WEIS ISTVÁN

A mai magyar társadalom

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

ÁRA

VÁSZONBAN 10 P

KARTONBAN 8 P

A MAI MAGYAR TÁRSADALOM

IRTA
WEIS ISTVÁN

KIADJA A
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
BUDAPEST, 1930

MINDEN gondolkodó, a jelenségedet megfigyelő és értékelő ember előtt világos, hogy a magyar nemzet ismét válságos korszkainak egyikét éli. Az ország területéne\ megcsonkítása, gazdasági létünk alapjainak megrendülése, bizonyos aggasztó közéleti tünetek egyaránt arra vallana\, hogy az átmeneti korszakok bűnei és hibái mind erősebben érvényesűlnek. Megszűnt vagy csökkent azoknak az erőknek a hatása, amelyek nemzetünk történelmének megelőző fejezetében uralkodtak és nem jutnak még teljes érvényesülésre azok az erőtényezők, amelyek a következő fejlődési fokot jelentik.

Ilyen megrázkódtatások többször érték nemzetünket abban az évezredben, amelyet a Kárpátok övezte területen töltött. Az események krónikásából az állami és társadalmi lét rejtett rugóina\ kutatójává vált történelem ma már azt tanítja, hogy a nagy katasztrófák:: a tatárdúlás, a török hódoltság, Bécs túlhatalma nem tisztán és talán nem is első sorban tőlünk idegen erők velünk szemben ellenséges fellépésére vezethetők vissza, hanem nemzetünk életerejének időleges csökkenésére, nemzeti társadalmunk egyes alkotó elemeinek gyengülésére, a szervezési elv csődjére. Mihelyt a megerősödött, új helyzetbe került társadalom megtalálta az új szükségletekhez mért védekező szerkezetet és az alkotásra képesítő szervezetet, megindult az emelkedés folyamata is.

Ez ad reménységet arra, hogy ezúttal is fel fogjuk lelni az emelkedés hosszú, meredek és tövisekkel szegélyezett útját.

Ahhoz azonban, hogy ismét felemelkedhessünk, nemzetünk, az őt hivatása teljesítésére képesítő állapotba jusson, ismernünk, kell a múltban elkövetett hibákat, a jelenlegi helyzetet és biztos célkitűzéseinknek kell lenni a jövőt illetőleg.

A múlt hibáinak, jelderítése az oknyomozó történelemnek, a jövő irányának, meghatározása a politikának, a feladata. Mindkét irányban — ha a részletékre nézve vannak, is eltérések, — mégis kialakúlt már olyasvalami, amit egységes nemzeti meggyőződésnek nevezhetünk. Úgy a közelmúlttal, mint a jövővel számos vezető ember, könyv, folyóirat, cikk foglalkozik.

Sajátságos, hogy a jelen csak a legutóbbi években, jóformán hónapokban került az érdeklődés középpontjába. Arról sokat beszéltünk, és írtunk,, hogy mit hogyan kellene tennünk, a jövőben és hogyan, kellett volna eljárnunk, a múltban, de az, hogy mi ma a magyar nemzet, hogyan él az ország határain belől és kívül, kellő méltatásra nem talált. Azt hittük, ismerjük önmagunkat és ijedten riadunk fel, amikor valami nem várt közéleti, gazdasági, társadalmi jelenség a magyar élet mélységeiből ismeretlen, képeket vetít elénk.

Mai helyzetünk, csak, egy irányban nyert jóformán tökéletes megvilágítást. Gyönyörű, alapos munkák tárják elénk, azt a veszteséget, amelyet a trianoni békekötés okozott. Ennek a veszteségnek, a nemzetünket ért károsodásnak megállapítása feltétlenül szükséges volt, nemcsak, a külföld felvilágosítására, hanem saját magunk, számára is, hogy a különbséget ne csak érezzük, hanem tudjuk is. A terület megcsonkítása azonban már évtizedes; ez az évtized pedig a mai forrongó világban hosszú idő, amely alatt sok minden változott. Okvetlenül szükséges tehát az, hogy az eredeti változásoknak mai hatásait és mai helyzetünket részletesen megismerjük.

Minden dicséretet megérdemelnek, azok a leíró munkák, amelyeket különböző társaságok és mozgalmak — főleg külföldi

barátaink használatára — szerkesztettek. Ezek azonban sok olyan részletet tartalmaznak, amelyre magyar olvasónak nincs szüksége és az egységes nézőpontoknak többnyire híján vannak. Nem felesleges tehát ez a kísérlet, amely Keleti Károly 1873-ban megjelent kitűnő műve nyomán, az általa akkor megjelölt uton haladva, az 1929. év Csonkamagyarországának társadalmát próbálja leírni. Természetes, hogy ez a gyenge kísérlet nemcsak értékében marad el előképe mögött, hanem módszerében is. Akkor nem állottak a közönség rendelkezésére a különöző statisztikai időszaki közlemények és összefoglaló szakmunkák, Keleti Károlynak tehát könyvében nagy statisztikai anyagot kellett feldolgoznia. Ez a tanulmány feltételezi az olvasónál a statisztikai adatok ismeretét és így csak azok elemzésére, összefoglalására törekszik, inkább a leíró részleteteket helyezi előtérbe.

Az érdemleges részek előtt még némi magyarázatot kíván a könyv célja, miután megírásának okát és jogosultságát igazoltuk.

A jelenlegi helyzet tárgyilagos, gyűlölet és szépítés nélküli feltárása kettős célt szolgál.

Az egyik cél az, hogy alkalmunk legyen Csonkamagyarország társadalmának a külfölddel való összehasonlítására. Mert bármennyire az a véleményünk, hogy nemzetünk romlását mindig saját sejtjeink megbetegedése okozta és bármennyire higyjük is azt, hogy azokban az esetekben, amikor a nemzet egészséges volt, a kívülről ránk szakadt veszedelmeket könnyebben védtük ki vagy viseltük el, mégis hangsúlyoznunk kell, hogy kis nemzetek a világpolitika függvényei és nem vezetői, tehát — sajátosságaik veszélyeztetése nélkül — alkalmazkodniok kell az általános irányokhoz. Ez a magyar politikának Szent István óta állandóan ható, gyakran elhanyagolt, de azután annál erősebben, érvényesülő igazsága.

A másik cél az, hogy alkalmat adjunk a csonkaországi és a trianoni határokon túl élő magyar társadalom összehasonlítására

és az összehasonlítás alapján erősítsük, a két elem lelki egybeolvadását.

Hatalmas magyar tömegek, élnek, évtizedek óta túl az Óceánon. A trianoni békekötés negyedfélmilliónyi magyar testvért szakított el tőlünk. Mindezek reájuk nézve idegen, olykor ellenséges államban élnek népi életet, míg Csonkamagyarország népe megaláztatásai közepette is nemzeti életet él. A trianoni határokon túl élő magyarokénak, eltérők a gazdasági érdekeik, mások, a kulturális nehézségeik, különbözik tőlünk társadalmi összetételük, és társadalmi értékelésük, összefűzi ellenben őket velünk, az a nemzeti érzés, amely határodat és távolságokat nem ismer. Csonkamagyarország a közelmúlt eseményei miatt érthető visszahatásként olyan jelenségeket és irányokat mutathat fel, amelyek, érthetetlenek, nem-magyar állampolgár testvéreink előtt és mi nehezen értjük, meg az ő egyes állásfoglalásaikat, mert megszoktuk, hogy nálunk az állam és a nemzet elvileg azonosult, és az állam akként került a nemzeti társadalom fölé, hogy annak önállóságát esetleg veszélyezteti ugyan, de nemzeti jellegét nem.

Minthogy pedig feltétlenül szükséges a kétféle magyarság teljes egybeolvadása, lelkiismeretes vizsgálatnak, kell alávetnünk magunkat avégből, hogy mindazt kivessük magunkból, ami elválaszthat bennünket a többi magyaroktól. Fel kell áldoznunk mindazt, ami nem lényeges, ami nem feltétlenül szükséges a csonkaország fennmaradásához és fejlődéséhez, ha ezzel az áldozattal a magyarok egységét szolgáljuk.

Ez a könyv minden rendű, hivatású és társadalmi állású olvasóhoz szól. Szerzője arra törekszik, hogy tiszta tükörképet adjon és a bírálatot, az értékelést az olvasóra bízza. Az olvasótól várja azt, hogy Széchényi hazaszeretete, önkínzó kritikája, tettrekészsége éled fel benne és a kapott adatok, alapján saját kisebb vagy nagyobb működési körében a gyakorlati következtetéseket levonja. Különösen várja ezt a szerző azoktól az olvasókétól, akik

a magyar ifjúsághoz tartoznak és akiknek cserkész és levente szervezeteiben a magyar jövő zálogát üdvözöljük. Ez a könyv a szenvedő, töprengő, kivezető utakat kereső, hazája sorsán aggódó, önerejét érző fiatalság számára szerény mécses annak az útnak a megvilágítására, amelynek lépcsőit rohammal csak a fiatalság bátorsága és lendülete veheti be.

E L S Ő F E J E Z E T

A TANYA

A tanya fogalma — A tanyai települési rendszer kialakulása — A tanyai lakosság száma, helyzete — A tanyavilág gazdasági és művelődési viszonyai — Az Alföld éghajlati viszonyai — Erdősítés; a szikprobléma

HA külföldi utas szeli át gyorsvonattal a csonka ország területét és a szegedi vagy aradi vonalon idegen nyelven beszélő útitársra akad, rendszerint nem mulasztja el megemlíteni, hogy számára a Nagy Magyar Alföld kellemes csalódás. Azt hitte, hogy végeláthatatlan pusztaságokon visz majd útja, amelyeknek csendjét legfeljebb félvad ménesek, gulyák robaja veri fel és íme, a tovaszáguldó vonat felé szép gyümölcsösök, kertek közül barátságos fehér házacskák integetnek, amelyekről csak úgy mosolyog a jólét, a megelégedés.

A magyar útitárs ilyenkor büszkén emeli ki azt, hogy a benépesítés, ez a magasfokú gazdasági kultúra alig néhány évtizedes; még élnek emberek, akik látták a legtöbb magyar tanya helyén a futóhomokot, Ázsiába illő pásztoréletet és saját tapasztalataik alapján állapították meg a betyárromantika összes sallangjainak hamis voltát. Idegen és honfitárs az eszmecsere végén kölcsönös megelégedésüket fejezik ki a dolgok ma érzékelhető rendjén és a magyar teremtő géniusz iránti csodálattal és a tanyarendszer iránti tisztelettel folytatják útjukat.

Valóban szerencse-e azonban, hogy a magyar glóbuszon a tanya megjelent és a trianoni határok között egyik uralkodó

planétává vált? Valóban a megelégedés, boldogulás és jólét olyan otthonai-e ezek az álomként tovasuhanó és gyümölcsfavirágzásban valóban tündéri látványt nyújtó kis tanyaházak?
Nagy és súlyos kérdések, amelyekre nehéz a felelet.

Az, aki elsőnek irányította a figyelmet a tanyakérdésre, tömör kifejezési módján egyik értekezésében a tanyákról a következő jellemzést adja: „Mintha csak a Kongó-vidék négerei között jártam volna, oly elmaradt ezeken a tanyai vidékeken a posta, iskola, orvosi szolgálat. Láttam tanyai gazdát, aki kocsiján párnák között vitte haldokló feleségét 20—25 km.-nyire fekvő községbe orvoshoz. Láttam gyermekeket, amint apjuk csizmájában bukdácsoltak a barázdák között a *4*—5 km.-nyire eső iskolába hogy megtanulják azt, hogyan kell öntudatos magyarnak lenni, hogyan kell a nemzet oszlopának lenni... Jártam tanyai iskolában, düledező és istállóhoz hasonló épületben, amelynek falára a tanító szénnel rajzolta a nekünk legszebb, legdrágább képet, Nagymagyarország térképét, hogy a gyermekeket más taneszköz híján a magyar föld ismeretére és szeretetére oktathassa. Az iskolaszéknél pedig panaszt emeltek ellene, hogy bepiszkította a falat és az mérlegelte, vajjon a tanító a maga költségéből be tudja-e meszeltetni a taneszközt.”[1] A tanyai jólétet és a tanyák közgazdasági hivatásának mikénti betöltését egyik legnevesebb mezőgazdasági üzemszakértőnk úgy jellemzi, hogy a tanyai gazdálkodás jelenleg dívó módja oka az Alföld középrészében mindenütt előforduló bajoknak.[2] Arra vonatkozólag pedig, hogy a tanyák világa a magyar teremtő erő tervszerű megnyilatkozása-e, az Alföld erdősítésének apostola[3] így nyilatkozik: „Rendszer nincs a tanyák birodalmában. Éppen a teljes rendszertelenség, a magára hagyatottság teremtette meg a tanyavilágot.” Végül fordulhatunk ahhoz a szakértőhöz is, aki a legutóbbi években végzett nemzeti szempontból alig felbecsülhető értékű munkát a tanyák sivár földjén és aki a tanyai életet úgy jellemzi, hogy az félnomád

élet, amelybe a mindenkori kormányok mulasztása döntötte az embereket.[4]

Ha azok az emberek, akik életük egyik főcéljának tekintették a tanyakérdés felderítését, így ítélik meg a helyzetet, úgy ennek a körülménynek gondolkozásra kell serkentenie bennünket. A tanya utóvégre nem alárendelt jelentőségű része a nemzettestnek, nem néhány ezer ember jólétéről vagy balsorsáról, nem valami csekély nemzeti vagyontöredék helyes vagy helytelen felhasználásáról van szó. Azok a hatalmas tömegek, amelyeket városaink vonultatnak fel a statisztika számoszlopaiba, azok az óriási területek, amelyekkel büszkélkednek, első sorban a „tanya" fejezet alá esnek és csak a sajátságos történelmi és gazdasági fejlődés következtében öregbítik a városok adatait.

Ma már Csonkamagyarország lakosságának kerek egyötöde (19%) él külterületen. Ez az arány egyes városok határában meglepő magasra szökik fel. A külterületen lakók száma Kiskunhalason 52.3%, Kecskeméten 50.9%, Szarvason 48.3%, Kiskunfélegyházán 46.7%, Makón 41.1%, még Szegeden is 33.5%.[5]

Hogyan került ez a rengeteg ember a tanyákra? Miként állott elő ez a sajátos települési rendszer, amelynek hasonmása Európában alig van és legfeljebb az Unió nyugati államaival vethető egybe?

Mint annyi sok magyar közéleti jelenségnél, itt is a történelmi fejlődés mozzanata volt irányadó. A „puszta" eredetileg nem fizikai-földrajzi jellemzés, hanem az elpusztult falu helyét jelezte.[6] A tanya pedig nem mindig, de rendszerint a pusztán. épült fel.

Nem nyomhatja el a meghatottságot a vándor, ha a debreceni nagyerdő mellett a zeleméri templomromot meglátja, ha a hódmezővásárhelyi, szegedi tanyák világában épületek alapfalaira bukkan, ha szóba áll olyanokkal, akik az Alföldet szeretik, történetét ismerik.

Hogy alakult ki a? Alföld mai képe, a tanyarendszer?

A falvaknak elpusztulása, elhagyása a török hódoltság idején és a városi lakosok legelőszükségletének növekedése okozta azt, hogy az alföldi városok az uratlanná vált területből mind nagyobb részt foglaltak el vagy — a legjobb esetben — szereztek meg az előző tulajdonostól jogszerű úton. Ekkor alakultak ki a megyényi városi határok, amelyekben a legeltetés és tervszerű erdőírtás csakhamar ott is homokos szavannát vagy épen sivatagot teremtett, ahol néhány emberöltővel azelőtt még magas színvonalú mezőgazdaság vagy őserdő tette szemgyönyörködtetővé a tájékot.

Megszűnvén az ok, meg kellett volna szűnnie az okozatnak is. A törökök kiűzése után semmi akadálya sem volt annak, hogy úgy a megmaradt és a parasztvárosokba szorult őslakosság, mint a dunántúli és felsőmagyarországi, főleg azonban külföldi telepesek ott vegyék fel az élet fonalát, ahol a mohácsi balvégzetű napon megszakadt. Az lett volna a természetes megoldás, hogy az elpusztult falvak újra felépüljenek és a rendes települési rendszer keretein belől folytassa az őstermelő lakosság a termelés folyamatát.

A Bánságban, amelyet koronatartománynak szánt a bécsi központi kormány, így is történt. A magyar anyaországról azonban ilyen gondoskodás nem volt. A városok nagy határai érintetlenül maradtak, a többi területen pedig létesültek ugyan falvak, de oly gyéren, oly nagy határokkal, hogy ezek a falvak akarva-nem akarva a városok utánzására voltak szorítva és az extenzív állattenyésztésről átmenet alkalmával azonos nehézségekkel állottak szemben.

A változás pedig csakhamar beállott. Az állattenyésztés konjunktúrája elmúlt, a gabonaneműek előtérbe nyomultak. A legelőket mindenütt feltörték — ez is egyik oka volt az Alföld sajnálatos elszikesedésének — és hozzáláttak a legjobban fizető

és emellett aránylag kevés munkát követelő búza termeléséhez. Bármennyire időhöz kötött is azonban a szántás, vetés, boronálás, aratás és bármily rövid időközt is jelent a gazdasági évben, mégsem volt lehetséges, hogy a gazda estére a városba visszamenjen; kis hajlékot kellett emelnie, amelybe saját maga és állatai a mezőgazdasági munka idején az idő viszontagságai elől megbújhatnak. Ez a hajlék eredetileg a szabadba vitt kemence, a tűzhely, amelyen az „egyszerű étket” készítették el. További lépés, amikor a módosabb gazda még bent marad a városban, — legfeljebb nagy munkaidőre költözik ki a tanyára — állatainak nagyrészét azonban kint tartja állandóan és az állatokkal költözik azok gondozója, majd ennek családja is. Ujabb lökést ad a tanyák benépesítésére a parasztvárosok tömöttsége és a lakosság egyrészének elszegényedése. A hazátlan napszámos, idénymunkás elem nem tud többé a városban elhelyezkedni: a kevés rendelkezésre álló bérház bére hihetetlenül emelkedik és így, ha tető alá akar jutni, a tanyákon kell keresnie elhelyezkedését.

A városi magisztrátus ezt a kivándorlást minden módon akadályozza: a kemencéket összetöreti, az embereket karhatalommai veri szét, kényszeríti a városban maradásra.

Hasztalan minden tilalom, minden kényszerrendszabály. Az élet itt is erősebb volt a hatalom gyakorlóinak rövidlátásánál: a városok emberfeleslege a közlekedési edények természettani törvényszerűségét követve igyekezett a városi határokon ugyanolyan népsűrűséget, termelési és művelődési viszonyokat előidézni, mint amilyen volt abban az időben a rendes falutelepülési vidékeken. Megindult a tanyaképződés, a tanyák sűrűsödése, még pedig nem is olyan régen: Hunfalvy szerint az ötvenes, Szeberényi szerint pedig éppen a hetvenes években.[7]

A közlekedő edények törvénye azonban a természettanban sem érvényesül feltétlenül. Ha az emelkedő karban valami elháríthatatlan akadály áll szemben, a folyadék nem tudja elérni

az egyenlő magasságú szintet. A tanyai és a falusi lakosság közötti kiegyenlítődést is akadályozza valami: a közigazgatási beosztás vasbilincse.

Úgy látszik, az ötvenes években a vezető emberek közül senki sem gondolt arra, hogy az Alföld szűz területén ugyanazt a települési módszert kellene alkalmazni, amely bevált az ország többi részén és virágzóvá tette századokkal ezelőtt az Alföldet is: a falutelepülést. Míg a XVIII. század a falualapítások hőskora — gondoljunk csak a jászok, kunok kirajzásaira — addig a XIX. században a merev osztrák járszallagon járó községpolitikai rendszer és bürokratikus gondolkozás lehetőleg akadályozni igyekezett a helyi tömörülést és ha az már megvolt, igen fukarkodott a községjelleg adományozásával.

A város — amint láttuk — minden lehető eszközzel akadályozta a külterületre szivárgást. Amikor azután a folyamatot nem akadályozhatta meg többé, azzal bosszulta meg magát, hogy a tanyai lakosság közlekedési, közigazgatási, egészségügyi, művelődési, értékesítési lehetőségeit a legkisebb mértékre szorította vissza, illetőleg ebbéli érdekeik kielégítésére a legutóbbi időkig jóformán mit sem tett. Ahelyett, hogy elősegítették volna az óriási határokban a falu alakulását, még a tanyák primitív központjait is csak egy város: Szeged teremtette meg, a többi féltékenyen őrködött azon, hogy a külterület lakosa valami hatósági jellegű ténykedésnek a helyszínén részese ne legyen.[8]

Ezért az önzésért kellett másfél millió magyart megfelelő út, iskola, orvos nélkül hagyni és arra ítélni, hogy rengeteg erőt fecséreljen el elsőrendű közigazgatási szükségleteinek kielégítésére, verítékes munkájának teljes gyümölcséhez soha se jusson.

A magyar, sőt a világirodalomban sem eléggé méltatott az a hatás, amelyet a közigazgatási szervezet és települési rendszer az életviszonyok kialakulására gyakorol. Ahol szoros szomszédsági

viszony a tömörülés alapja (falu), könnyű nemcsak a rendfentartás, hanem a művelődés, az egészség ápolása, a javak kicserélése is.

A tanyavilágban mindennek az ellenkezőjével találkozunk. Még ha meg is van a jóindulat, akkor is anyagi lehetetlenség lett volna minden tanyának az úthálózatba bekapcsolódása. Már egy–magában ez a körülmény is meghatározza a termelés rendjét, befolyásolja egyhangúságát és jövedelmezőségét. A népművelési és egészségügyi érdekek kielégítése még tanyai iskolák és vándor szervek kellő időben beiktatása mellett sem sikerült volna teljesen. Azt az energiaveszteséget pedig, hogy a hatóság a távol eső városházán székel, semmiféle eszközzel sem lehetett volna egyensúlyozni.

És ha a városi, nagyközségi határok még szabályos területek lennének, amelyek, központja a határ minden egyes részéről egyformán közelíthető meg! Az alföldi vármegyék térképe azonban a leglehetetlenebb *exclavék és inclavék* tarka szövedéke, aszerint, hogy a mai anyaváros vagy anyaközség milyen megszűnt falvak határát szívta fel.

Vessünk például futó pillantást Csongrád vármegye térképére. A vármegye testét nemcsak Hódmezővásárhely paradi-csomalma-alakú és Szentes egészen Békés megyéig felkanyarodó csipkézett határa tarkítja, hanem Szeged két teljesen különálló határrészlete is, amelyek közül az egyik a Budapest—Szegedi fővonal mentén hosszan húzódik el, (Felső tanyák) a másik legyező alakú része (Alsó tanyák) pedig egészen Szabadkáig terjedt. Hasonlóképen egész Csanád vármegyében keresztül húzódik északdéli irányban Makó határa, míg Békés vármegyében olyan jelenségeket látunk, mint a Jász-Nagykun-Szolnok vármegye szögletébe szorított, anyaközségétől (Füzesgyarmat) 22 km.-nyire fekvő, közigazgatásilag oda tartozó, de legutóbbi időkig még orvost is nélkülöző, több ezer lakossal bíró Bucsatelep.

A kényszerűség kihajtotta az embert a tanyákra és az egybe-

esett az ország, a termelés érdekeivel is.[9] A szerencsétlen új honfoglaló azonban a közhatalom irányító keze helyett annak ökle súlyát tapasztalhatta csak. Nem támogatást kapott azért, hogy a nem teljesen sikerült lecsapolások túlhajtása, a városban tartott állatok trágyájának elmaradása miatt fokozatosan csökkenő termőerejű Alföldet az intenzív megmunkálással, a röghöz kapcsolódással javítani akarja, hanem büntetést.

Hol volt az államhatalom, amikor tűrte ezeknek az idejüket múlt közigazgatási beosztásoknak megmaradását? Nem volt ember, aki már ezelőtt is észrevette volna azt, hogy a Szeged-Alsótanyai gazda, ha vonaton akar bemenni a városba, akkor el kell mennie Kelebiára, ott felülnie a vonatra, elmenni Kiskunhalasra, onnan Kiskunfélegyházára, ahonnan azután Szegedre juthat.[10] A vasútat pedig igen indokolt használnia ősszel és tavasszal, mert ha az egész utat tengelyen teszi meg, lova, ökre igen könnyen rámehet. A kiskunhalasi balotai határrészből 5 q. terménynek a húsz kilométernyíre fekvő városba szállítása négy ökröt két napra köt le, — másnap t. i. pihentetni kell őket. A hódmezővásárhelyi határban az őszi esőzések beálltával késő tavaszig kocsin egyáltalában lehetetlen közlekedni.

A gazda házi szükségletének való kenyérlisztjéért, a hízlalásra szánt sertéseinek etetésére szolgáló daráért napi járó utakat kell, hogy megtegyen és akkor is lóháton; legfeljebb 30—40 kg.-ot képes megőrletni.[11] EZ a szomorú helyzet nemcsak az úthiányra vezethető vissza; az úthiány csak következmény, okozat. Az ok — az a körülmény, hogy mezőgazdasági művelés alatt álló területek a városi, tehát kereskedelmi és ipari életnek megfelelő közigazgatási keretekbe szorítkoznak be, hogy nem gondoltunk ezen terület lakosainak célszerű csoportosítására.

Alig van valami szomorúbb, meghatóbb látvány, mint ennek a másfélmillió embernek vergődése és hősi életküzdelme. Minden természeti és közéleti tényező összefogott ellenük: ennek dacára

boldogulnak, szaporodnak, lépésről-lépésre foglalják a földet, kultúrát teremtenek ők, akik maguk is kultúrátlanok és csak életösztönükre, természetes tehetségeikre támaszkodhatnak.

Ahhoz, hogy valamely népelem boldoguljon, hogy kedvezőtlen természeti tényezők, társadalmi berendezések káros hatásait ellensúlyozva emelkedjék, szellemi műveltség és anyagi jólét, vagy legalább is a megélhetés lehetősége szükséges.

Hogy állunk ezekkel a tényezőkkel a tanyákon?

Egyszerűbb emberek, főleg embertömegek fegyelmezéséhez, az ilyen egyének erkölcsi fejlődéséhez az eddigi tapasztalatok szerint nélkülözhetetlen a vallás. A tanyai ember azonban vallásáról csak igen elmosódó fogalmakkal rendelkezik, hiszen legtöbb he-lyen lelki gondozásáról szó sincs; a plébános vagy a protestáns lelkész bent ül a városban és ő papjával csak az élet három nagy fordulópontján: a keresztelő, a házasságkötés és a temetés alkalmával jön összeköttetésbe, akkor is úgy, hogy a pap inkább formaszerű közreműködését viszonyaihoz képest elég magas összeggel kell megfizetnie. Hogyan jöhetne létre ilyen körülmények között az a bensőséges, meleg viszony, amely az igazi lelkipásztort híveivel összeköti? Hogyan gyakorolhatná a vallás azt a vigasztaló, serkentő és fékező hatást, amely az elernyedt vagy félvad emberből hasznos állampolgárt formál?

Az Alföldnek már egyházi beosztása is felette célszerűtlen: Szeged közvetlen közelében vannak a váci püspöki egyházmegyéhez tartozó r. kath. és a tiszántúli ref. egyházkerülethez tartozó református egyházközségek.

Talán az ismeretek tömege pótolja a vallás-nyújtotta erkölcsi tanácsot?

Szó sincs róla. Egy-két várostól eltekintve, régebben a tanyai lakosság iskoláztatásáról gondoskodás alig történt, aminek meg is látszik az eredménye: a külterületi felnőtt lakosság 60—70%-a analfabéta.[12] A legutóbbi években dícséretreméltó törekvés nyil-

vánult meg ennek a hiánynak eltüntetésére, az Alfölddel szemben fennálló becsületbeli kötelességnek legalább részbeni törlesztésére. Az 1921 : XXX. törvénycikk végrehajtása során az 1926. év végéig 361 tanyai iskola nyílt meg, aminek hatása, egy-két év tizedes távlatban nézve a dolgot, nem maradhat el.

Ne higyjük azonban, hogy a tanyai iskolák százainak működése már a tanyák művelődését idézi elő. Szükséges az iskolák jó, megfelelő vezetése és kihasználásuk biztosítása.

Ott ahol nagy uradalmi tanyán külön iskola van, aránylag könnyű a helyzet. Legfeljebb azt kifogásolhatjuk, hogy a tanyai iskola — a hivatalos jelentés szerint — többnyire ócska istállóból, vagy magtárból átalakított épület és felszerelése is többnyire egészen kezdetleges. Mégis van, működik, megközelíthető.

Nehezebb probléma már azoknak a nagyobb tanyáknak az iskolaszükséglete, amelyeknek nincs külön iskolájuk. Az idézett törvény és végrehajtási utasítása — igen nemeslelkűen — köte-lezi ilyen esetekben a tulajdonost a gyermekeknek a legközelebbi körzeti iskolába való befuvarozására. Aki csak némileg ismeri a magyar gazda érzékenységét állatait és főleg lovát illetőleg — és ebben a tekintetben nincs különbség hitbizományos gróf, gazdatiszt és kisgazda között — nem ütődik meg azon, hogy ezt a törvényes rendelkezést vagy egyszerűen nem hajtják végre, vagy pedig az uradalmak előnyben részesítik a gyermektelen és idősebb alkalmazottakat és csak ilyeneket fogadnak fel.[13]

Szinte leküzdhetetlen nehézségbe ütközik a kistanyás gyermekeknek iskolázása. Hajnalban kell útra kelnie, 4—5 km.-t gyalogolnia atyja vagy bátyja csizmájában, mezítláb, vagy a hideg miatt rongyokba burkolt lábbal. Kimerülten érkezik az osztatlan, zsúfolt, nagyon is kifogásolható levegőjű iskolába, ahol a melegebb hőmérsék miatt átázott, havas ruhája gőzölögni kezd. Ebédre nem mehet haza; viszont népünk alacsony étkezési színvonala, a gazdasági munkások és az adóssággal küzdő új kisbirtokos vagy kis-

bérlő szegénysége, egy-egy rossz termés hatása alatt a gyermekek nagyrésze, olykor többsége száraz kenyérnél egyebet nem hoz magával és ezzel kell estig kihúznia.

Hogy ilyen körülmények között a tanítás nem lehet túlságosan eredményes, az természetes. Hozzájő még, hogy a tanterv sem teljesen simult eddig a szükségletekhez. A tanyai gyermek szókincse öt-hatszázas; ezzel szemben az előírt tankönyvek a városi gyermekek gondolkozásán és eszmekörén alapulnak.

A tanyai ember — ha művelődni akar — lépten-nyomon nehézségekbe ütközik. A rádió valóságos Isten áldása a tanyán: egyelőre olyan költséges azonban, hogy a kisember még nem engedheti meg magának. Előfizet hírlapra: hallja és tapasztalja, hogy Budapesten a mezőgazdasági népesség ízlése szerint napilapokat, folyóiratokat adnak ki. Nyáron még úgy-ahogy megkapja lapját, noha a postai szállítás — kivált, mióta a vasúti állomási elöljárók nem vállalják a postaügynökséget — nehézkes, döcögős és késedelmes. Amint azonban beáll az őszi eső, elmarad a lap is; nincs, aki ha nem is házhoz, de legalább közelébe szállítsa. Hogy lehetne a lap és levélposta elszállításáról álmodni, amikor a tanyás a sokszor súlyos jogkövetkezményekkel járó hatósági idézéseket is több hetes késedelemmel kapja meg és a világeseményekről, sőt a szomszéd tanyákon történtekről is csak iskolába járó gyermeke révén értesül. Ősszel megszakad az a vékony fonál, amely a tanyák világát a külvilággal összeköti.

A tanyai lakosság soraiban hemzsegnek a magyar őstehetségek; a tanyás nemcsak a népművészet terén alkot figyelemre méltót, hanem leleményességével, ügyességével magárautaltságában számtalan találmánnyal, üzemi fortéllyal könnyít során. Művelődése azonban iskolai lehetőségeinek eddigi csaknem teljes hiánya miatt oly csekély, hogy még az okszerű gazdálkodásra, számvetésre is alig teszi képessé.

Ha ez nem így lenne, akkor nem vállalkoznék olyan lehetet-

lennek látszó kísérletekre, aminő az, hogy pénz nélkül, súlyos feltételek mellett kezd bele bérletbe, vagy pénzintézeti kölcsönnel vesz parcellázott földet és azon állat és felszerelés nélkül kezd gazdálkodni. Már pedig a tanyai lakosok túlnyomó többsége önálló életét így kezdi; a tanyák lakossága az utóbbi három év- tizedben nőtt meg rohamosan, amikor már nem az örökölt földekre történt a kivonulás, hanem a városi kisbérletekre vagy néhány — sajnos, igen kevés és drágán szétdarabolt — magán-nagybirtokra.

A kezdő tanyás azután éveken át, családjával együtt, földbevájt putriban, félszerben húzza meg magát, megvonja magától a szükséges táplálékot, hogy a földje megműveléséhez szükséges állatokat megszerezze, berendezkedjék. Nem csoda azután, ha ez a kitűnő emberanyag elcsigázódik, elgyöngül és martalékává válik mindennemű betegségnek, elsősorban a „morbus hungaricus”-nak, a tüdővésznek.

A műveltség egészségügyi vonatkozásai általában felette szomorú benyomást keltenek. Nemcsak a felvilágosítás, az ismeretek hiánya az, ami feltűnik; a külső tényezőkben és egyes berendezések hiányában rejlik a helyzet kulcsa.

Ha általában kifogásolhatjuk a magyar földműves népelem építkezését és lakásviszonyait, úgy legerősebb szavakat a tanyákat illetőleg kell használnunk. Mindenki oda épít, ahová akar; kivétel nélküli szabály a földeletes szoba; a hatóság távollétében teljesen túlteszik magukat a kút és istállótávolságokon, az illemhelyekre vonatkozó szabályokon. A télére gondosan bedugaszolt ablakon át friss levegő nem hatol be, pedig a többnyire egyetlen szobát nemcsak a számos kisebb-nagyobb családtag, esetleg cseléd kigőzölgése és kapadohányfüstje, hanem a behozott aprójószág és az eltüzelt „magyar tőzeg” bűze teszi illatossá.

„Pusztázó katonákat,” pandúrokat régente is tartottak a városok, országosan ismert alakká vált Debrecen város pusztázó

állatorvosa, ellenben a tanyai orvos és szülésznő még mindig fehér holló számba megy. Így azután nem lepődhetünk meg a külterületi lakosság rossz egészségügyi viszonyain, különösen ijesztő magas csecsemőhalálozási arányszámán, amely évente véres csatával felérő veszteséget okoz a magyar nemzetnek. Tizenkilenc megvizsgált község és város belterületén az 1927. év nyári három hónapjában a belterületen 15.2%, a külterületen 2?.7% volt a csecsemőhalandóság.

A művelődés különböző tanyai vonatkozásairól ennyi talán elég. Vessünk most futó pillantást a gazdagodásra.

Kétségtelen, hogy a tanya haladást jelentett az addigi legelőgazdálkodáshoz képest. A legelőgazdálkodást igazán nem lehetett fenntartani. A mi Alföldünk klímája alatt, ahol a legelők júliusban mindig kiégnek és csak szeptember közepén veri fel őket ismét a fű, a legeltetés már jóformán inkább csak ősi hagyomány hoz való görcsös ragaszkodás, mint reális gazdálkodás.[14] Azon sem kételkedhetünk, hogy másfélmillió embernek a földdel közvetlen kapcsolatba juttatása, röghöz tapadása nem csak a tájék külső képét változtatta meg, hanem — bármennyi munkaegység fecsérlődött is el — jelentős munkaegyenértékként is mutatkozik. A sivó homok helyébe kerülő Helvétia-telep vagy Unghváry-féle kertek nemcsak a szemet gyönyörködtetik, hanem kenyeret adnak sok ezer embernek és jelentős tényezők szenvedő külkereskedelmi mérlegünk „követel” rovatában.

Ha mindezt el is ismerjük, felvethetjük azért azt a kérdést, boldogul-e ennek a másfélmillió embernek túlnyomó többsége és termel-e annyit, amennyit az ország területének egynegyedén lehet? Vajjon az a 6227 kisbérlő, akikre Szeged városa annyi gondot fordít, megvan és meg lehet-e elégedve helyzetével és más települési, vagy szervezési rendszerben nem érne-e el nagyobb eredményt? Vajjon az a sok-sok ezer tanyás, akikkel még annyit

sem törődnek, mint a szegediekkel, nem tehertétel-e gazdaságilag nemzeti életünkben?

Régóta ismeretes, hogy az alföldi törv. városok külterületén nemcsak az analfabéták száma jelentősen nagyobb, mint a szomszédos vármegyei törvényhatóságokban, hanem a búzatermésátlagok is jóval kisebbek. Ezzel is bizonyíthatjuk azt, hogy mezőgazdasági jellegű terület érdekeinek kielégítésére a legjobb városi igazgatás sem alkalmas. Nemcsak a szomszédos és többé-kevésbbé szintén tanyatelepülésü vármegyékkel hasonlítjuk azonban össze a városi határokat, hanem az Alföldet, a tanyatelepülés fészkét, más országrészekkel. „Az Alföld híres búzatelepein kisebbek az átlagtermések mint a dunáninneni és -túli megyékben.” „A magyar Alföld kimutathatólag sokkal kevésbbé szilárd bázisa a várható terméseredménynek, mint az elcsatolt területek”.[15] Számításba kell vennünk azt is, hogyha el is fogadjuk a búzát standard-terméknek, viszont nem mellőzhetjük annak belátását sem, hogy a búza kiviteli lehetősége világgazdasági okok miatt állandóan csökken és így a kapás és ipari növényekre, valamint az állattenyésztésre kellene az Alföldön is támaszkodni. Az Alföld közepének: a Tisza-Kőrös torkolatának kevés csapadéka (450—500 mm.) meglehetősen mérsékli azonban a kapásnövényeket, kereskedelmi és iparnövényeket, ezt a hatást még fokozza a csapadék kedvezőtlen megoszlása. Éppen ezért az Alföld szántóiból csak 13.76% jut a melléktermékekre (ipari és kereskedelmi növényekre). A Dunántúl a bevetett területhez viszonyítva 2.8 kat. holdra esik egy számos állat, az Alföldön 3.7 holdra.

Ha ennek a jelenségcsoportnak okait vizsgáljuk, találunk olyanokat, amelyek a gazdasági renden és munkálkodáson kívül esnek, ha arra nagy hatással is vannak. Ilyen pl. a csapadékhiány, amelyet az Alföld minden részében tapasztalhatunk. Más okok azonban emberi nemtörődömségben vagy éppen mulasztásban találják forrásukat.

Valóságos circulus vitiosusba jutunk. Azt kívánjuk a tanyástól, hogy kapásnövényeket termeljen, zsírállatot neveljen, rendezkedjék be tojás- és baromfiüzemre. Már vázoltuk azonban az alföldi utak állapotát és rámutattunk arra, hogy az összes szétszórt tanyáknak jó utakkal összekapcsolására gondolni sem lehet. A mai helyzetben az Alföld tanyavidékének nagyobb részén tehát, még ha meg is lenne a birtokosban az igyekezet és rendelkeznék megfelelő szaktudással és forgótőkével, az értékesítés szervezetlensége és sok esetben a lehetetlenséggel határos nehézsége miatt növényi és állati terményei a nyakán maradnának.

Maradna tehát a kevesebb sikerrel kecsegtető kenyérmagtermelés. Ehhez első feltétel a talajnak megfelelő trágyázása. Trágya azonban nincs. Már Cserháti megemlíti az Alföld bajai között a trágyahiányt. Csupán a szegedi határban évi százezer mázsa trágyautánpótlás hiányzik. A természetes trágyahiányt, a kevés és nagyrészben városban istállózott állat tényezőjét még fokozza a mesterséges: az eltüzelés, népünknek ez a rossz szokása, amely annyira kihívja az itt utazó külföldiek bírálatát.

A kenyérmagtermeléshez, még inkább a zöldtakarmányhoz, — amelynek erős igénybevétele nélkül az alföldi legelőviszonyok mellett állattenyésztésről beszélni sem lehet, — szükséges lenne ezenfelül az egyenletesebb időjárás és a több csapadék. Az utóbbi évek tapasztalatai alapján állíthatjuk, hogy nemcsak a sokat emlegetett „májusi esőtől,” illetőleg májusi fagyhiánytól függ az ország sorsa, hanem a nyári szárazságtól is.

A szárazföldi klíma túlzásait az Alföldön két tényezővel mérsékelhetnénk: előmozdíthatnánk mindazt, ami azt egyenletesebbé és főleg csapadékdúsabbá teszi és szembehelyezkedhetnénk mindazzal, ami a ma is észlelhető bajokat tetézi.

Kétségtelen, hogy az éghajlat szélsőségeinek ellensúlyozására, a csapadék növelésére, a szél erejének megtörésére legalkalmasabb eszköz az erdő. „Az erdő, mintegy szivacs tartja a nyirkosságot

és a lassú párolgással javítja az erdővel nem födött részek páraszegény levegőjét."[16] Jó szolgálatot tesznek a fasorok is. „A fasorok nem növelik a csapadékot, ellenben megtörik, mérséklik a szél erejét."[17] Az erdőterület azonban az Alföldnek éppen tanyás részein igen csekély, pl. Csongrád vármegyében mindössze a terület 1.7%-át fedi, Békésben 1.6%, Biharban 1.4% és még ott is, ahol az arány legkedvezőbb — a debreceni 11.4%-os és a kecskeméti 9%-os erdőterülettel — messze alól marad azon a mennyiségen, amely akár az éghajlatot döntően befolyásolni, akár a csapadékmennyiséget észrevehetően növelni tudná. Nem általános azonban a fasorok fellépése sem; a nyíregyházi bokortanyák és a szegedi felsővárosi belsőtanyák inkább a kivételek közé tartoznak, amelyek kedvező képét nagyon is lerontják a teljesen fátlan, vigasztalan látványt nyújtó kuntanyák.

A fátlanság annál súlyosabb beszámítás alá esik, mert a Nagy-Magyar-Alföld területének nagyrésze — a szakértők csak - nem egybehangzó állítása szerint — eredetileg erdő volt és a debreceni, kecskeméti és kiskőrösi erdők tulajdonképen annak az őserdőnek maradékai, amelyet az állattenyésztés túlhajtása, majd a mindenáron szántóföldre törekvés tett tönkre. Az Alföld egyes vidékei még a török uralom alatt is, a lakosság számának csökkenésével újra erdősödtek; könnyű szerrel lehetett volna tehát ezt a folyamatot gyorsítani és erősíteni.

Az erdőpusztítás okozta a homok elhatalmasodását, azokat a homokfúvásokat, homokveréseket, amelyek a Duna—Tiszaközi gyümölcskultúra és akácültetések előtt sokszor harmadik határba hordták a vetést.

Erdőre nemcsak a csapadék növelése, a határos terület beárnyékolása, futóhomok megkötése miatt van szükség, hanem azért is, mert a legjobb eszközök közé tartozik a tanyavidék régen ismert, de újabban elhatalmasodott betegségének: a szikesedésnek megakadályozására. A legjobb szakértő szerint nem éppen nél-

különözhetetlen, hogy a nyári csapadék mennyisége teljesen fedezze a párolgásból származó veszteséget, ha a talaj a pótlásra szükséges nedvekkel rendelkezik. Erdőben és erdős vidéken pedig a levegő is párateltebb, a talaj is nedvesebb.[18]

Az erdősítés vagy legalább fásítás adhatja vissza az Alföld talajának azt a nedvességet, amelyet a talajbiológiai nézőpontból nem teljes körültekintéssel keresztülvitt és egyoldalú műszaki módon végrehajtott vízszabályozásokkal elvontunk tőle. Egyik kiváló földtani szakértőnk találóan mondja,[19] hogy a síkságok vizeit szabályozni kell, de nem szabad azokról az összes vizeket eltávolítani. Nálunk erre figyelemmel nem voltak. „Tudjuk, hogy manapság az elszikesedés rendszerint az alföldi folyóvizek szabályozásával, az állóvizek és nyirkosabb területek lecsapolásával kapcsolatos és hogy annak bekövetkezésére ezek a munkálatok igen jelentékeny, sőt döntő befolyással voltak, sőt vannak." A talaj elvesztette védelmét a szárító szelekkel szemben, az altalaj nedvessége csökkent, bekövetkezett tehát a szikesedés, amely oly riasztó mérveket ölt, hogy a szikes területet már egymillió kat. holdra becsülik. Ennek növekedésében is része volt a legelők feltörésének is: olyan fátlan területeket, amelyek a vízlevezetések ellenére legelőnek használhatók voltak, felszántottak, a vékony termőréteget a megforgatás következtében mészréteggel borították és így minden célra hasznavehetetlenné tettek. Klasszikus ilyen eset a karcagi harmincezer holdas közlegelő sorsa, amely szántóföldként kimerült és annyira értéktelenné vált, hogy egyes birtoktestek árveréskor rajtamaradtak a hitelező pénzintézeten.

A vízlevezetés és ármentesítés intézői okultak a tapasztalatokon és a most folyamatban levő munkálatoknál a talajélettani mozzanatokra már figyelemmel vannak; az erdőpusztítás azonban hellyel-közzel az Alföld fásításáról szóló törvény és az erdészeti igazgatás hősies erőfeszítései ellenére tovább folyik. Legszebb alföldi erdőnknek: a debreceni Nagyerdőnek tisztásain még min-

dig 3.877 „vákáncsos” él, nagyrészt kunyhókban, földbevájt putrikban és pusztíttatja állataival a fiatal csemetéket, melyeknek gondozása lenne szerződésszerű kötelessége. Minthogy azonban a csemeték növekedésével tovább kellene vonulnia, természetesen igyekszik ennek az időpontnak minél inkábbi kitolására, így azután a halastó-gazdaság ellenére továbbra is megmarad a Hortobágy a kirgiz steppékre emlékeztető állapotában és nem következhet be — talajbeli előfeltételek hiányában — a leghelyesebb megoldás: földműves falvak letelepítése.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy az éghajlat és talaj hátrányainak kiküszöbölésére édes-keveset tettünk, a káros tényezők érvényesülését ellenben előmozdítottuk.

Ilyen körülmények között a tanyai rendszer és a tanyavidék sem a szellemi haladás, sem az anyagi fejlődés, termelés fokozása nézőpontjából nem nyújtja lakosainak azt, amire azoknak az egész magyarság boldogulását illetőleg igényük és szükségük van.

Nem kerüli el figyelmüket az, hogy a tanyakérdés iránt az érdeklődés felébredt, szakértők, szaktanácskozások és a napisajtó azt állandóan ébren tartják. Azt sem tagadhatjuk, hogy vannak tanyavidékek, amelyek a tárgyalt hátrányok közül csak egynémelyiknek súlya alatt nyögnek és ezt a terhet is fokozatosan csökkentik. Utóvégre azok a tagadhatatlan erőfeszítések, amelyeket az érdekelt tényezők a tanyai lakosság művelése, jobb orvosi ellátása, a kisvasutak építése, a közlekedés javítása, a termények értékesítésének szervezése, az alföldi mezőgazdaság színvonalának emelése érdekében tettek — a dolog természete szerint mégsem maradhattak hatás és eredmény nélkül.

Mindezt figyelembe véve és a helyzet javítására irányuló öszszes törekvések jelentőségét elismerve, meg kell állapítanunk, hogy a tanya mindaddig nem boldogulhat, amíg megfelelő szervezethez nem jut, amíg öncélú valósága a közhatalmi rend keretében is nem jut kifejezésre, amíg gyarmati helyzetéből ki nem emelkedik.

Még ha teljes jóakarattal intézik is sorsát, ez sem pótolja az ön-meghatározó működést, saját ügyeiknek önmaguk által intézését; még kevésbbé szolgálhat javára az a rendszer, amely a város belterületének kényelmi és szépészeti feladataira veszi igénybe a tanyák anyagi erejét anélkül, hogy azok elsőrendű szükségleteinek kielégítéséről megfelelően gondoskodnék, amely minden jár-lat kiállításáért, állatszemléért a legtöbb helyen a városházára idézi a tanyást.

Ideális megoldás tehát kétségkívül a községesítés lenne.[20] A városok büszkesége szenvedne kissé a lakosság számának és a határ területének csökkenése által, de bőséges kárpótlást találná-nak a szaporodó lakosságú tanyaközség nagyobb gazdasági fel-vevőképességében, a város kereskedelmének felvirágzásában. A községesítéssel azonban csínján kell bánnunk; ha nem is kívánjuk meg a községi alakuláshoz a szoros szomszédsági viszonyt (hiszen ez a felsőmagyarországi és erdélyi községek többségénél sem volt meg), mégis szükséges a tanyaközség számára is egy mag, egy központ, amely a határ minden egyes pontjáról megközelíthető, ahol a tanyás hatóságot, templomot, iskolát, orvost, kereskedést talál. Ezeket a központokat kellene felhasználni és — ahol nin-csenek meg — megteremteni. Ha nem így járnánk el, igen könnyen tömegesen hívnánk életre az olyan álképleteket, mint pl. Kuncsorba, amely térképen szereplő nagyközség, a valóságban azonban hiába keressük, mert a megfelelő politikai iskolázáson át nem ment, a magánosságukban önzőkké vált tanyások mind-egyike azt kívánta, hogy a községháza éppen az ő tagján legyen és amikor valamennyi igény a dolog természete szerint nem bizonyult kielégítőnek, duzzogva különmaradt, nem volt hajlandó arra, hogy akár más középület emelését előmozdítsa, akár a községháza mellett építkezzék.

A tanyarendszer a földbirtokviszonyok eredménye és függ-vénye; ha azokat teljesen felforgatni nem akarjuk, olyan meg-

oldást kell keresnünk, amely - a valóságos viszonyokkal számolva – középúton áll az ideális cél és a mai káros helyzet között. Egy bizonyos: az, aki ezt a megoldást megtalálja és amellett az alföldi nagy latifundiumokon a termelés fokozására és mezőgazdasági népelemünk megnyugtatására, szaporítására és kivándorlási vágyának megszüntetésére életképes, elegendő számú falut telepít, megérdemli majd, hogy IV. Bélával együtt emlegessék, mint új honalapítót.

MÁSODIK FEJEZET

A FALU

A falu jelentősége — A község: közösség — Faluelemzések — A falu társadalmi tagozódása — A vezető réteg: a jegyző, lelkész, tanító — Alsóbbak és felsőbbek viszonya

Az utóbbi években a magyar közéletnek egyik legkiemelkedőbb jelensége volt a falu és város viszonyának kialakulása. Míg a proletárdiktatúra alatt egyaránt szenvedett a falu és a város, s a városi lakosság — saját nélkülözéseit elfelejtve — örült annak, hogy a falusi lakosság terményeit visszatartotta, addig a proletárdiktatúra bukása után, az első illúziók elröppenésével, hamarosan jelentkezett a városi lakosság ellenérzése a falusiaknak szerinte önző magatartásával szemben.

Nem tartozik ennek a fejezetnek keretébe annak vizsgálata, hogy az őstermelő részéről ez a magatartás jogosult vagy legalább menthető volt-e és hogy a mezőgazdasági termékek kötött forgalma vagy a kötött forgalomról való átmenet ideje alatt a mező- gazdaság megkapta-e mindazt, ami a termelés zavartalan menetének biztosításához szükséges.

Mi most a valósággal számolunk: azzal, hogy a falu a magyar közéletnek önálló tényezője lett; olyasvalami ez, amivel számolnia kell mindazoknak, akik a helyzetről tiszta képet akarnak nyerni és reálpolitikai alapra helyezkednek. A falu lett a nem városokban és nem tanyákon élő lakosság életének összefoglalója, érdekeinek és törekvéseinek kifejezője.

Nem mindig volt ez így. A közelmúltban, még a világháborút közvetlenül megelőző években is a nem városi lakosság képviselője, jelképe a vármegye volt. Az emberek nem eszméltek annak tudatára, hogy a falvak mint öncélú, önálló életet élő egyedek, egységek léteznek. A vármegye volt az, amely a vidéki érdekeket hangoztatta, megvédte vagy elejtette; a vármegyének többnyire a valóságban csupán néhány tucat embert jelentő közönsége volt az a szerv, amely a vidéki lakosság képviseletében fellépett, tárgyalt, kifogásolt vagy helyeselt.

Jogilag ma is ez a helyzet, hiszen törvényhatósági törvényünk csupán törvényhatóságoknak adja meg a módot arra, hogy „köz-érdekű, sőt országos dolgokkal is foglalkozzanak és kívánságaikat kifejezésre juttassák." A tételes jog szerint tehát a törvény-hatóság a területén lévő lakosság képviselete. Valójában azonban azt látjuk, hogy a vármegyei közgyűlésnek vagy akár a közigazgatási bizottságnak tárgyalásai iránt érdeklődés alig van; a vármegyei igazgatás hovatovább tisztviselői igazgatássá vált; a megyei üléstermekben viták, szenvedélyes nézeteltérések jóformán soha sincsenek, a magyar középosztály a megyétől nem látja meg az országot;[1] a harctér áttevődött a községházára, ahol a nagy anyagi és részben művelődési kérdések eldőlnek, ahol a költségek tekintetében határozni kell.

Amilyen mértékben tartotta meg a vármegye arisztokratikus jellegét és távolította el magától a szélesebb néprétegeket, ugyan-olyan mértékben szakadt meg gyökere ezekben a népelemekben. A volt jobbágy semmi kapcsolatot sem tudott teremteni sajátmaga és a fényes, messzefekvő, csupán hatalmi mozzanatokat érzékeltető vármegye között; minden érdeklődésével tehát azon közület felé fordult, amelyben élt és amelynek fejlődése vagy visszaszorítása jelenti egyszersmind az ő anyagi és erkölcsi fejlődését vagy bal-sorsát, amelyben szava súllyal bír. Minthogy pedig a volt jobbágy világpolitikai és világgazdasági okok miatt hirtelen befolyáshoz

jutott, amelyet a háborút közvetlenül követő terményértékesítési lehetőségek erősen gyarapították, természetszerűleg vele együtt nőtt faluja, színesedett a községi élet mezeje.

Mi az a „falu," amelynek ilyen jelentőséget tulajdonítunk és amelyről az utóbbi években annyi pohárköszöntő, közgyűlési beszéd és vezércikk állapította meg, hogy a nemzeti életnek legfontosabb megnyilatkozása, a magyar faj fejlődésének igazi alapja?

Az utolsó évtizedek, általánosító és mechanikus szemléletű irányának reánk vonatkozó egyik legnagyobb tévedése volt az, amely a falut fogalommá emelte, a tények világából kiragadta és közös tulajdonságokkal ruházta fel. Amint nincs két egyforma falevél, éppen úgy nincs két egyforma falu sem.

Törvényhozás, közigazgatás, jogszolgáltatás, gazdasági élet vezető tényezői egyaránt az általánosított faluval akartak dolgozni. Feltételezték, hogy kb. minden falu egyformán épült: közepén van a templom és a községháza, körülötte helyezkedtek el az egyes lakóházak és a belsőségeken túl van a mezőgazdaságilag művelt terület. Azt hitték, hogy nagyjából azonos minden falu társadalmi összetétele, anyagi ereje, mezőgazdasági rendje; azonos azonban valamennyi falu lakóinak szellemi színvonala, lelki összetétele is. Csak ebből a hiedelemből magyarázható az, hogy minden községre azonos terheket rakunk s azonos kötelezettségeket hárítunk reájuk, hogy mindegyiket egyenlő sejtnek vesszük a termelés, forgalombahozatal és fogyasztás összefüggésében.

Törvényhozásunk hovatovább a falut csak végrehajtó hatalmi szervezetnek, a közigazgatási lánc utolsó szemének tekinti és ennek megfelelő elbánásban részesíti. A legtöbb kormányzati ág a törvényhozásnak ezt a tévedését nemcsak hogy nem javítja ki, hanem még tetézi. A faluból az összes többi elemek sötét háttérben maradnak; a hivatalos falu: községjegyző irodája lép előtérbe. Ez a kiemelkedés azonban a legtöbb esetben nem jelent előnyt, szükségletkielégítést. Özönével érkeznek a rendeletek, a

megkeresések, amelyek mind az állami igazgatásnak az egyes emberekkel összeköttetését, a felsőbb hatóságok akaratának érvényesítését szolgálják csak. Az egyes emberek, a falu lakosai ebben a bonyolult és nehézkes műveletben csupán mint anyag szerepelnek: még azok a közhatalmú működések is hivatalos szürkeségbe tompulnak, amelyek célbeli rendeltetése éppen az egyesek védelme, támogatása lenne (egészségügy, népművelés, kistermelők védelme). Az egyes falusi lakosoknak adóalany jellege domborodik ki legjobban, mint ahogy a község is különböző célokra adózó, a célok tekintetében azonban a döntéstől megfosztott közösséggé vált. így jellemző, hogy a községi bevételek jelentékeny részét — 93 millió pengőből 13 milliót* — a vármegye saját igazgatási céljaira veszi el, minthogy önálló adóztatási joga nincs. Ebből önként következik, hogy a községek a helyzettel elégedetlenek: a mindinkább művelődő és öntudatra ébredt falusi lakosság különösnek tartja azt, hogy ő fizeti a vármegyei tisztviselői kart és nem ő rendelkezik vele. Ez a helyzet ideig-óráig a hagyományokban és a hatalom gyakorlásában rejlő erővel fenntartható, de minden valószínűség szerint valamikor felbillenti a hatósági alá- és fölé-rendeltségi rendszert, a különböző rangú hatóságok és egymás fölé rendelt önkormányzati testületek társadalmi szövettani összetételét pedig megváltoztatja.

Nemcsak a vármegye hárít azonban terhet a falura: megteszi azt a népoktatásügyi hatóság, a vízügyi hatóság, az egyházi hatóság és a különböző egyéb tényezők egész sorozata. Ha valamely közszükséglet kielégítésére hiányzik az anyagi eszköz, akkor szinte kivétel nélküli szabállyá vált a tehernek a községre hárítása, ugyanarra a községre, amelynek egyetlen komoly jövedelmi forrása községi háztartásunk egyoldalú fejlődése következtében az egyes állami egyenesadókra kivetett pótadó, amelynek kulcsát viszont az egyenlősítésre törekvő és mechanikus szemléletű törvényhozás legfeljebb 50%-ban állapította meg.[3] A falu leg-

fontosabb ezidőszerinti közéleti tevékenysége: a közszükségletek fedezéséről való gondoskodás tehát költségvetési bűvészkedéssé, egyik fedezetnek a másik célra felhasználásává vált, amely körülmény nemcsak zavarja a község közéletét és izgatottá teszi a közgyűlési terem légkörét, hanem lehetetlenné tett minden komoly beruházással járó, hosszabb időre szóló községfejlesztési törekvést is.

Bármennyire központjává vált is az előbb említett körülmények miatt a falusi életnek a községháza, bármennyire háttérbe szorítja a falu igazgatása a falu többi életnyilvánulásait, mégsem feledkezhetünk meg arról, hogy a falu nem tisztán, mégcsak nem is első sorban közigazgatási alakulat, végrehajtó hatalmi szerv, hanem társadalmi sejt, gazdasági közösség. Már maga a „község" név etimológiai és logikai magyarázatát adja a jelenségnek; a község közösség, közössége a szellemi és anyagi javaknak és főleg közössége a munkának. Ennek jele az is, hogy a közös tulajdon aránylag igen sokáig fennmaradt; a közös tulajdon ma is érzékelhető maradéka az a 971 községi birtok, amelynek összes területe 692.000 és az az 1.670 közbirtokossági birtok,melyeknek osszterülete 660.000 katasztrális hold.[4] A közös birtoklást idézi vissza az ország egy részében ma is dívó nyomásos gazdasági rendszer, melyben egészen ősi népszokásoknak, mint a nyilazásnak nyomait is látjuk.

A falu életét, a falu lakosainak lelki világát nem értheti meg az, aki erre a munkaközösségre nincs figyelemmel. A magyar kisgazda jellemzésénél látni fogjuk, mennyire fontos számára az anyagi boldogulás, milyen szerepet játszanak a gazdasági szempontok. Ez a falu hivatalos közéletében is visszatükröződik. Mezőgazdasági munka idején lehetetlen képviselőtestületi ülést tartani, éppen ezért az ilyen alkalmat szokták felhasználni arra, hogy a képviselőtestület többsége által nem helyeselt javaslatokat határozattá emeljék. Törvényhozásunk módot adott a politikai községnek a gazdálkodó községtől, a hivatási önkormányzattól

való szétválasztására; a gazdaközönség külön szervezkedhetik éppen úgy, mint ahogy külön szervezetet kell öltenie a szőlőtermelők összességének („hegyközség”) és külön alakulhat meg a legelőtársulat. Általános tapasztalat, hogy azokban a községekben, ahol a gazdaközönségnek önálló szervezete van, nemcsak a nem-gazdák érdekei iránt hiányzik az érzék, hanem a község ügyei iránt is az érdeklődés. Ez egészen természetes. Az egy-szerűbb ember energiáit, közügyek intézésére szánt idejét az a közület köti le, amelynek működése, célja közelebb áll az ő színvonalához, értékelő képességéhez.

Amikor általános tapasztalatra hivatkozunk, tudjuk, hogy sikamlós térre tévedünk. Rendkívül óvatosan kell eljárni, amikor a falu életében általános törvényszerűségeket kutatunk, általános jelenségeket keresünk.

Vannak általánosan érvényesülő tételek a falusi lakosság egyes csoportjainak életében, összealakulásában, behatásokra érzékenységében. Alig van azonban olyan valami, ami a falut, mint élő szervezetet, mint összefoglaló egységet más hasonló egységekkel azonos síkra vetítse.

Ha a falut meg akarjuk ismerni, nem marad más hátra, mint nagyon sok falunak, lehetőleg minden egyes falunak részletes tanulmányozása. Ha ezt tesszük, akkor tudjuk, hogy konkrét intézkedéseink sikerét mi mozdíthatja elő és milyen helyi körülmények gátolhatják, hogy általános érvényű, a nemzet egészére kötelező megoldásokat az egyes falvakban milyen eszközökkel lehet elfogadtatni.

Csonka-Magyarországon eltűntek azok az óriási különbségek, amelyek Nagy-Magyarországot jellemezték a falutelepülés terén. A nagy falvak mérleglapját lenyomó bácskai és bánáti, többezer lakosú falutelepülések éppen úgy idegen uralom alatt nyögnek, mint a háromszáz lakoson alóli, szoros szomszédsági viszonyt kevésbbé feltüntető felvidéki és erdélyi hegyifalvak. Maradt még

azonban elég véglet az átlag érvényesülésének gyengítésére. A Békés vármegye területén levő és részben tanyai települési rendszerrel vegyes 19 falu sorozata olyan kolosszusokat tüntet fel, mint Orosháza a maga 24.000 lakosával. Ezzel szemben Zala és Vas vármegyék egyes járásaiban szinte kivétel nélküli szabály az egymáshoz közel levő, 2—300 lakosú falvak tömege. Ezek a végletek két teljesen ellentétes típusú, gazdasági erejű, szellemi fejlettségű, sőt társadalmi összetételű falut tüntetnek fel. Ismét teljesen eltérő ettől a két típustól a Bükk-Mátravidéknek a Jászságra és Pest megye északi részeire is kiterjedő erőteljes, de nem túlnépes községtípusa. Ezek a csoportok azonban számtalan változatot rejtenek magukban aszerint, hogy a falu vasút, víziút vagy legalább műút mellett fekszik-e vagy sem, hogyan működött elemi iskolája az elmúlt évtizedekben, milyen a lakosok vallása és egyházközségi élete, van-e a faluban nagybirtok és az milyen magatartást tanúsít stb., úgy, hogy végső sorban valóban csak az egyes községek egyénenkint való tárgyalásával érhetünk el eredményt.

Értékes útmutatással szolgálnak azok a monográfiák, amelyek a Faluszövetség által kiírt pályázat eredményeként jelentek meg.[5] Látszik rajtuk, hogy többnyire nem hivatásos írók tollából kerültek ki és olykor-olykor mellőzik a szembeszökőbb jelenségeket is; de közvetlenségük, tárgyi adataik és odavetett megjegyzéseik vaskos köteteknél többet mondanak.

Öt ilyen leírás jelent meg; ez az öt község az ország különböző részein fekszik és teljesen eltérő viszonyokat tükröztet vissza. A bácskai Jánoshalmán 13.000-nél több ember lakik, akik 2.739 lakóházban élnek és 33.000 holdat meghaladó határon gazdálkodnak. A sokat emlegetett Göcsej vidék központja: a Zala vármegyei Nova lakossága alig haladja meg a másfélezret, a község határa a 2.200 holdnál nagyobb erdővel együtt a hetedfélezer hold alatt marad. A Somogy megyei, népszokásairól és

népművészetéről híres Csököly lakossága 1.600, a határ az 5.000 holdat meghaladja. A szomszéd egykés Baranyában lévő Bisse apadó lakossága már csak 630, határa 3.200 hold. A Csongrád vármegyei Sándorfalva telepes község 5.690 lakosa viszont 2.200 holdon szorong.

Az öt község közül uradalmi község Jánoshalma, Nova és Sándorfalva. Nagybirtok van ezenfelül Bissén is. Ennek ellenére legrosszabb a helyzet minden tekintetben Csökölyön, ahol nagybirtok a határban egyáltalán nincs.

Az általános műveltség a termelésre is erős hatással van. Jánoshalmán a búzatermés átlaga 6—8 q. Nován ezzel szemben — lényegesen rosszabb talajon — 8—10 q. Feltűnő Nován az állatállomány nagysága; ennek megoszlása különben nyilvánvalóvá teszi a kisgazdaságoknak az állattenyésztés szempontjából való fontosságát: az uradalomnak 103 szarvasmarhája van, a kisgazdáknak 175, az uradalomnak 81 sertése, a kisgazdáknak 218.

Ha elismerjük is azt, hogy a nagybirtok nem feltétlenül akadályozója valamely falu boldogulásának és a megvizsgált öt falu között van olyan, amelyik aránylag jó helyzetben van, akkor is rá kell mutatnunk arra, hogy vannak helyek, ahol a kötött birtok és a terjeszkedés lehetetlensége állandó elégedetlenségnek, forrongásnak és szegénységnek a forrása. Ilyen pl. a szegedi nagy árvíz után épült Sándorfalva, amelynek földéhségét a szomszéd sövényházai határból 787 igénylő számára felhasznált 2.001 kat. hold sem csillapítja. A vizsgálat alá vont községek közül ennél tűnik leginkább szembe az a különben országszerte észlelt körülmény, hogy a házhelyeket egészségügyi szempontból aggályos helyeken osztották ki és a község szabályozási tervének megállapítására a házhely-törvény végrehajtása során sem gondoltak. Legtöbb község ugyanis egyetlen végnélküli hosszú utcából és egy-két keresztutcából áll.

Mind az öt községnél említést érdemel a lakosság anyagias

gondolkodása, anyagi boldogulásra törekvése. A vallásosság fokát illetőleg komoly aggályok merülnek fel; az önzés és irigység sok tekintetben érvényesül. Egészen szomorú a helyzet Csökölyön, ahol elharapódzott az egyke, az erkölcsök teljesen meglazultak; a zsugoriságig menő takarékosság sajátságosán elegyedik az egyes alkalmakkor kifejtett fényűzéssel, a gyermektől való irtózás a korai házassággal és szeretőtartással.

Egyik-másik helyen említést érdemel a magasabb társadalmi rétegeknek, különösen a helyi intelligenciának nemtörődömsége, az alsóbb néposztályokkal szemben tanúsított elutasító magatartása, ami maga után vonta a velük szemben táplált bizalmatlanságot.

öt község részletes rajza a viszonyoknak és embereknek eltérő képét adja. Hogyan lenne lehetséges az, hogy valamennyit egymással egyenlőnek tartsuk, azonos szabályok hatálya alá állítsuk!

Kétségtelen, hogy a falu belső életében vannak közös vonások, amelyek minden faluban feltalálhatók. Ezek azonban a közigazgatásnak már érintett és túlzottan előtérbe nyomuló egyenlősítésén kívül abban merülnek ki, hogy bizonyos társadalmi tényezők, rétegek több-kevesebb hatállyal mindenütt visszatérnek.

A falu lakosságát nem ugyan szám, hanem befolyás és feladatkör tekintetéből két részre tagolhatjuk. Az egyikbe tartoznak a falusi művelt osztálybeli emberek: földesúr, gazdatiszt, jegyző, lelkész, tanító, a tehetős és befolyásos gazdák, a jobb iparosok. Szóval azok, akik az irányt megadják, akiknek állásfoglalásán múlik valamely kezdeményezés sikere vagy bukása. A másik részbe tartoznak a kevésbbé tehetős vagy valamely ok miatt tekintélyüket veszített gazdák, kontáriparosok, a zsellérek, napszámosok, nincstelenek.

A falusi honorácior-osztály már nem zárkózik el olyan me-

revén a tehetős földmívesektől és iparosoktól, mint régebben. A falusi lelkészek nagyrésze egyszerű ember fia. A tanítók szívesen vesznek el módos gazdalányt és a községjegyzői kar jelentős hányada is a kisgazdák és kisiparosok fiaiból kerül ki. Ezzel szemben a tehetős kisgazda iskoláztatja fiát, sőt újabban leányát is; ezek közül sok a városban elvész, elfoglalja az alsóbb hivatali állásokat, hivatalnokné-nagyságos asszonnyá válik, jelentős százaléka azonban visszaözönlik a faluba és — ha a falusi környezet az iskolában szerzett kultúrigényekből sokat le is farag — mégis sokat megtart a városi csiszolódásból, modorból, külsőségekből.

Az első csoportból legfeljebb a földbirtokos és gazdatiszt válik ki. Ezek tagadhatalanúl kevésbbé azonosítják magukat a faluval és a falusi felsőbb rétegekkel. Földesúr azonban Csonka-Magyarországon már igen kevés van; kimutatjuk, hogy a középbirtokososztály csaknem megsemmisült, a falun élő nagybirtokosok pedig, bármily szíves formában érintkezzenek is az emberekkel, oly elérhetetlen magasban vannak, hogy bensőségesebb viszony közöttük és környezetük között nem alakulhat ki. A gazdatiszt pedig — hivatása miatt — jóformán állandó érdekellentétben áll a falu többi lakosaival; uraságának anyagi javát védi a falusiak törekvéseivel szemben. Ilyen körülmények között csak egész kivételes egyéniségek szerezhetnek a gazdatiszti, különben rendkívül érdemes karból népszerűséget és tarthatnak fenn közvetlen kapcsolatot a néppel. A gazdatiszt inkább a megyei tisztviselőkkel és a szomszéd város állami tisztviselőivel, helyőrségének tisztjeivel érintkezik; az utóbbi időkben feltűnően megszaporodott a gazdatiszti családból származó vármegyei tisztviselők száma éppen úgy, mint ahogy már régóta értékes anyagot ad a gazda--tiszti kar az állami közigazgatásnak és magánvállalatok igazgatásának is.

A tehetősebb kisgazdáról és kisiparosról majd a kispolgár

elemzésénél emlékezünk meg; most vegyük sorba a falu vezetőségének többi tagjait.

Kétségkívül legkiemelkedőbb közülük a jegyző. Amilyen mértékben váltak azelőtt a magánélet bizonytalan útjain kielégített szükségletek közfeladatokká, amilyen ütemben terjesztette ki a közigazgatás működését mindig újabb területekre, ugyanúgy emelkedett súlyban, befolyásban, társadalmi színvonalban, műveltségben a jegyző.

A régi jobbágyközség írástudó ügyvivőjétől és a kiszolgált altisztből lett irnokszerű jegyzőtől rendkívüli a haladás a községi közigazgatás mai vezetőjéig. A magyar községi jegyző[6] sajátságos, másutt fel nem található összekötő kapocs a hivatalos világ és a magánélet között, ö általa érvényesül az állami akarat, az ő közreműködésével válik tetté a felsőbb helyről írásban elrendelt intézkedés. Ő érintkezik az emberekkel: adót szed, hernyót írtat, iskolát meszeket, árkot tisztíttat. Végrehajtó közege a tanfelügyelőtől és a telekkönyvvezetőtől kezdve mindenkinek; mindezek holt képletek lennének a magyar közélet testén, ha a községi jegyző nem lenne. Ezzel azonban a jegyző hivatása és munkaköre nem merül ki; ezt utóvégre valamilyen, a községbe kirendelt állami végrehajtóközeg vagy megfelelően fizetett és a mainál nagyobb iskolai képzettségű községi bíró is megtehetné. Az érem másik és fényesebbik oldalán a társadalmi, gazdasági szervező munka, a felvilágosítás igéi vannak. A jegyző, aki nem elnöke a képviselőtestületnek, vezeti tulajdonképen annak tanácskozásait; ő indítványoz, magyaráz, lelkesít. Az ő agyában születnek meg a falu közintézményeinek eszméi; a megvalósításban övé a munka legnagyobb része, a vezetésben nyíltan vagy titokban az ő akarata érvényesül. A falusi ember ügyes-bajos dolgával ahhoz fordul, aki az ügyvédnél olcsóbban, sokszor ingyen látja el tanáccsal és készíti el az írásos beadványokat. Az így szerzett összeköttetések kamatoznak azután akkor, amikor nemesített vetőmag vagy faj-

gyümölcsoltványok elterjesztéséről, gazdakör szervezéséről, a szövetkezet megmentéséről, vagy a leventemozgalom bevezetéséről van szó. A jegyző az a tisztviselő, akinek nincs, mert nem is lehet hivatalos órája és akit kötelessége diplomatává tesz, mert hivatását, a felsőbb hatóságok határozatainak végrehajtását és a falu népének vezetését, tanítását csak úgy végezheti, ha úgy felülről, mint alulról bizalommal találkozik.

A jegyzői karnak biztos anyagi alapja adja a kari öntudatot, ezt még növeli a most már teljesen uralkodóvá vált, 1900-ban bevezetett magasabb minősítés; az érettségizett, tartalékos tiszt jegyzők az úri társadalom tagjai, a mintaszerűen szervezett közigazgatási tanfolyamokon szerzett elméleti és gyakorlati ismeretek pedig a közigazgatás értékes elemévé teszik őket. Időközönkint emlegetett sérelmeik ellenére többségük olyan életszínvonalra emelkedett, mint amilyen volt régen a vármegyei tisztviselőké; ez a körülmény azután modorukon, társadalmi szereplésükön is meglátszik.

Kétségtelen, hogy a jegyzők valóságos helyzete, életmódja, befolyása és jogi alárendeltségük között nagy ellentét van, amely állandó súrlódás forrása. Jogszabály szerint a járási főszolgabíró főnöke, fegyelmi hatósága, feltétlen parancsolója a jegyzőnek és ezt a mozzanatot mind ritkábbá váló esetekben olykor a társadalmi érintkezés terére is átviszi. Legtöbb helyen azonban az egykor létezett válaszfal leomlott. E mellett a jegyzők zöme szerencsésen tartja fenn a kapcsolatot a falu népével; már az a körülmény, hogy a jegyző is gazdálkodik és így érdekazonosságban van a többi földmívessel, közelebb hozza őt a lakosság többségéhez.

Míg a jegyző a közhatalom gyakorlása, a közvetítés és a közigazgatásnak új területekre behatolása révén emelkedik befolyásban, addig a legtöbb faluban a lelkész befolyása csökkenő-

ben van. Ezen a körülményen a háború utáni éveknek vallásos megújhodása sem sokat változtatott; ennek erkölcsi előnyeit inkább a szerzetesek és a protestáns belmissziói tevékenység utazó apostolai aratják le.

Míg alig van olyan jegyző, aki vezető részt ne venne a falu társadalmi életében, ne lenne alapítója, elnöke, titkára a szövetkezetnek, a gazdakörnek, az olvasókörnek, a tűzoltóegyletnek, a leventeegyesületnek, addig a lelkészek közül nagyon sok olyant találunk, aki a templomon kívül alig szerepel és működését kizárólag az egyházi tevékenység ellátására szorítja.[7] Szinte azt lehet megállapitani, hogy a falu életében vezető, egyesületi életben buzgólkodó lelkész olyan kivétel, mely erősiti a szabályt.

A lelkész tagadhatatlan és a falu fejlődése szempontjából egyáltalán nem örvendetes háttérbe szorulásának okait két körülményben találjuk meg. Az egyik az, hogy míg a jegyző immár csaknem három évtizede részesül megfelelő képzésben és hivatása is szinte kényszeríti a közügyekkel foglalkozásra, addig a lelkészképzés egészen a legutóbbi időkig úgy történt, hogy a papnövendékeket a világtól távol, szigorúan zárt ajtók mögött készítették elő arra, hogy a hívőket majdan az örök üdvösség felé vezessék. Az a körülmény, hogy ezek a hívők e siralomvölgyében akarnak élni és itt kívánnak boldogulni is, úgy a katholikus, mint a kevésbbé zárt protestáns lelkészképzésben alig talált eddig méltatásra. Nem gondoltak az egyházi főhatóságok arra sem, hogy a papot a híveknek világi ügyekben való vezetésére is felvértezzék. Ez a körülmény azután számtalan tragikus összeütközés forrásává lesz; a lelkes fiatal pap érzi, hogy képzettségében és életprogrammjában űr van, ezt kitölteni igyekszik; rengeteg munka, csalódás és önfegyelmezés árán ez sokszor sikerül is, az eredményt azonban nem élvezheti, mert a falu közéletében szereplése nem egyszer szemet szúr elanyagiasodott és minden változástól félő vagy teljesen a lelkiek felé tájékozódó egyházi

felettesének. Ha számításba vesszük az alsó-papság nagyrészének nyomasztó anyagi helyzetét is, megértjük, hogy a fiatalabb papi nemzedékben miért van annyi önmagával meghasonlott, kedvevesztett, jobb sorsra érdemes olyan egyén, aki a falu közéletében teljesen szenvedőleges magatartást tanúsít.

Van azonban a lelkész háttérbe szorulásának egy merőben anyagi oka is: a párbér. Annak, aki a falusi életet nem ismeri, fogalma sincs arról, hogy a párbérnek milyen jelentősége van. Természetesen el szokták hallgatni a párbérrel kapcsolatos nehézségeket, nehogy úgy tűnjék fel az illető, mintha lelkész-, vagy éppen egyházellenes magatartást tanúsítana.

A földmívest és zsellért már az a körülmény is kedvezőtlenül hangolja papjával szemben, hogy a katholikusoknál meglévő óriási egyházi vagyon és a protestánsoknál régóta rendszeresített, a katholikusoknál azonban csak a legújabb időben fellépett egyházközségi adó mellett még más, rendszerint terményben teljesített szolgáltatásokra is köteles. Úgy fogják fel a helyzetet, mintha ez már túlfizetés lenne, az állandó és a pap közreműködését feltételező eseményeknél teljesített esetenkinti anyagi áldozat mellett. Még kedvezőtlenebbül hangolja a párbért fizetőket az, hogy a párbérnek fejadó jellege van: az anyagi helyzetre tekintet nélkül egyformán fizetik a hívők. Ez természetesen a szegényebbeket keseríti el. Végül a pap tekintélyének lerontására és a súrlódások előidézésére vezet a párbérnek, a kepének beszedési módja is: az a pap, aki a zsákot tartó egyházfival házról-házra jár és visszautasítja az ócsuval kevert búzát, kicsinyes nézeteltérésekbe bocsátkozik a neki járó és kimért kenyérmagvak minősége tekintetében, hasztalan erőlködik azon, hogy a következő vasárnap hívei előtt a lelki és erkölcsi élet titkait fejtse meg.

A falusi intelligencia harmadik tagja: a tanító, nem foglalja el azt a helyet a falu társadalmában, amely őt joggal megilleti.[8] Ennek azután a falu művelődésében is szomorú következményei

vannak; a gyermek nem veszi komolyan annak szavát, akiről a szülői házban nem beszélnek a tisztelet hangján. Nem is igyekszik tehát arra, hogy az ilyen ember által közölt ismeretekből a lehető legtöbbet és a lehető legjobban sajátítsa el.

A tanító háttérbe szorulásának több oka van. Az egyik minden esetre az, hogy a vidéki vezető réteg a lelkészt mindig elismerte egyenrangúnak, ha társadalmilag nem is érintkezett vele, újabban a jegyzői kar kiemelkedő tagjait is „befogadja” — arra azonban alig van eset, hogy a vidéki úri társaságnak a művelt és jómodorú tanító is tagja lehessen, hogy vacsorákra, vadászatokra meghívják, hogy vele szemben a társas érintkezés külső formáit illetőleg engedményeket tegyenek. Ez a felsőbb rétegekből jövő előítélet, az érintkezésnek mindenki által észlelhető udvarias, de hideg és kissé lenéző módja megingatja a tanító helyzetét és arra kényszeríti, hogy társaságát műveltségben messze alatta álló körökben keresse.

Nem hagyható figyelmen kívül továbbá az a körülmény sem, hogy a falu népe külsőségek után indul és különösen nagy szerepet játszik értékítéletében a kocsival, lóval bírás, a gyalogjárási kényszer hiánya. Aki a falusi sarat ismeri, ennek az értékmérőnek gyakorlati jelentőségét el is fogadja. Ezért törekvése minden parasztgazdának az, hogy lófogathoz jusson és ennek birtokában magát az ökrösgazdánál vagy a zsellérnél különbnek érzi; a szép sallangos fogaton járó földesúrnak, gazdatisztnek, a saját fogatát használó lelkésznek, sőt még a községi előfogattal rendelkező jegyzőnek is tekintélye van. A tanító azonban fuvarra szorul — sokszor szívességi fuvarra — vagy kerékpárt használ, ami a nép szemében őt a borbélysegéddel azonosítja. A legtöbb helyen a városban felnőtt, városi viszonyokat ismerő tanítónak kis kerten kívül egyéb termelési lehetősége nincs és nem egy esetben ezt a kertet sem tudja jól felhasználni. Rászorul tehát mások terményeire; a falu azonban ahhoz szokott hozzá, hogy terményeit

a városban adja el vagy pedig a helyszínén, de a faluba jövő és ott a termést összevásárló ügynöknek vagy kiskereskedőnek. Egyes kis tételeknek a faluban, falusi fogyasztás számára eladása tehát a kistermelő előtt nevetségesnek tűnik fel és ha erre mégis kapható, úgy az eladást szívességnek, a szívességet kérő felet pedig kevésbbé tekintélyesnek tartja.

A tanító javadalmának eddigi csekélysége is csökkenti tekintélyét; valamint az a körülmény, hogy nagyon sok faluban a tanító egyszersmind kántor is. Népünk megtartott az ú. n. ázsiai büszkeségből annyit, hogy a pénzért éneklő vagy zenélő egyént mulattatónak és nem komoly tényezőnek tekinti; annak a kántornak, aki orgonál és énekel, aki pénzért vagy terményért kötelességszerűleg résztvesz temetésen, tanítóként sincs tekintélye és hatása. Általános a megfigyelés, hogy az állami tanítónak, aki nem kántorkodik, akivel nem rendelkezik feltétlenül a közelben lévő lelkész és iskolaszék, összehasonlíthatatlanul kedvezőbb a társadalmi helyzete, mint a felekezeti tanítónak. Egyenesen elszomorító a többnyire magasabb társadalmi osztályból származó falusi tanítónőnek a sorsa; ha nem saját falujába nevezik ki vagy valami jólelkű jegyzőné, protestáns lelkészné, háztartással bíró kartársnő meg nem könyörül rajta, a materiális szükségletek kielégítése is szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik számára.

Ilyen körülmények között az a kar, amely legtöbb külföldi államban a nagy művelődési és gazdasági mozgalmak falusi képviselője, sokszor kezdeményezője, amelynek erre a hivatásra teljes képzettsége is megvan, nálunk tétlenségre van kárhoztatva, nehézségekkel küzd és elkeseredésében sok esetben a rangon alóli házasság megoldását választja, amelynek segítségével legalább az anyagi jólétet annyira-amennyire biztosítja, amely azonban sokkal több esetben eredményezte a férj szellemi színvonalcsökkenését, az asszony családjának művelődését. A tanítónő pedig, ha

a falun ritka diplomás legényemberek valamelyikével nem lép házasságra vagy férfi kartárssal nem alapít családot, vénlány marad és idővel teljesen eltompul mindennemű szellemi mozgalommal szemben.

Valamit javított a helyzeten a levente intézmény, melynek rövid pár év alatt is jelentős átalakító hatása volt a falu gondolkozására. Ahol a leventeoktató eltalálta a hangot, nemcsak mozgásban, külső viselkedésében vált szebbé a fiatalság, hanem fegyelmezettségben és gondolkodási képességben is emelkedett. Minthogy pedig sok helyen a tanító a leventeoktató, ez természetesen a tanító tekintélyét is növelte.

A falu vezető társadalmának tagjai közül említést érdemel még az orvos és az állatorvos. Mindkettőnek nehéz a helyzete, de mindkettő nagy befolyásra tehet szert. Népünk az orvost a siker után ítéli meg és megkívánja tőle, hogy viselkedésében, életmódjában hivatásának komolysága visszatükröződjék. Éppen ezért a társaságtól visszahúzódó, városi kultúráját ápoló, szigorú orvosnak talán nagyobb a befolyása,[8] mint a gazdálkodó, nagyjövedelemre törő jó pajtásnak. Az állatorvosnak gyakorlata többnyire biztosabb alapon nyugszik, mint az emberorvosé és az anyagias gondolkozásúak előtt szava nagyobb súlyú; viszont a falu szeizmográfszerűen érzékeny értékítélete kifejezésre juttatja azt is, hogy a vezető rétegek — elég helytelenül — még mindig nem becsülik meg annyira az állatorvost, mint ahogy kellene.

A többi diplomás ember a falu társadalma szempontjából elhanyagolható. A többnyire segéd nélküli gyógyszerészt hivatása leköti; az ügyvédek nehezen jutnak szerephez, sőt régebben az Alföldön uralkodó úrgyűlöletet egyesek egyenesen az ügy védek magatartására, illetőleg a velük szemben fennforgó, esetleg indokolatlan ellenszenvre vezették vissza.

A diplomásokkal hovatovább azonos rétegbe kerülő, hozzájuk közeledő tehetősebb kisgazda- és iparosrétegről külön emlékezünk

meg, úgyszintén külön foglalkozunk a falu társadalmának alsóbb rétegeivel is. Szenteljünk most néhány szót a két réteg viszonyának.

Egymás mellett él a két réteg, de egymással nem érintkezik. Mulatságaik fejlettebb falvakban egyidőben vannak, de különböző helyeken. Az alsóbbak irigylik a felsőbbeket, a felsőbbek lenézik az alsóbbakat. Ennek ellenére egymás nélkül élni nem tudnak. Az alsóbbak minden mozgalmat, divatot átvesznek a felsőbbektől, a felsőbbeket semmi sem befolyásolja annyira, mint az a félelem, hogy valamit téve vagy elmulasztva a falu szájára kerülnek, vagyis az alsóbbak kíméletlen bírálatát tekintik irányadónak és nem akarnak azoknak megbecsülésében alászállani.

Ez az egyensúlyi helyzet emberileg talán elítélhető, de hasznos tényezője a falu életének. Jobb, mint a teljes széttagolódás és lépcső arra, hogy az irigységen és megvetésen alapuló viszony helyébe kölcsönös megbecsülés lépjen, ami az együtt katonáskodott és együtt leventéskedő fiatalabb nemzedék körében már érezhető. Az altiszti rangot elért, vitézzé avatott gazdasági munkás már nem szorul háttérbe a volt közlegény telkesgazdával szemben; máról-holnapra hagyományok és ellentétek nem tűnhetnek el, de a falu élete ebből a nézőpontból is szinte forradalmi átalakuláson megy át.

HARMADIK F E J E Z E T

A VÁROS

A városi jelleg — Veszteségünk városokban — Budapest utánzása — A város társadalmi rétegeződése: a klikkek — Városba özönlés

A „VÁROS" hívó szóra külföldi ember előtt vagy gótikus templomtornyok, zegzugos szűk utcák, betemetett várárkok, vagy zsibongó emberekkel tömött, bérpalotákkal szegélyezett, gyárkéményektől övezett települések jelennek meg. Mi, magyarok, ha önmagunkkal kísérletet végezünk, meglepetéssel vesszük észre, hogy a „város" mint olyan jóformán hiányzik képzeteink közül és mindegyikünk arra a városszerű településre gondol, amelyet legjobban ismer, amelyhez anyagi vagy érzelmi kötelékek fűzik és amelynek sajátságait általánosítja minden városra.

A város külföldön a polgári öntudat és önérzet kifejlesztője, a polgári jólét otthona volt. Az Artewelde Jakabok és Marnix Fülöpök büszkeségével védte meg magát a városi polgár úgy a hűbérúrral, mint a nemességgel szemben, hogy azután az abszolút királyi hatalommal társulva megtörje a nemességet és előkészítse a polgári szabadságnak kiterjesztését minden emberre, azt az állampolgári államot, amelyet azután a negyedik rend vett erős ostrom alá. Ha városaink történetében lapozgatunk, ilyen jelenségekkel, ilyen mozgalmakkal alig találkozunk. Elszigetelt eset az, amikor a királyukkal tartó budai polgárok kiátkozták a magyar főurakat pártoló pápát. Azt látjuk a megfakult levelekből, hogy

városi polgárság olykor, a török időben, mutatott ugyan szükkeblüséget a menekült nemesekkel szemben, azonban igazi önérzetet, igazi ellenállást nem fejtett ki, a nemzet újjászületésének tragikus szépségű évtizedeiben nem a nemzeti eszme és nemzeti nyelv bajnokait, nem a polgári jogok kiterjesztésének híveit támogatta, hanem megbízható, szinte leltárszerű eszköz volt a bécsi udvar kezében.

Az utolsó évtizedekben ez a helyzet gyökeresen megváltozott. A hiányzó polgári rend kialakítása ugyan már elkésett kísérlet lett volna; megvolt azonban a remény arra, hogy a városokba koncentrálódó ipar nemcsak műveli munkásait, hanem magyarosítja is és a városokban lakó tisztviselők és szellemi szabadfoglalkozásúak a nemzeti műveltség egymáshoz mindinkább közeledő szigeteit megerősítik. A korábbi múlttal szemben nem-magyar vidékeken a városok lettek nemcsak a magyar nyelvnek, hanem a magyar eszmének is gócpontjai és az a város-koszorú, amely a Nagy- és Kisalföldnek és a hegyvidéknek érintkezési pontjain létesült, azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy Budapest egyeduralmának megszűnte után a gazdasági és szellemi műveltség tájjellege mindenütt megfelelő székhelyre talál.

A mai Magyarországnak városai jóformán nincsenek; a legnehezebben viselhető veszteség az, hogy Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Kolozsvár és Temesvár az állami munkaközösségből kimaradt és a nemzeti munkaközösségnek csupán igen vékony fonalait tartja fenn. A mai Magyarországon a túlságosan fejlett fővároson kívül csupán két százezres város van: Szeged és Debrecen. Ha levonjuk azonban külterületi lakosságukat, akkor ezek is középvárosokká zsugorodnak össze és ez a körülmény már egymagában is magyarázatát adja annak, hogy miért nem hatnak reánk ugyanúgy, mint az ősi koronázó város, vagy kuruc Kassa és kincses Kolozsvár.

Városainkat általában két csoportra oszthatjuk.

Az egyik csoportot azok a városok alkotják, amelyek régi múltra tekinthetnek vissza, századok óta adnak otthont iskoláknak, kereskedelemnek, iparnak, székhelyei népes hatóságoknak, hivataloknak vagy — ha nincs is ilyen fényes múltjuk — rövid idő lázas erőfeszítéseivel, kiaknázva a forgalom szempontjából kedvező fekvésüket vagy egyéb előnyüket, igyekeznek a régi városok túlszárnyalására. Ezek a városok — tekintet nélkül nagyságukra és közjogi szervezetükre — az igazi városok.

A második csoportba azok a városok tartoznak, amelyeket a törvényhatósági vagy községi törvény ilyenekül elismer ugyan; külsejük, lakosaik életmódja, foglalkozása azonban őket a nagy falvak sorába sülyeszti. Ezekhez a városokhoz sorakoznak azok is, amelyek valamikor jobb napokat láttak, azonban a forgalom elterelődése, a várost annak idején emelő mesterséges oknak megszűnte visszafejlődést idéz elő és nemcsak a város külső képében, hanem a lakosság foglalkozási összetételében is megindul a dezurbanizálódás.

Nem célunk és feladatunk, hogy bármelyik jelenséget is értékeljük. Valószínű, hogy a stagnáló városok lakossága is szeretne fejlődni és nem tisztán a fejlődő városok lakosságának érdeme az, hogy a körülmények szerencsés összetalálkozása a város emelkedését lehetővé teszi. Éppen ezért dicsérő és bíráló szándék nélkül hozhatjuk fel példaként az első csoportra Miskolcot, Nyíregyházát, Szombathelyt, Ceglédet, Kaposvárt, a másodikra pedig az alföldi városok többségét, Esztergomot, Baját.

A városi élet szempontjából elsőrangú fontossága van a város külső képének. Nagyobb csín, tetszetősebb köz- és magánépületek, csatornázott és a vízvezeték segélyével öntözött utcák, közkertek, sporttelepek, üdülési alkalmak szükségesek a megfelelő egészségügyi berendezkedéseken felül ahhoz, hogy valamely települést városnak nevezhessünk. A történelmi adottság keretein belől bizonyos tömörülési irányzat, városi központ ki-

alakítását célzó törekvés jellemzi a várost; új városokban szabályozási tervre sincs szükség, mert az utcák, terek nyitása, az építkezés előre megállapított okszerű terv alapján mehet végbe.

Hány magyar városban látjuk a külső kép városiasságát? A vízvezeték és csatornázás még mindig ritka hazánkban. Huszonöt városnak van vízvezetéke, nyolcnak csatornázása. Olyan városok, mint Miskolc, Eger is csak legutóbb vezették be, az alföldi városok pedig csaknem kivétel nélkül híján vannak. Ujjnyi vastag porréteg fedi a végnélküli hosszú utcák csenevész akácfáit és tavasztól őszig a nappali forgalmas órákban gondosan becsukott utcai ablakait. Park, közkert, ahova elvonulhatna a szegényebb ember is negyedórára, alig van; a magisztrátus tagjai többnyire azzal érvelnek, hogy minden valamire való embernek úgyis van szőlője, akinek pedig szőlője sincs, az igazán nem érdemel figyelmet.

A legkevesebb helyen fordítottak gondot arra, hogy a ke vés megmaradt műemléket gondozzák és környezetét hozzá hasonlóvá tegyék. Országos hire van Sopronnak, Kőszegnek, de alig tűnik fel például az, hogy Székesfehérvár nemes barokk püspöki palotája és a vele szemben álló patinás öreg épületek között felhőkarcolót utánzó vasbetonház éktelenkedik. Emlegetik azt a kellemes meglepetést, amit érez az utas, amikor Szombathelyen vagy Cegléden a vasútról a város belseje felé halad; a nelybenlévőknek azonban fel sem tűnik már az a hosszú, sivár és piszkos útvonal, amely a vasútállomást pl. Miskolcon vagy Esztergomban a várostól inkább elválasztja, mint azzal összeköti.

A városiasodás híveinek meg kell ütődniük a debreceni Csapó-utcában, tehát a város közepén levő gazdasági udvarok szemetén és bűzén és nem nagyon épülhetnek azon, ha Nagy Lajos kedvelt városában: a most egyetemi székhellyé vált Pécsett, a gyönyörű Bazilika és érdekes török mecset közelében, a porló

mészhegy kegyetlen porában, kis szőlőkapás házakból álló utcákban barangolnak.

Igazi városias külső képe csonka országunkban csupán néhány városnak van és ezek is csak egyes részeikben tekinthetők városnak. Az az imponáló átalakulás, amelyen a helyi jelleg kímélésével Debrecennek a vasútállomástól a Nagy-erdőig terjedő főútvonala átment: a növényültetés, portalanítás, középületek sorozata valóban városi jelleget adott a kálvinista Rómának. Általában azt tartja a várostudomány, hogy nagy város közelében város fejlődése lehetetlen. Ennek élénk cáfolata Nyíregyháza, mely faluból vált jóformán néhány év alatt várossá és széles utcáival, köztereivel, élénk forgalmával Debrecen versenytársaként jelentkezik.

Határozottan városi kép fogad Szegeden a Széchényi-téren és a Tisza-parti sétányon; a nagy árvíz következtében szabályosan újra épült város külső kereteit azonban betölteni nem tudja. Meglepő és az osztrák városokra emlékeztető hatással van az idegenre Szombathely, előkertes utcáival, lüktető életű, nagy bérházak szegélyezte főutcájával és előkelő főterével. Régi kultúra nyomai vannak Egerben, mely újabban újra fejlődésnek indult. Ezzel szemben, az egyes szép elemek ellenére sem fejlődnek a többi papi városok: Pécs, Kalocsa, Esztergom. Győr hatalmas gyártelepei és sokatigérő kezdete után az idegen hasztalanul várja a városi hangulat fokozódását; a történelmi levegőjű székesegyház közvetlen környezete pl. határozottan kiábrándító.

A város külső képét kiegészítené a város lakossága. Ha a lakosság külsejét tekintjük csak, akkor a városi jelleg érvényesülésével még meg lehetünk elégedve. Az alföldi parasztvárosoktól eltekintve ritka kivétel a csizmás, gazdálkodó, szérűskertjében terpeszkedő polgár vagy az igénytelen szőlőbirtokos. A különböző társadalmi osztályokhoz tartozók egyaránt a nemzetközi divatot követik annyira, hogy a nőknél a társadalmi osztálytagozódás

sem egykönnyen ismerhető fel. Legfeljebb azt a megjegyzést teheti az ember, hogy Budapesttől keletre és délre, mintha valamivel színesebb, sőt rikítóbb lenne a divat alkalmazása, egyéni kialakítása.

Abban sincs hiba, hogy a lakosság a városiasságnak egyes külső megnyilvánulási formáit fenntartja és hangsúlyozza. A legkisebb városban is van mozi, a nagyobb városokban pedig aránylagosan több. Kávéház is jócskán akad; minden nagyobb városban megtaláljuk a pesti előkelő kávéház utánképződését, ahol a jobb társaság uzsonnázik és megtaláljuk a kis kávéházakat, amelyekben az üzletkötések történnek, olykor a kávéház szerény berendezésével arányban egyáltalában nem álló összegekben. A városi kultúra legújabb jele: a strandfürdő, amellyel ma már jóformán összes városaink dicsekedhetnek, olyanok is, amelyek folyóvíztől távol fekszenek, vízvezetékük nincs és a strandfürdő alapját elhagyott téglavető alkotja.

Ha városaink életének keresztmetszetét nézzük, rájövünk arra, hogy a kapillaritás törvénye — legalább az életformákat illetőleg — a városokra is vonatkozik. Itt van pl. a korzózás kérdése. A század elején még Budapesten élénk korzó-élet volt; aki a jó társaságban, politikai életben, vagy művészvilágban valamire tartotta magát, kötelességszerüen megjelent a Váci-utcában, Kossuth Lajos-utcában, tavasszal a Dunaparton és a Stefánia-úton. Amikor a főváros fejlődése, a társaság széttagolódása és a testedző sportok felkarolása Pesten a korzó-életet megszüntette, ezt a szokást a vidéki központok vették át. Most azonban már a város legjobb társaságát hiába keresnénk a debreceni vagy szegedi korzón; elfoglalta a helyüket a második garnitúra, míg a korzó kivirágzása a kisvárosokba került, ahol délben vagy este valóban találkoznak az emberek, holott azelőtt 15—20 évvel eszükbe sem jutott az, hogy a Főtér vagy Főutca bizonyos részén a nap bizonyos órájában fel és alá sétáljanak.

Ugyanez észlelhető a társaskörökben és a sportot illetőleg is. Amint Budapesten az utóbbi években hanyatlott a klubélet, épen úgy hanyatlóban van már a vidéki nagyobb központokban, míg a kisebb városok kaszinói — ha mindjárt csekélyebb szellemi tartalommal is — de pezsgő életet mutatnak fel és a késő délutáni órákban hangosak a kártyacsatáktól, a kedélyes sörözésektől.

A vidéki városok élete sajátszerű. Többé-kevésbbé Budapest életének utánzása éppen úgy, mint ahogy néhány szerencsésen elhelyezkedett, embertől eltekintve a vidéki városok felsőbb osztályainak tagjai átmeneti állapotnak tekintik vidéken tartózkodásukat és mindent megtesznek azért, hogy életüket a fővárosban folytathassák vagy fejezzék be. Ez a jelenség nemcsak a budapesti egyetemnek három vidéki egyetem mellett érthetetlen és indokolatlan túltömöttségében jelentkezik, hanem abban is, hogy csaknem minden tisztviselő a központi kormányhatóságohoz való előléptetését, vagy legalább is Budapestre áthelyezést tűzi ki célúl, a jobb orvos, ügyvéd arról ábrándozik, hogy működési terét oda teszi át, a vezetőember mandátumra áhítozik és azok az egyre gyérülő rétegek, amelyeknek pénzük és idejük van a szórakozásra — amennyiben nem mennek külföldre — ebbéli igényüket nem otthon, hanem Budapesten elégítik ki.

Budapest irányítja a divatot, adja a hangulatot; budapesti napilapokat olvasnak mindenütt; irodalomban, művészetben csak annak van fémjelzése, ami Pestről jön. Az utóbbi években nagyon dícséretreméltó kísérletek történtek főleg az egyetemi városokban abban az irányban, hogy a tudományoknak és irodalomnak vidéki gócpontjait is megteremtsék. A tagadhatatlan jószándék és sok nemes erőfeszítés ellenére ezek a kísérletek jóformán eredménytelenek maradtak. A különböző támogatásokkal kiadott folyóiratok olvasóközönsége jóformán a szerkesztők és munkatársak pesti ismerőseire szorítkozik; a vidéki tudományos

mozgalmak irányítói, munkatársai hetenként feljönnek a csonka ország könnyen megközelíthető határszéleiről a székesfővárosba, a Centrál-Kávéházba.

Általában a „felmenetel” legjobban jellemzi a vidéki városoknak és a fővárosnak a viszonyát. Alsókubinból és Sepsiszentgyörgyből épúgy felmentek az emberek Pestre, mint ma Kiskunfélegyházáról vagy Dombóvárról. Az ország területének csökkenése és a legtöbb vonalon a háború előttinél jobb közlekedés, az utazás világszerte való demokratizálódása idézi elő, hogy a felmenetel vágya és lehetősége sokkal erősebbé vált.

Budapest utánzása nyilatkozik meg abban is, hogy a vidéki városok társadalma, amelyben többnyire nagy vagyoni és műveltségi különbségek nincsenek, a társadalmi élet szempontjából éppen olyan szigorúan elkülönült rétegekre oszlik, mint valamely világvárosé, sőt az egyes rétegek más rétegekben is érintkezést kereső tagjai számára a közeledés vidéken sokkal nehezebb.

Ha elemezni akarjuk a vidéki város társadalmát és ebben az eljárásunkban — rendes módszerünktől eltérőleg — felülről lefelé haladunk, azt vesszük észre, hogy csaknem mindenütt van egy réteg, amely a város többi lakosaival és a városnak, mint közönségnek életével jóformán semmi kapcsolatot sem tart fenn. Ez a réteg a vármegyeház uraiból és a körülöttük csoportosúlókból áll.

A rendi világban a vármegyeháza a szabad királyi város területén is területenkívüliséget élvezett éppen úgy, mint a városban levő nemesi ingatlanok. Az 1848-as átalakulás és az elnyomatás éveinek nagy olvasztótégelye a jogi válaszfalakat eltüntethették, arra azonban már erejük nem volt, hogy a társadalmi válaszfalak leomlását is elősegítsék. Legfeljebb arról lehet szó, hogy míg a régi, jogilag elkülönült rendbe aránylag könnyű volt a bejutás — hiszen a magyar nemesség ereje éppen tömegében, állandó felújulásában és nem exluzivításában rejlett

— addig most a sáncokon belől elhelyezkedettek előzetes hozzájárulása kell ahhoz, hogy valaki a kitüntetettek körébe kerüljön és ezt a hozzájárulást csak kivételes egyéniségek erőszakolhatják ki eréllyel, a többségnek a befogadást alkalmazkodással kell kiérdemelnie.

A vármegyeház körül csoportosulók magját a vármegyei tisztviselői kar és azok családja alkotja; hátvédjük a környék közép- és nagybirtokos osztálya, amely rövid városi látogatásai alkalmával csak velök érintkezik és amelynek neve, befolyása és költekezése a város kereskedő és iparos köreiben irigység, de tisztelet tárgya. Ebbe a körbe bejutni törekvése a város minden fölfelé menő irányzatot mutató lakosának. Ezt a vágyat kielégíteni azonban nem olyan könnyű dolog. A hatóságok vezetői (törvényszéki elnök, kir. ügyész, pénzügyigazgató, gazdasági felügyelő), hacsak személyükben valami komikus vonás nincs, bebocsáttatást nyernek családostul még abban az esetben is, ha erősen polgári hangzású nevet viselnek és bizonyos alkalmakkor plasztronjukon finom tőrszúrások nyoma marad. A többi köztisztviselők közül csak azok csatlakozhatnak, akik vagy nagyon jónevüek, vagy nagyon jó modorúak és vagyonosak, vagy az illető megyében olyan összeköttetésük van, amely megnyitja számukra az ajtókat. Feltétlenül ehhez a körhöz tartoznak a lovasított tisztek, ide értve a gyalogsági törzstiszteket is; a főfegyvernem többi tisztjei azonban, rendkívüli kivételektől eltekintve, ép oly kevéssé lehetnek szívesen látott állandó vendégei az ehhez a körhöz tartozó családoknak, mint a középiskolai tanárok.

Ez a réteg, a notabilitások köre dönt minden társas érintkezési kérdésben és hajtja keresztül akaratát igen gyakran a közügyekben is. A város társadalmának többi elemei irigylik, esetleg gyűlölik őket, de ellentmondani nekik csak az mer, aki a társadalmi érvényesülésről lemondott, avagy aki számára az

teljesen értéktelen csecse-becse. A vezető réteggel csak a gazdák, a kisiparosok és kiskereskedők elszántabb része, valamint a munkásság száll szembe, de mindezek vezetőit is olykor lekenyerezi valamily népünnepélyen vagy gyűlésen odavetett néhány jó szó.

A vezető réteg túlnyomó többsége szellemi életet alig él. Idejüket és erejüket leköti a reprezentálás, a hatalom birtokáért és megtartásáért folytatott harc számtalan változata vagy az az öröm, amellyel előnyös helyzetüket élvezik. Nagy ebédek, vacsorák sorozata foglalja le csaknem az egész évet; a vendég olyan felszolgálást és ételeket kap, amelyekhez külföldön csak főúri házaknál jut, noha meg kell figyelnie azt is, hogy ebben a különben előkelően gondolkozó körben is nagyon erős az egymásra-licitálás hajlama. Irodalom és művészet iránt kevés az érzék és kicsi az áldozatkészség.

Ha eszmei javak szolgálatát keressük, akkor a két következő réteghez kell leereszkednünk.

A vezetőklikkben elhelyezkedni nem tudó tisztviselők, bírák, tanárok, ügyvédek, orvosok és a régi patinás nevű, de vagyoni erőben teljesen megfogyatkozott és kulturális hagyományokat is művelő nemesi családok alkotják városainkban azt az anyagot, amelyet úgy az egyetemes, mint a tájműveltség szempontjából legtöbbre kell becsülnünk. Kis mellékutcai háromablakos házak fogadószobáiból nem ritkán gondos Beethoven-interpretáció csendül ki az utcára és a szűkös városi lakásokba zsúfolt régi biedermeier bútorok között szép, több nemzedéken át gyűjtött könyvtárak maradékait pillantjuk meg. Ez az a réteg, amely ma is áldozna könyvre, színházra, ha volna miből és féltő gonddal ápolja azokat az emlékeket, amelyek legalább a múlton keresztül kapcsolatot teremtenek a kultúrközösséggel. Évekig emlegetik egy-egy operaelőadás, hangverseny személyes élményeit; nekik köszönhető, hogy a kaszinó könyvtára és a könyvkereskedő kölcsönkönyvtára felöleli a klasszikus írókat, az újabb irodalom javát

is, és nem merül ki Courths-Mahlerekben és Jack London-regényékben. Ennek a rétegnek férfiai beszélik meg a közügyeket a kaszinó játéktermének sarkában vagy végnélküli reggeli és esti sétáikon; belőlük kerül ki a szabad-lyceumok előadói kara, sőt hallgató közönsége is; az ő nőik találkozása alkalmával történik a legkevesebb emberszapulás és van szó a legtöbb komoly dologról.[1]

Ez a réteg talán nem is kívánna annyira felszívódni az első társaságba, mint a gazdag ügyvédek, orvosok, kereskedők tömege. A város legszebb, legdúsabban berendezett lakásaiban laknak; abban az időben, amikor még az első házaknál ripsz garnitúrák és ízléstelen olajnyomatok éktelenítették a szobákat, ők már perzsa szőnyeget, valódi olajfestményeket szereztek és élveztek. Őnáluk vannak a legjobban fizetett és legjobban elrontott háztartási alkalmazottak; az ebbe a körbe tartozó nők mutatják be nemcsak az első pesti, hanem első párisi ruhamodellt is. Övék a tőke, a vállalkozó szellem és ezen a réven a város közgazdaságának, sőt közigazgatásának irányítása is. Minden kiválóságuk mellett sem érik el azonban azt, hogy az első társaság számbavehető leromlásának esetét kivéve abba tömegesebben nyerjenek bebocsáttatást. Nagyobb városban társas körük van, amelyet dacból fenntartottak, azonban nem használnak ki; kisebb városban az egyetlen úrikaszinónak tagjai ugyan, azonban az már ritkán történik meg, hogy az első társaság konzervatív öreg urainak kártyajátszmájában állandó társak legyenek.

Ez a túlnyomóan zsidókból álló réteg — kivált a fiatalabb évjáratok és a nők — bizonyos érdeklődéssel viseltetik nagy társadalomtudományi eszmék, irodalmi és művészeti alkotások, főleg azonban ezeknek szerzői és művészei iránt. Ezt az érdeklődést azonban nem mindig ülteti el a magyar talajba és a magyar eredményekbe. Közülök kerültek ki egykor a Nyuga-

tosok, nem egy fiatal vidéki talán otthonosabb Bergson bölcseletében, Le Bon tömeglélektanában, mint saját közvetlen környezetében. Ez az egyedüli réteg, amelynek képzettsége és anyagi helyzete lehetővé tenné az irodalomnak és művészetnek helyi támogatását, vagy a karitatív működést; az utóbbit egyáltalában elhanyagolja, színházba, hangversenyre pedig Budapestre jár és törzsközönsége a Vígszínháznak meg a Magyar Színháznak. Azzal nem igen törődik, hogy a hajdan szebb napokat látott és nemzeti hivatást teljesítő vidéki színészet súlyos válságban van, amelyből csak úgy tud menekülni nagy nehezen, hogy teljesen a könnyű múzsa szolgálatába állítja magát.

Valamennyi eddig tárgyalt körtől távol áll és egyáltalában nem „rangsorozható” a városháza és környéke. Csonkamagyarországon csak egyes városokban van meg a felvidéki és erdélyi büszke és művelt patrícius rendnek megfelelő réteg. Városaink többségében, főleg az alföldi városokban a polgári rend hiánya azt eredményezte, hogy nem századok hagyományai és művelődése, hanem tisztán a vagyon és az emberekkel bánni tudás alapján hágnak fel sokan a szerencse szekerére és alapítanak a város vezetésére, olykor kihasználására társaságot.

A városháza körül csoportosulóknak éppen úgy magja a városi tisztviselői kar, mint a vármegyeháza közönségének a megyei tisztviselő. A kettő között a különbség első pillanatra felismerhető. Amint a városháza a legújabb megyeházaknál is feltalálható patinával szemben vagy új, kicsit rikító, azonban világosabb és hozzáférhetőbb épület, vagy pedig — elmaradt városokban — sötétebb, kényelmetlenebb, dohosabb és feltétlenül csúnyább a vármegyeházánál, éppen úgy a városi tisztviselői kar is — a megyei urak egyöntetű gondolkozásával és viselkedésével szemben — két, egymással olykor birokra kelő elemet termelt ki önmagából. Nagy része tanultabb a vármegyei tisztviselőknél; a városigazgatás bonyolultabb volta, az

életviszonyok fejlettsége, a velök szemben támasztott nagyobb igény gondolkodóbbakká teszi őket; a régi ósdi, rossz levegőjű városházák hatása pedig felidézi másokban az alávetettség, korlátoltság érzését.

A polgármester, becéző nevén podeszta, jogilag első embere a városnak; ünnepélyes alkalmakkor őt illeti meg a legkietnelkedőbb hely. Ezt a jogi elsőséget azonban a társadalmi hátraszorítottság sok városban gyakorlatilag értéktelenné teszi. Olyan városokban, amelyek nem megyeszékhelyek, vagy ahol polgári hagyományok és önérzet kifejlődhettek — pl. Debrecenben — a polgármester és az ő köre minden téren vezetnek. A többi helyeken azonban a megyei klikkel szemben háttérbe szorulnak és ez a főoka a fejlődő és erősebb, önérzetesebb vezetőséghez jutó rendezett tanácsú városok törvényhatósággá átalakulás iránti vágyának. A megyei közigazgatás jogi felügyelete alig játszik szerepet, hiszen az a gazdasági viszonyok eltolódása óta hovatovább formalitássá vált.

A podeszta tekintélyének palástjába burkolóznak a többi városi tisztviselők is, akik közül a gazdasági tanácsos mindjobban kiemelkedik, körülbelül úgy, mint ahogy különleges helyzete van a nagy napilapok munkatársai között a közgazdasági rovatvezetőnek. Jellemző, hogy a vármegyei tisztviselői karba egyes idegeneknek sokkal könnyebb a bejutás, mint a városi tisztviselők közé, akik a megüresedő állásokat egymásnak, a tehetős, befolyásos polgárok fiainak, vejeinek tartják fenn. A városi tisztviselő társadalmi hátterét a polgári családokból származó szellemi szabadfoglalkozásúak, főleg azonban nagykereskedők, önálló iparosok és városaink nagy részében a nagygazdák alkotják.

Ez az utóbbi réteg sok tiszteletreméltó vonást őrzött meg a múltból és sok erényt szerzett a közelmúltban. Takarékossága és igénytelensége a bizonytalan időkben szerzett tapasztalatok eredménye; gazdasági műveltsége elegendő ahhoz, hogy a változott

idők változó igényeihez alkalmazkodjék és vagyonállagát fenntartsa. Óvakodván a kockázattól, nincsenek olyan nyereségei, első társasággal versenyző és azt külsőségekben gyakran legyőző kommerciális intellektuális rétegnek, viszont hátránya, hogy óvatossága önzővé, olykor rideggé teszi; aránylag kedvező helyzetét nem tudja felhasználni és élvezni. Ennek a rétegnek nagy lakásaiban épúgy megtaláljuk a valóságos használatnak egy-két szobára szorítását, mint a tehetős kisgazdáknál és tapasztalhatjuk hogy szőlőjük, gyümölcsöskertjeik többnyire csak a haszon és nem az üdülés és szórakozás céljaira szolgálnak.

Különleges jelentőséget nyer ez a réteg az alföldi, csupán szervezetükben városias helységekben. Az alföldi városok nagy gazdái egy-két nemzedékkel ezelőtt életigényükben, szokásban nem különböztek az ugyanottani napszámosoktól ;[2] fiaikat a piacon össze lehetett téveszteni a munkakereső mezőgazdasági munkással. Ez az állapot gyökeresen megváltozott; ennek a rétegnek emberei ruházkodásban és viselkedésben mindjobban hasonulnak át a kaputosokhoz. Gondolkozásban azonban az áthasonúlás nem történt meg. A városi nagy- és középbirtokosok a legritkább esetben tanúsítanak szociális érzéket akár a város közügyeiben, akár saját alkalmazottaikkal szemben. Tőkeerejük és földéhségük révén birtokuk gyarapítására törekszenek és ezt a törekvésüket meg is valósítják; a megfigyelés szerint az alsóbb rétegek elégedetlensége és földigénye először azokon a helyeken lépett fel, ahol a határban nem egy nagybirtok van, hanem a gazdag parasztok akadályozzák meg az ingatlanforgalmat. Minthogy ők viselik az egyenes adó jórészét — jóllehet ez még mindig csekély százaléka az egész város adóterhének — görcsösen ragaszkodnak a meglevőhöz és meghiúsítanak sok olyan kezdeményezést, amely a közterhek növelésével jár.

Az eddig tárgyalt felsőbb rétegekkel szemben áll a városok lakossagának túlnyomó többsége. Ennek az összetétele a város

nagysága és jellege szerint erősen változik. Győré pl. határozottan ipari munkás jellegű, amelyben kispolgári beszűrődések vannak, míg Szegeden vagy Debrecenben az agrár jelleg nyomul előtérbe.

Valamennyi nagyobb városnál észlelhetünk olyan jelenséget, amely a városi élet irányának meghatározásában előbb-utóbb döntő jelentőségűvé válik: a kispolgárság (kisbirtokos, kisiparos elem) száma fokozatosan csökken és az ipari és mezőgazdasági munkásoké, napszámosoké, egyéb és ismeretlen foglalkozásúaké állandóan növekvőben van.

Városaink kispolgári rétege meglehetősen szervezetlen; életmódja középen áll a felsőbb osztályok és munkások életszínvonala között. Vidéki városainkban túlnyomó lévén a földszintes ház, a kispolgárság jelentős része ilyenekben lakik, sőt részben házbirtokát is megőrizte, noha ebben a tekintetben éppen az utolsó években meglehetős eltolódások állottak elő. A családi, esetleg saját házban lakás révén egyes hagyományok megőrizhetők voltak és a családi élet is bensőségesebb maradhatott, mint a közvetlenül alatta álló osztályban. A túlnyomóan ipari jellegű városokban a kispolgárság szervezésére szolgáló kísérletek közül leginkább sikerült a különböző keresztényszocialista mozgalmak tevékeny sége, amelyeknek révén — habár alárendelt jelentőségű — befolyáshoz jutnak a város közigazgatásában; a különben is szervezetlen társadalmú parasztvárosokban ellenben a kisbirtokosok külön szervezése jóformán meddő maradt; az agrár érdekazonosság elve alapján alakúlt gazdakörökben, gazdasági egyesületekben együtt működnek a nagygazdákkal és jobban ezek vezetése alá kerülnek, mint a falusi kisgazdák.

Az ipari munkásság — minthogy iparjellegű vidéki várósainkat csaknem mind elvesztettük — a vidéken súlyt alig jelent és a többi alsó osztálytól nem különül el oly élesen, mint a székesfővárosban. A marxismus dogmaszerű tételei összekap-

csolják ugyan a fővárosi és vidéki ipari munkást, azonban ha már a vidéki eredetű fővárosi munkásság is különös módosuláson megy át, úgy még kevésbbé érvényesülhetnek ezek az elvek a maguk hamisítatlan tisztaságában a vidéken. A vidéki és budapesti ipari munkás között az a lényegbe vágó különbség tehető, hogy a vidéki munkásnak életszükségletkielégítési lehetőségei, különösen lakásviszonyai a kereslet és kínálat viszonyának kialakulása következtében feltétlenül rosszabb összképet adnak. Legrosszabb azonban kétségkívül a vidéki városok lakosságából a napszámosoknak, mezőgazdasági munkásoknak, bizonytalan foglalkozásuaknak a helyzete, akik sem a falusi élet nyújtotta lehetőségeket nem használhatják fel, sem ahhoz nem jutnak, hogy azokat a társadalmi és segítő berendezéseket igénybe vegyék, amelyeket a fővároson kívül csupán néhány nagyobb város nyújt lakosainak.

A kisebb városokra vonatkozólag nincsenek adataink, amelyek a lakásviszonyokat és a nyomor kérdését megfelelően megvilágítanák, a haladó társadalmi kérdések iránt érzékkel bíró és aránylag jó életviszonyokat felmutató Szegedről azonban tudjuk, hogy a 80.000 belterületi lakosnak több, mint egy nyolcada húzódott meg kifejezetten egészségtelen, nedves, földalatti vagy pincelakásban, amelyek száma a városban 3.170 volt.[3]

A városok életében az érdeklődés a várospolitikai kérdések iránt erős és össze sem hasonlítható a vármegyéknél tapasztalható erdeklődéshiánnyal. A városi képviselő testület vagy törvényhatósági bizottság gyűlésterme látogatott; a helyi lapok cikkeket és a hírek között hasábokat szentelnek a létesítendő közműveknek, építendő iskoláknak, a városi költségvetésnek. A város lakosai között erős az érdek —, sőt az érzelmi kapcsolat is; az egyes varosban lakók az összetartozás érzését akkor is megőrzik, ha a várost elhagyják és tulajdonképpen már új lakóhelyük életviszonyaiba kellene belekapcsolódniuk. Különösen áll ez a tiszt-

viselő elemre nézve, amelyről már Faguet megállapította, hogy a szűkebb haza fogalmát nála a hivatási kötöttség és a hosszabb ideig egyhelyben tartózkodás pótolja.

Ezek után felvethetjük a kérdést, mily tömeget jelent Csonka-Magyarországon a városi népesség.

Becslésünk szerint mintegy másfél milliót. Az 192O-as népszámlálás szerint ugyanis a törvényhatósági jogú városok népessége a másfél milliót, a rendezett tanácsú városoké az egy milliót haladta meg. Levonva ebből Budapest akkori 928.996 főnyi népességét és a városok külterületének a tanyavilág rovatába illeszthető lakosait, hozzászámítva azonban a városias jellegű, de nagyközségi szervezettel bíró ipartelepeket, valamint az azóta bekövetkezett szaporodást, eredményként körülbelül az előbb megjelölt összeget kapjuk.

Rendkívül jelentős a városi lakosság összetételének elemzése. A helybenszülöttek aránylag kis száma (Pécsett 39% — még Debrecenben is csak 51%)[4] bizonyítja azt, hogy a faluról városba áramlás állandóan tart, aminek azonban nemcsak az a következménye, hogy a falu elveszti leginkább vállalkozó szellemű és erélyes lakosait, hanem az is, hogy a város értékes anyagot kap, olyat, amely származása, neveltetése és rokoni kapcsolatai révén biztosítja városnak és falunak összhangzó működését,

A munkakereslet és a munkaképes fiatalságnak a városba tódulása nagyon előnyösen befolyásolja a korosztályoknak egymáshoz való viszonyát,[5] amely a városokban kedvezőbb, mint a falvakban. Hatással van továbbá a városok szaporodására is, minthogy a tulajdonképeni városi lakosság ebből a nézőpontból némileg aggályos képet ad.[6] Ez ismét olyan jelenség, amelynek úgy előnyös, mint hátrányos következményei vannak; az előbbiek közül csak a fiatalabb korosztályok számára a városban megnyíló nagyobb érvényesülési és művelődési lehetőségeket emeljük ki, míg az utóbbiak közül az ötlik legjobban szembe, hogy ily módon

az őstermelés nélkülözni kénytelen az intenzív gazdálkodásra való átmenethez szükséges, értékes munkáskezek egy részét.

A város felszívó ereje azokban a gazdasági kapcsolatokban mutatkozik, amelyek környékével összefűzik és amelyek értékelése kormányzati célkitűzéseinkben nem mindig jut kifejezésre. A város természetes vásárlója a környék mezőgazdasági termékeinek és állatállományának; a termelés és fogyasztás megfelelő szervezésének hiányában ez a folyamat részben az idejüket múlt heti és országos vásárokon megy végbe. Ezek a sok időt rabló és nem mindig egészséges árképződést elősegítő intézmények azonban egyúttal lehetőséget nyújtanak arra is, hogy a környékbéli ember a városban ügyes-bajos dolgait elintézve, iparcikkek iránti szükségletét kielégítse. A városainkat elpiszkító vásároknak tehát ma még nehezen pótolható hivatásuk is van; eltűnésük majd akkor fog végbemenni, amikor a környék is városiasodik és ilyen közvetítésre többé szükség nem lesz.

NEGYEDIKFEJEZET

AZ ORSZÁG SZIVE

Központosítás mindenfelé — Budapest és a vidék egymástól elidegenednek — Az egységes típus hiánya — A lakosság összetétele: tisztviselők, munkások — A sport — Társasélet

A KIEGYEZÉS korának első négy évtizedében teljes diadalt aratott a Széchényi és a magyar centralisták által megindított az a mozgalom, amely az elhanyagolt és vidékies Pestből és Budából világvárost, a magyar szellemi és gazdasági élet számára hatalmas székhelyet formált.

Nemcsak a főváros lakosságának és a lakóházak számának amerikai arányú és világrészünkön jóformán példátlan emelkedése érdemel ennél a pontnál bámulatot; sokkal inkább kihívja elismerésünket az a körülmény, hogy egy évszázad alatt a semmiből tudományos intézetek emelkedtek, magas színvonalú irodalmi és művészi élet fakadt, az ipar és kereskedelem nagyszerű intézményei létesültek, a hiteléletnek és forgalomnak nemzetközi vonatkozásban is jelentős hálózata állott elő.

A gyors ütemű fejlődés nemcsak nem keltett irigységet az ország többi részeiben, hanem előbb naiv, szinte gyermeki büszkeséget, később őszinte csodálatot. Nem hiába törekedett a fővárosban megtelepedett irodalom és az innen kiinduló hírlapi szervezet Budapest megkedveltetésére; nem hiába foglalta a nagy mesemondó: Jókai népszerű regényeibe a főváros imádatát és követte őt ebben csaknem mindenki, Budapest valóban Mekkája

lett a magyarnak, vágyódásának tárgya és célpontja, talán még nagyobb mérvben, mint ahogy a franciák esengenek Páris után.
Ezt az idillikus állapotot már a XX. század első évtizedében viharfelhők zavarták meg. Az ország meglepetve vette észre, hogy szíve olykor idegen ritmusban dobog. Az ipari központosítás nagy munkástömegeket hozott össze a fővárosban és körvekén; ezek részben külföldiek voltak, részben vidéki mezőgazdasági munkások, akiket az alacsony mezőgazdasági munkabérek nem tudtak előbbi munkahelyükön visszatartani és akik, megfelelő előkészítés nélkül kerülvén a nagy városba, kritika nélkül merültek bele a munkásmozgalmakba.

A meglepett szemlélő arra eszmélt, hogy míg a nagy véderővita folyamán a pesti utca még a nemzeti közvéleménynek adta meg a kissé lármás, de nagyon rokonszenves hátteret, addig már az 1906-os „nemzeti küzdelem” alkalmával a leginkább nacionalista sajtóorgánum szétrombolására vonult fel és a háború végén olyan forradalmat idézett elő, amelyről ma már pártatlanul és higgadtan állapíthatjuk meg, hogy a nemzet többségének nem kellett. A világváros messzire világító fénykévéje nemcsak a tehetségeket, az értékeket csalogatta ide, hanem azokat is, akik a nagy világosság melletti mély árnyékokat keresik: Budapest életét ellepték a gombamódra szaporodó és nagyrészt idegen eredetű és nyelvű kiskereskedők, ügynökök, közvetítők; hiteléletét veszélyeztették a koronaszövetkezetek; a napisajtóban szóhoz kezdtek jutni megfelelő műveltség és erkölcsi felelősség nélküli elemek.

Mindez a változás a bolsevizmus gyászos paródiájában jutott leginkább kifejezésre, amely drámai jelenet vakító fényt vetett a főváros egy része és a vidék közt támadt szakadékra. A szükséges és érthető visszahatás volt a vidék elzárkózása Budapesttől: a „bűnös Budapest” elszigetelése. Sokáig azonban ez sem tarthatott a mai kormányzati és gazdasági rendszerben sokkal jobban

egymásra vannak utalva a főváros és a vidék, semhogy tartósan nélkülözhetnék egymást és sokkal erősebben voltunk benne a központosításban, semhogy akár a kormányzati szétpontosítás teljes keresztülvitelét, akár hiteléletünk és forgalmi rendszerünk széttbontását a siker legkisebb reményével is megkísérelhettük volna. Így azután az ellenszenv is letompúlt és ha ma a vidéki központok is öntudatra ébredtek, ez nem jelent többé ellentétet, csupán azt, hogy a főváros nem szorul rá az egész ország dédelgető és féltő gondoskodására; Budapest és a vidék közt helyreállt a rendes viszony.

Ez a történelmi bevezetés megkönnyíti tulajdonképeni célunknak elérését: annak a két kérdésnek vizsgálatát, hogy mi valójában Budapest és mit jelent a nemzet életében.

Páris elemeiről könyvek jelentek meg, Budapest elemeit azonban, ha magunk nem szedjük össze, legfeljebb a szépirodalomból kutathatjuk fel. Ha akár egyik, akár másik eljárást választjuk, meglepetéssel vesszük észre, hogy Budapest nem egység, nem valami határozott, körülhatárolt, egyöntetű alakulat, amelyet könnyű szerrel lehetne a nagyító lencséje alá helyezni.

Első sorban figyelemmel kell lennünk arra, hogy Budapest az élet nézőpontjából sokkal több annál, amit a központi városházáról igazgatnak. Kispestnek, Pesterzsébetnek és Újpestnek gyárai nemcsak gazdaságilag tartoznak a pesti gyárövhöz, hanem a városok is összenőttek az anyavárossal. Lakosaik nagy része Pesten dolgozik és gyáraikba sok budapesti jön ki naponta, flottáns népességük állandóan forog heti vagy havibéres lakásaiban, népesedési és egészségügyi viszonyaikat a fővárossal való állandó kapcsolat lényegesen befolyásolja, mint ahogy ők is befolyást gyakorolnak ezekben a vonatkozásokban a fővárosra. Ha a kültelki szellemet és nyelvjárást budapestinek vesszük, — mint ahogy az irodalom bizonyos iránya teszi — úgy ennek kialakításában és érvényesülésében is a környéknek legalább olyan része

van, mint a szorosan vett fővárosnak. A fővároshoz tartozónak kell azonban vennünk a közelben levő üdülőhelyeket és tisztviselőtelepeket is, így Pestújhelyt, Rákoshegyet, Rákosligetet, sőt Rákosszentmihályt és Mátyásföldet is, amelyeknek önálló egyénisége, jellege nincs és amelyek csupán a más világvárosokban nkább a határon belől levő, nálunk azonban a megfelelő telekpolitika késői bevezetése miatt kiszorult kert-városrészeket pótolják.[1]

Ha a közigazgatási Budapestet elemezzük, akkor sem kapunk egységes képet. Nincs egységes közszellem. Amit helyesnek tart a krisztinai nyugdíjas számtanácsos, aligha találkozik a Király-utcai szatócs helyeslésével, jóllehet mindketten kispolgárok. Semmi esetre sem ért bármelyikükkel egyet a tripoliszi gyárimunkás és saját külön útjain jár a ker. szoc. vagy fajvédő józsefvárosi vagy franzstädtler kisiparos. Ezért meddő minden olyan vállalkozás, amely a városi elemeket, vagy csak kispolgárokat valahogy egyesíteni akarja, közös nevezőt keres számukra. Differenciálódásukban jelentenek értéket.

Mélyreható és nemcsak a múltban gyökerező különbség van Buda és Pest között. A különbségnek nem lehet oka a lakosság összetétele sem; hiszen 1925-ben a hitfelekezeti megoszlásban csak az a különbség volt, hogy a jobbparti részen 9.3%, a balparti részen pedig 25% volt az izraelita, ami a jobbparton is aránylag magas százalék mellett egymagában döntő szerepet annál kevésbbé játszhat, mert a magyarság számaránya a nyelvi statisztikában jobbpart (91.0%) és balpart (94.0%) között csaknem azonos.[2] A levegőben, a környezetben kell lennie valaminek, ami még a budai új villanegyedekbe kerülőket is pár év alatt óvatosabbakká, kényelmesebbekké és kissé félszegekké is teszi.

Tévednénk azonban, ha akár Pestet, akár Budát egységesnek gondolnánk. Ha Lesage sánta ördögével a tetők alá és

falakon keresztül láthatnánk, oly társaság állana előttünk, amely, ben csak igen nehezen fedezhetnénk fel néhány tipust. Zárt egész volt azelőtt a Vár, főúri palotáival, csendes főtisztviselő vagy szerény kezelőtisztviselő lakosaival, az üzlettől visszavonult öreg, német anyanyelvű polgáraival; az épületeknek hivatalos célokra igénybevétele az utóbbi években a lakosságot jóformán kiűzte a Várból. Ugyanezek az elemek most inkább a Víziváros kacskaringós kis utcáiban találhatók fel, ahol a művészietlen restaurálások alól is kimosolyog egy-egy kecses barokk kapu vagy ablak. Körülbelől ugyanez a jellege a régi Óbudának is, míg Újlak gyárimunkás lakossága kevesebb helyi színt mutat fel és azonos a pesti jobb munkásnegyedek népével. A Gellért déli lejtője és a Kelenföld-Lágymányos egyenes utcáival, új bérházaival és villáival a jó tisztviselői, intellektuális osztályok jellegzetes fészke lett, ellentétben az Andrássy-út környékével, ahol főleg a zsidó vagy zsidó eredetű jó jövedelmű orvosok, ügyvédek, vezető magántisztviselők, a kis palotákban pedig a közgazdasági élet vezetői ütöttek tanyát. A Belváros és belső Lipótváros teljesen City lett; az előkelő üzletek napközben odavonzzák a forgalmat, üzletzárás után azonban és vasárnap — a nagy szállodáktól eltekintve — tökéletes csend borúl erre a városrészre, amelyet a házak felső emeletein lakó kereskedők és szellemi szabad pályán levők nem zavarnak meg. A belső Terézváros és Erzsébetváros nem egy utcája külső képével és közönségével a ghettóra emlékeztet, míg a nagykörúton főleg a ghettóból kikerültek lázas versenye és szenzációhajhászása folyik, a Lipótkörúttól a Ferenc-körútig mindinkább csökkenő arányban. Ugyanezt a benyomást kelti a Rákóczi-út is. A József és Ferencváros belső részeiben még feltalálhatjuk, a nyolcvanas-kilencvenes évek Sipulusz által megörökített Pestjének nyomait; előkelő, bár most már egészben vagy részben leginkább egyesületek vagy idegen követségek által bérelt főúri paloták és magánpalotákat utánzó

bérházak, nagy udvaras, kisipari műhelyeket magukban rejtő földszintes házak, amelyek udvarán tavasszal még mindig virít az orgona és nyár elején illatárt lehel ki magából az akác. Ezeknek a részeknek a tipikus lakossága is ilyen: előkelőséget hangsúlyozó tisztviselő és küzdő, de még lábán álló iparos. Ugyanezen kerületnek a körúton túli része már főleg és elsősorban munkásnegyed, amely azonban lényegesen különbözik attól az elesettségtől, amely a külső Lipótvárosban, sőt a Csikágóban is meglepi a bérkaszárnyák ajtaján kopogtatót. Pár utcával beljebb a Szabadság-tér környéke a „beérkezett," de vezetőszerepre még nem emelkedett üzletemberek és üzleti családok országa, míg az Óbuda-Ujlakhoz hasonlóan felében vidéki kispolgárok, felében munkások által lakott Kőbányát a főváros többi részeivel a külön fejezetet érdemlő és a legmagasabb rangútól a legalácsonyabbig az osztályukat vesztetteket egybefoglaló barakk- és egyéb menekülttelepek kötik össze.

Ha igyekezünk is arra, hogy a lehetőséghez képest felismerjük az elkülöníthető, egymáshoz hasonló vagy egymástól elütő városrészeket, fáradozásunkat nem kíséri teljes siker. Megállapítottuk, hogy a budapesti ember nem képvisel olyan egységes típust, mint amilyen a legtöbb külföldi nagyváros lakója és székvárosunk sok, egyéni jellegét megőrzött részből áll. Ezek a részek azonban nem lehatárolt egészek, jellegzetes profilok; elmosódó körvonalakban ismerhetjük csak fel őket és ismét egymástól egészen különböző embereket rejtenek magukban. Párisban pl. egyöntetű — a társadalmi osztálytagozódás ellenére — a Faubourg St. Germain-nek, vagy a Quartier Latin-nek, Londonban a Mayfairnek, Chelseanek vagy Whitechapelnek, Münchenben Schwabingnek lakossága. Nálunk ezzel szemben nagyon megjárná az, aki egy-egy városrész lakosságát egyöntetűnek venne és pl. politikai vagy üzleti számítását erre alapítaná. A magyar természettől asszociatív, egyesületi életet nem él; a

proletárdiktatúra utáni években azonban különösen a főváros lakosságát valóságos szervezkedési láz fogta el. Ennek a szervezkedésnek azután igen érdekes eredménye volt; teljesen tarkává tette a főváros térképét. Kiderült pl., hogy ókonzervatív budai részeken is nemcsak zárt szociáldemokrata munkástömegek, hanem liberális elemek is vannak, míg meglepetéssel vette tudomásul a szemlélő azt, hogy még az úgynevezett legsötétebb Erzsébetvárosban is határozottan fejlődő antiszemita szervezetek is létesültek. Nézetek, foglalkozás, életmód és életszínvonal tekintetében tehát egyik városrész sem egység.

Ha azt vizsgáljuk, hogy mi Budapest, figyelemmel kell lennünk még egy másik körülményre is: arra, hogy a főváros lakosságának jelentős hányada Budapesten kívül született: az 1925-iki 960.000 lakosból 590.000;[3] nemcsak a rendőrök és közúti vasúti alkalmazottaknál szinte szabály a vidéki származás; jelentékeny a vidékiek hányada a gyárimunkástól kezdve a társadalom legelőkelőbb rétegéig. Ezen felül számításba kell vennünk azt is, hogy azok közül is, akik Budapesten pillantották meg először a napvilágot, sokan szívvel-lélekkel a falun csüngenek, a falu felé tájékozódnak. Nemcsak pihenő idejüket töltik ott, hanem rideg pesti bérlakásukba is annyit igyekeznek bevinni a falu levegőjéből, szokásaiból, amennyit csak lehetséges. Azzal a jelenséggel szemben, hogy a falusi ember és főleg nő megdöbbentően hamar „pestiesedik” szókincsében, viseletében, ott van a másik jelenség, hogy a pesti emberek közül is csak igen kevés igaz nagyvárosit találunk.

Amikor a fővárosi lakosság leírásánál ily sokszor emlegetjük a tisztviselőket, ezt tudatosan tesszük.

A magyar statisztikai felvételeknek nagy hibájuk, hogy a statisztika tudományának igen jó szolgálatokat tesznek ugyan, a gyakorlati élet szempontjából azonban kevésbbé értékesíthetők és adataik a nem-statisztikusnak keveset mondanak.

Az osztálytagosúlásra például igen kis fényt vet az, hogy 60 000 főnyi lakosságból mindössze 8.489 esik az őstermelés ROVATBA, 656 az ettől elválasztott bányászatra és kohászatra, 328.711 embert ölel fel az ipar, 121.849-et a kereskedelem, 52.383-at a közlekedés; 156.554 főnyi hatalmas tömegre rúg a polgári és egyházi közszolgálat és szabad foglalkozásúak tábora; 10361 lakos tartozik a véderőhöz (nyilván nem katona-állományu egyéneket is ide számítva) 27.684 különböző napszámos él — a családtagokat is ide számítva — Budapesten; 100.792 “nyugdíjas, tőkepénzes, életjáradékos, házbirtokos és magánzó” kelti Budapestről azt a látszatot, hogy tehetős város, míg lakosságának csaknem az egyhatoda: 153.066 ember az „egyéb és ismeretlen foglalkozású,” magyarán többnyire foglalkozásnélküli csoportba tartozik.[4]

Ha Budapest székesfőváros ezen, egyébként mintaszerűen szerkesztett statisztikai és közigazgatási évkönyvében közölt adatain túl akarunk menni, vagy vissza kell nyúlnunk az 1920. évi népszámlálás némileg már idejüket múlt adataihoz, vagy a következtetésnek számadatokat illetőleg mindig kissé süppedékes talajára kell lépnünk.

Az évkönyv újabb adatai szerint a közegészségügyre tízezernél valamivel több, irodalomra és művészetre ennél a számnál valamivel kevesebb lakos esik, az „egyéb értelmiségre”, azaz a szellemi szabad kereseti pályákra 46.769. Ha levonjuk tehát ezt a három tételt a csoport összlétszámából, kiderül, hogy a keresők és eltartottak közül körülbelül 90.000 ember esik a közszolgálatra. Arra vonatkozólag, hogy az ipar, kereskedelem és hitel, valamint a közlekedés terén hány tisztviselő talált alkalmazást, csak a népszámlálási adatok nyújtanak útbaigazítást. Levonva már most a fenti 90.000-es számból az altiszteket és szolgákat, de számítva tovább is a hivatalnoki jellegű napidíjasokat, hozzáadva ehhez a valószínűsített számhoz a magántiszt-

viselők valószínű számát, nem vélünk nagyot tévedni, amikor a több statisztikai oszlopban elbújó tisztviselők budapesti összlétszámát másfélszázezerre tesszük és feltételezzük, hogy minden hatodik ember, akivel a jószerencse kóborlásunkban az utcán összehoz, hivatalnok vagy annak eltartott családtagja. Olyan arány ez, amely feltalálható egyes külföldi kis székvárosokban vagy nagykereskedelmi cégekkel ellepett kikötővárosokban, de világvárosban, Washingtont kivéve, alig fordul elő.

Ugyancsak ilyen természetű következtetéssel állapíthatjuk meg az ipari munkásság számát — ha kiegészítjük a napszámosok, közlekedés és ismeretlen foglalkozás rovatain szereplő, de ipari munkásjellegű elemekkel — legalacsonyabban háromszázezerben.

Mit jelent már most Budapest kialakulásában és előttünk levő képében az, hogy a lakosságnak legalább egyharmada munkás és egyhatoda tisztviselő?

A tisztviselő elem nagy száma hozza magával, hogy ezek — akármilyen csekély is a jövedelmük — mégis bizonyos tisztaság- és kultúraigényt hoznak magukkal. Nekik köszönhetjük elsősorban azt — és nem az anyagilag jóval tehetősebb, de ízléssel csekély hányadában rendelkező kereskedő és önálló iparos elenr nek, — hogy Budapest külföldi látogatóit meglepi az utcán mozgó tömeg jólöltözöttsége. Az ő számlájukra írható elsősorban az, hogy Budapesten van irodalom és a fixfizetésüek anyagi romlásával függ össze a művészet pangása, illetőleg a kevésbbé művelt újgazdagok ízléséhez mért elfajulása. A külön' böző származású, világnézetű és alkalmazású tisztviselők mind' egyikét egybefoglalja a sötét gond, a drágulás réme, amely mind magasabban álló rétegek nyugalmát, sőt megélhetését veszélyezteti és amely talán az egyetlen komoly összefogó tényező a különben oly heterogén fővárosban.

Már nehezebb a munkásosztály hatásának kimutatása Budapesten a mindennapi életre. Ennek a hatásnak ugyanis első-

sorban kellene nyilvánulnia, hogy kiverekedje mindazokat a közlekedési, népművelési, egészségügyi, népélelmezési, lakáspolitikai berendezkedéseket, amelyek a nagy tömegek számára a nagyvárosban lakást előbb tűrhetővé, majd kellemessé teszik. Nálunk azonban, ha az ember a székesfőváros történetét forgatja és az egyes intézmények kialakulását és a mozgalom sikerét tanulmányozza, meglepetéssel veszi észre, hogy ezeknél a kezdeményezéseknél csaknem kivétel nélkül a polgári társadalmi osztályhoz tartozó tisztviselők és városatyák vittek vezető szerepet és a munkásvezérek, munkásszervezetek inkább a kiszélesítés, továbbfejlesztés terén szereztek érdemeket.[5]

Olyan erős azonban a munkások befolyása nem volt, vagy nem érvényesült abban az irányban, hogy a munkásság megélhetésének anyagi feltételeit erősen javította volna.

Kétségtelen, hogy a székesfőváros óriási összeget fordít nemcsak a beteggyógyító intézetek fenntartására, hanem a megfelelő vízellátásra, csatornázásra, közigazgatási, egészségügyi szolgálatra, nyilvános kertek létesítésére és az is bizonyos, hogy mintaszerű, hatalmas nép- és szakoktatási szervezetet tart fenn, amelynek áldásait hatalmas tömegek élvezik. Mindez azonban az egész lakosság javára szolgál és ha a kevésbbé tehetősek esetleg nagyobb hasznát is látják ezeknek a berendezkedéseknek, azért nincs munkásjóléti jellegük.

Legszomorúbb fejezete a székesfőváros életének a lakásügy. A főváros csaknem mlliós lakosságának ugyan több, mint negyedmillió lakás (212.215 rendes lakás, 469 rendkívüli háztartás és 40.433 „egyéb bérlemény”) áll rendelkezésére, ezt a kedvezőnek látszó képet azonban erősen lerontja a lakások mineműsége.” A rendes lakások 54.1%-a egyszobás, 26.6%-a kétszobás, így azután még a „rendes” lakásokban is erős zsúfoltság van a székesfőváros egész területén és az összes lakásokra szá-

mítva szobánkint 2.29 ember esik, ez az arány azonban az egyszobás lakásoknál 3.74-re emelkedik. Az utóbb említett csoportból 21.520-ban, a kétszobás lakásokból 11.634-ben volt albérlő; az összes lakásoknak csaknem egyötödében (19.2%) a főbérlő albérlővel osztozkodott. A lakóknak kereken egytizede (9.7%) volt kénytelen a főbérleti lakásról lemondani[7] és albérlőként tengődni. A budapesti munkás tehát nem álmodhatik arról hogy úgy, mint amerikai munkatársa, a napi munka után saját fürdőszobájában tisztálkodjék és utána kis kertjében üdüljön. Örülhet, ha valamelyik bérkaszárnyában a stereotip, folyosóról nyíló kis lakásban meghúzódhatik és nem szorul arra, hogy ágyrajáróként töltse valami fülledt helyiségben az elkerülhetetlen és szükséges nyugalomra szánt órákat.[8] Egyes, bátortalan kísérletektől eltekintve, nem látunk azonban komoly törekvést a német földön annyira bevált kiskertintézmény meghonosítására sem, jóllehet a belterületen levő sok, fel nem használt épités' teleknek erre a célra való ideiglenes igénybe vételét mi sem akadályozta.

Úgy látszik tehát, hogy a munkásság ezekben az életbevágó fontosságú kérdésekben nem lépett fel azzal a teljes és olykor félelmetes erővel, amelyet más célokra olykor sikerrel vetett a mérlegbe. Budapest képének kialakításába tehát a munkásság cselekvőleg kevésbbé folyik be; szakegyesületeiben éli zárt életét, negyedei egyhangúságukkal tűnnek ki és a munkások száma inkább akkor szökik szembe, mikor a reggeli és esti órákban a közúti közlekedés eszközeit tömegesen veszik igénybe. A munkásság tehertétele jobbára az a több mint négyezer italmérési üzlet, amellyel a kormányzat a főváros lakosságát megajándékozta.

A főváros túlságos széttagoltsága, a külterületen épült nagy bérházak és új negyedek távolsága okozza, hogy a nagy utcai forgalom miatt megbízhatatlan közúti közlekedést oly sokan veszik igénybe: az 1928. évben például csak a Bszkrt kocsijait

több mint 317 millió utas (1927-ben 298, 1926-ban 281 millió) használta.

A főváros jellegéhez hozzátartozik még az, hogy néhány szót szóljunk a fővárosi lakosság sportszeretetéről . Ez az abroncs, mely talán legerősebben fogja össze ezt a sokrétű embertömeget. Ha egy-egy viharos football-mérkőzés ki is robbantja az ellentéteket, ezek rögtön elsimulnak, ha a nemzetközi bajvívásról, a magyar becsület megvédéséről van szó.

Alig van olyan sportág, amely a fővárosban otthonra nem találna. Rég elmúltak azok az idők, amikor az emberek szabad óráikat vagy napjaikat kávéházakban, korcsmákban töltötték. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy új kávéházak nyitása — ami még a század elején mindennapos esemény volt, — a legnagyobb ritkasággá vált, új sportegyesületek létesüléséről pedig lépten-nyomon olvashatunk.

Az embersport mellett erősen terjed a gépkocsi is. Míg néhány év előtt fényűzés számba ment és az utcán bizonyos feltűnést keltett, addig most éppen úgy polgárjogot nyert, mint a külföldi nagyvárosokban. Ha kisebb is nálunk a gépkocsik száma, azért már kiszorították teljesen a pesti utca képére azelőtt annyira jellegzetes, előkelő gummikerekű lófogatú kocsikat és a még tengődő egyfogatúnak napjai is meg vannak számlálva. A gépkocsivezető-kényszer megszüntetése óta az üzleti és banknegyed erre szolgáló terein és utcáin óraszámra állnak az automobiltáborok és teljesen új elemet képviselnek a világvárosban.

Van azonban valami, ami a sportéletben visszafejlődést mutat: ez a lósport. Az az évszázad, amely Széchényinek első, nyomtatásban megjelent és a lovakról írt munkája óta eltelt, alaposan megtépte a lóverseny babérait. A magyar lótenyésztés intézőinek a tenyészanyag kiválasztására sokkal megbízhatóbb eszközök állanak ma már rendelkezésére, a közönség ízlése pedig az embersportok felé fordult. Az a láz, mely a régi Pestet a

Kincsem, vagy a Tokió győzelme alkalmával elfogta, már elképzelhetetlen valami. A lóverseny üzletté vált és alig különbözik a szerencsejátéktól vagy a sorsjeggyel járó izgalomtól; a fényes újlóversenypálya tribünjei többnyire üresen tátonganak, a játszó közönség körúti kávéházakban, vagy a napilapok hirdető táblái előtt lesi az eredményeket. A májusi nagy díjak még összehozzák a társadalom előkelőségeit, ezek a napok is kis kör ünnepére zsugorodtak azonban össze, a nagyközönséggel az összeköttetés megszakadt, mihelyt vége lett az Andrássy-úti felvonulásoknak és a Stefánia-úti kocsi korzóknak, mihelyt elszállt a lóversenyek romantikája.

A sportok előtérbe kerülésével szorul háttérbe a mulatozás. Valamikor — ne vizsgáljuk, hogy okkal vagy ok nélkül — a külföldön fővárosunknak az volt a híre, hogy a kontinensen itt lehet legjobban mulatni. „Budapest éjjel” fogalommá vált. Úgy hisszük, erős csalódás várná azt a külföldit, aki a régi információk alapján mulatás kedvéért jönne Budapestre. Talán nincs az egész földkerekségén még egy milliós város, amely a színházak bezárása után hirtelen annyira elcsendesednék, mint a mi fővárosunk. Az utca teljesen kihalt; abban az időpontban, amikor a Boulevard des Italiens-on vagy a new-yorki Broadway-n a legnagyobb tolongás van, itt hazasiető egyes emberek és kis csoportok szakítják csak meg olykor a csöndet, amelyben feltűnik a kevés közlekedő gépkocsi bugása és kürtjelzése. A vendéglők korán zárnak: nincs már olyan vendég, aki Isten igazában mulasson, cigányozzon. Az előkelő helyek diszkrét csöndjében többnyire néhány asztalnál ülnek csak és hallgatják valamelyik nevesebb cigányprímás játékát; a kisebb helyek söröző közönsége korán tér haza, hogy a napi munka után kipihenje magát. A háborús táncőrület hullámán is túl vagyunk: polgár' jogot nyertek ugyan a parkett-táncok és jazz-zenekarok is bevonúltak az éttermek egy részébe, de unottan és mind kevesebb

mind kevesebb ember részvételével folyik a tánc a helyeken. Hiába, a magyar ember — még ha nagyvárosba vetette is sora — a nyilvánosságot csak egyes életviszonyokra vonatkozólag bírja ki. Alig néhány táncos mulatóhely elégíti ki a könnyebb szórakozásra vágyók igényeit, és a szombati vasárnapi esték kivételével ezek sem dicsekedhetnek telt házzal. Kivétel csak azokra az orfeumokra vonatkozólag áll fenn amelyek a zsidó hibák kifigurázására, a zsidó tulajdonságoknak bántó él nélkül való kigúnyolására alapítják részben németnyelvű műsorukat; ezekben valóban mindig van közönség, ez a közönség azonban nem él igazi éjjeli életet.

A pesti ember szórakozóhelyei közül még mindig első helyen áll, jelentőségének csökkenése ellenére, a kávéház. Itt kap a szerényebb jövedelmű és igényű ember lapokat, bizonyos fokú kényelmet, esetleg zenét, meleget, kapja az olcsó és gyakran ízléstelen fényűzés látszatát. A társaskörök látogatottsága a tagok anyagi gondjainak szaporodásával csökkenőben van, azonban egyes előkelő klubok még fenn tudják tartani régi fényüket, sőt tagjaik állásfoglalására, a közvélemény kialakulására is befolyást gyakorolnak. A színházak mellett a főváros életében mind nagyobb szerepet játszik a klasszikus zene; a nyári, szabadban tartott hangversenyek nagy látogatottságnak örvendenek és olykor négy-öt jó zenekar is működik ugyanebben az időben. Télen most már minden napra esik több elsőrangú hangverseny.

Mint a múlt idők visszajáró kisértetei maradtak itt a budapesti nagy elit-bálok. Ez olyan intézmény, amelynek külföldön nem találjuk párját. Azon a fikción alapúi, hogy a budapesti jó társaság még mindig kicsi és azok az emberek, akik társadalmilag szamot tesznek, személyesen ismerhetik egymást. Az egymással való személyes ismeretséget pótolja azután a rendezőbizottság valamelyik tagjával való ismeretség vagy olyan társa-[1] dalmi állás, amely előtt a rendezőbizottságnak meg kell hajolnia.

A meglehetősen heterogén nagy tömeg természetesen a fikció, fentartását rendkívül nehézzé teszi; mindenki csak saját régi ismerősével van együtt és a terem közönsége éppen úgy egymást meg sem látó csoportokra oszlik, mint akár valamelyik viljj fürdő nyilvános táncmulatságán.

Az összeomlás után azt lehetett várni, hogy a lelki bánat a nyomasztó anyagi helyzet a közönség többségéből kiírtja a vágyat a mulatásra és az elit-bálok emlékké válnak, a múlt lomtárába kerülnek. Az élet azonban alaposan megcáfolta ezt a várakozást. Míg a háború kitörése előtt a bálok évről-évre néptelenedtek, addig a proletárdiktatúra bukása utáni első éveiben farsang idején minden szombat este ezrek tolongtak a Vigadóban és foglalt volt minden, nyilvános táncmulatság rendezésére alkalmas terem. Most azután ismét lefelé menő irányzatot látunk; a családok belátják, hogy a bálterem már régóta nem ismerkedési alkalom és így meggondolják azt. hogy pusztán a látszat fenntartásáért, a tempó kiveréséért nagy áldozatokat hozzanak, esetleg valami ingóságot adjanak el. A bál divatja most inkább azokra a körökre ragadt rá, amelyekre nézve az újság ingerével bír és amelyek előtt az elit-bálok ajtaja nem tárul fel, tehát dacból is megszervezik saját összejöveteleiket. Valamikor az első társaságbeli nők ambíciója és dicsősége volt az, hogy a báli rovatban nevük megjelenjék, ekkor azonban a baloldali vagy túlnyomóan kispolgári olvasóközönséggel bíró lapoknak ilyen rovatjuk nem is volt. Amint azután a demokratikusabb bálok is megjelentek és a „publicity” minden társadalmi rétegnek életszükségletéve vált, megszületett egész baloldali újságok farsangi rovata is.

Jellemzője a pesti ember életének az irracionális időbeosztás: a háromórai ebéd és kilencórai vacsora nehezen kiaknázhatóvá teszi a munkaidőt és fárasztja az embereket, az általános pedig idegesíti. A késésnek azonban mentsége, hogy közlekedésünk megbízhatatlan és lassú; a szűk főútvonalak

nem bírják a milliós város forgalmát. Másik ok a sok fölösleges várakozás; az egyes emberek már rájöttek lassan az idő értékére, hivatalok azonban nem, és egész egyszerű ügyek elintézése is ácsorgást, többszöri utánjárást kíván a fél részéről. A budapesti embert általában vérmesnek, hirtelennek és fegyelmezetlennek írják le; valóban néha mutatkozik ilyennek is, pl. a színházi ruhatárak megrohanása alkalmával. Állandóan azonban jámbor egyetlen nagyváros közönsége sem tűrné pl. a villamoskocsik tárcsájának primitív módon átszerelését és egyetlen más egyetem ifjúsága sem törődnék bele azokba a mesterségesen előidézett tolongásokba és napokon át való bizonytalanságba, amely a csökkent létszám mellett is évről-évre megismétlődik a beiratkozáskor és a munka megosztásával, hirdetményeknek kellő időben kifüggesztésével könnyen elkerülhető lenne.

Ez a hatalmas metropolis élete.

ÖTÖDIK FEJEZET

A KISPOLGÁR

A *kisgazdaosztaly súlyhoz jutása, száma, érvényesülésének, alapja _. Kisgazdatulajdonságok — A vagyon szerepe — A kisgazda lakása, élelmezése, ruházkodása* — A *kisiparos és kiskereskedő*

SOKAK előtt meglepetés volt a háború utolsó éveinek és a háborút közvetlenül követő időszaknak az a jelensége, hogy a kisgazda az ismeretlenség homályából az érdeklődés középpontjába, a politikai súlytalanság helyzetéből a politikai hatalom valóságos vagy látszólagos birtokába került. A háborús kötött gazdálkodási rendszerrel, a háború utáni gazdasági, főleg élelmezési zavarokkal magyarázták ezt a folyamatot és nem gondoltak arra, hogy — ha közrejátszottak is konjunkturális elemek a kisgazda érvényesülésében — természetes fejlődéssel és annak termékével állunk szemközt, amit igazol az is, hogy a kisgazdaréteg lassúbb ütemű fejlődése és erősödése akkor is tart, amikor a konjunktúra már rég elmúlt.

A magyar közvélemény nagyon sokáig nem igen akart tudomást venni a kisgazdáról. Csak a szépirodalom és a képző′ művészetek foglalkoztak vele; egyideig bírálat nélkül idealizálták, olyan szellemi és testi tulajdonságokkal ruházták fel, amelyek tőle merőben idegenek, majd túlzottan realisztikus színekkel festették és igyekeztek arra, hogy ellenszenvessé tegyék a pártatlan szemlélő előtt.

A népszínművek árvalányhajas, pruszlikos, finomkodó és

táncoló szalonparasztja, a régibb alanyi költők erős lelki életet élő kisgazdái azonban épen olyan kevéssé találhatók fel az életben, ahogy a ritka kivételek és nem típusos megnyilatkozások a naturalista irodalomban, a pesti kabarékban szereplő önző, kegyetl és ostoba falusiak is. A kisgazda nem érdemli meg azt, hogy idealizálják, hogy benne lássák a magyar géniusz megnyilatkozását, az értelemnek és szorgalomnak megtestesülését, de nem szolgált rá a sokszor nagyon is átlátszóan irányzatos ócsárlásra sem. Ő maga legjobban érzi hibáit, fogyatkozásait és becsületes igyekezettel törekszik azok csökkentésére; tudatában van azonban erényeinek és erejének is, amelyeket fejleszteni és jól felhasználni akar.

Ki tehát az a kisgazda, akiről az utóbbi években annyit beszélnek?

Ha elővesszük a legutóbbi népszámlálás részletes feldolgozását, akkor elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy ez a réteg sokkal kevesebb tagból áll, mint ahogy a köztudatban él. 1920-ban 7.955 férfinek és 1.539 nőnek volt 50—100 kat. holdig terjedő földbirtoka, a 20—50 holdig terjedő földbirtokkal rendelkezők száma 44.022 férfi és 7.615 nő, 10—20 kat. holdig terjedő birtoka 80.774 férfinek és 14.615 nőnek volt, 10 holdnál kevesebb, de 5 holdnál több földbirtokkal, vagyis annyival, amennyi a magyar viszonyok között bérmunkavállalás vagy hozzábérlés nélkül önálló háztartás vezetésére alig elegendő, 105.491 férfi és 22.445 nő rendelkezett. A kisbérlők száma 50—100 hold között 1.312 férfi és 86 nő, 20—50 hold között 3.872 férfi és 257 nő, 10—20 hold között 4.401 férfi és 313 nő. A 10 holdon alóli bérlőket már nem sorozhatjuk a kisgazdák közé.

Ha tehát mostan összegezni akarjuk a kisgazdák valószínű számát, figyelembe kell vennünk azt, hogy a kisbirtokos nők és kisbérlő nők nagyrésze nem önálló, hanem családbeli; számításba kell vennünk azt is, hogy a 10 holdon alóli földtulajdonnal ren-

delkezők nagyrésze — hacsak különleges jó földje nincs, kertész-| kedéssel, szőlő- és gyümölcstermeléssel nem foglalkozik vagy fuvarozással nem könnyít helyzetén — inkább a mezőgazdaság munkásokból, zsellérekből álló „szegény emberek” sorába tartozik. Aligha tévedünk tehát, ha a kisgazdaosztály számszerű megállapítása alkalmával az említett statisztikai csoportok számadatainak egyszerű összeadása helyett a nőket és a 10 holdon alóliak egy részét elhagyjuk és országos végösszegnek 150 — 180,000 kisgazdát veszünk.

Kétségtelen, hogy ez is hatalmas szám, különösen, ha nem feledkezünk meg arról a tényről, hogy egyes vidékektől eltekintve a tehetősebb magyar gazdáknál a francia falu betegsége: az egy- és kétgyermekrendszer ismeretlen és ha a gazdaosztály természetes szaporodása nem is éri el pl. a mezőgazdasági cselédekét, azért szabályként állíthatjuk a többgyermekes családot. Felső határként tehát, a keresőket és eltartottakat egybevéve, valahol az egymilliós szám alatt lehet a kisgazdaosztály számbeli kifejezője. Messze áll tehát ez az osztály attól, hogy a lakosság többsége legyen; tőmegjelenségek azonban ezeken a kereteken belől is előfordulhatnak; tömegmozgalmai azonban csak akkor erősödhetnek meg, ha egyes felette álló tényezői rokonszenvével találkoznak és az alatta levő rétegek magukat azonosítják és taszító erőt kölcsönöznek neki.

Mi az oka ennek ellenére annak, hogy a kisgazda a homályból előbukkant és tényezővé vált?

Az egyik ok a lassú, természetes, sok gátló körülmény ellenére mégis érvényesülő fejlődés folyamata. Aki csak 30 esztendeje is ismeri a falut, kénytelen bevallani azt, hogy műveltség, ismeretek, belátás tekintetében a kisgazda egy emberöltő alatt óriási változáson ment át; ma hozzáférhető új eszmék, jobb művelődési módok számára; ösztönös üzleti érzéke igen sok esetben

tudatossá vált, tehát nemcsak szellemiekben, hanem anyagiakban is rapodott. Bármennyire akadályozta a sok kötött birtok és tőeerős kézben levő nagybirtok a földszerzést, azért mégis az utolsó évtizedekben sok nagy és még több középbirtok morzsolódott szét és bármilyen kedvezőtlen feltételek mellett, de mégis a kis-gzadák kezére került, vagyis nemcsak termelési lehetőségük, hanem a földtulajdonnal járó befolyásuk is növekedett. Mind-ezek a körülmények osztálytudatot ébresztettek az eddig csak rendszertelenül kielégülő úrgyűlöletben és kielégítetlen földéhség-ben élő vagy pedig sorsában magasabbra törekvés vágya nélkül megnyugvó tömegben; a háború alatt megszokta a hadba vonult azt, hogy esetleg nemcsak engedelmeskedett, hanem parancsolt is, az itthonmaradt pedig azt, hogy az őstermelő szerepe fontossá vált. Nem csoda tehát, hogy a középosztály összeroppanásának pilla-natában, abban a történelmi időpontban, amikor szélesebb réte-gekre támaszkodó áramlatnak kellett érvényesülnie, a szellemileg és anyagilag felkészült kisgazdaosztály egyszerre az érvényesülés bűvkörébe jutott.

A kisgazdák előtérbe kerülésének van azonban egy másik és a magyar néplélekben rejlő oka is. Amint egy élesszemű megfigyelő tanúsága szerint a nagygazdáknál a holdak száma adja az ember értékét,[1] éppen úgy megvan minden magyar föld-mívesben az a beidegződött meggyőződés, hogy akinek több földje van, az tekintély, azt követni kell. Sokan ezért tekintik a magyar parasztot arisztokratikus érzésűnek, jóllehet az arisztokráciához, a leszármazáson vagy akár csak kiválasztódáson alapuló érvé-nyesüléshez ennek a jelenségnek semmi köze sincsen. A nincs-telenek és törpebirtokosok földtisztelete és földszeretete tette természetes vezérükké a kisgazdát; ezért lehet elmondani azt, hogy a magyar agrármozgalomban a kisbirtokost és a mezőgaz-dasági munkást egymástól elkülöníteni nem lehet, de viszont ez a vagyoni tisztelet az oka a jobbágykorban hiányzó, a kapitalisz-

tikus rendszer hatása alatt létrejött belső osztálytagosúlásnak, a gazdák és zsellérek, munkások társadalmi elkülönülésének.

Kifelé tehát egységes az emelkedő kisgazdaosztály, a felületes szemlélő szövettanilag valamennyi kisgazdát azonosnak látja. Az osztályon belől azonban óriási különbségek, olykor ellentétek vannak.[2] A parasztnábobtól, a módos telkes gazdától, az úrbéri nyolcadtelken sínylődő vagy néhány holdat bérlő és keze munkájával is boldoguló kisemberig a változatoknak jóformán végeláthatatlan sorozatán tekinthetünk át.

Kétségkívül vannak közös vonások, amelyek a kisgazda-szobor elmosódó, de érezhető vonalakkal széttagolt arcának mégis egységes és jellegzetes kifejezést adnak. Vannak olyan lelki tulajdonságok és külső körülmények, amelyek több-kevesebb változással a kisgazdaosztály miden rétegénél és az ország minden vidékén feltalálhatók.

Köztudomású és az unalomig emlegetett tétel, hogy a kisgazda világszerte konzervatív hajlamú. Ennek a tételnek helyességét azonban felül kell vizsgálnunk. Akár abban az értelemben vesszük a konzervatívizmust, hogy a közösség mozzanatának erősítése az egyéniséggel szemben, akár abban az értelemben, hogy a fennálló rendhez ragaszkodást jelenti, a kisgazda konzervatívizmusához szó fér. Hiszen mindig elsősorban és ösztönösen saját javát, egyéni boldogulását kell néznie; viszont ott, ahol a társadalmi és jogi helyzet, különösen a földbirtokviszonyok nem felelnek meg, a kisgazdák nagyon is az állapotok megváltoztatása mellett törnek lándzsát. Nem konzervatív tehát a kisgazda, hanem tradicionalista, hagyománytisztelő, ami természetes is, hiszen egész életmódja, tapasztalatai arról győzik meg, hogy a mezei gazdálkodásban, a falu életében ugyanazok a jelenségek visszatérőleg mutatkoznak, ugyanazoknak az okoknak rendszerint azonos az okozata. Ez a körülmény természetszerűleg bizonyos fokig bizalmatlanná teszi a kisgazdát az újításokkal, az új jelen-

ségekkel szemben. Tudja, hogy nemzedékek hosszú sorának talalatai alapján alakúlt ki a földmívelés rendje, a munkának bizonyos módja, beosztása; addig tehát, míg az újnak célszerűségéről meggyőződve nincs, meghajol a hagyományok ereje előtt.[3] Minden munkájának megvan a századok folyamán kialakult mérete, amely munka természetével, a begyakorlás lehetőségével és az ember erejével számolt.

Ez a hagyománytisztelet és nem a konzervatív világnézet teszi a kisgazdát tekintélytisztelővé. Láttuk már, hogy a földtulajdon a legfőbb értékmérő; tapasztalatai alapján tudja, hogy válságos időkben minél több föld birtoklása, minél több kenyérmagnak és húsnak termelése alapozza meg a jólétet, a. hatalmat. Ugyancsak a hagyományok ereje hajtja a közhatalom gyakorlóinak tiszteletére még abban az esetben is, amikor személy szerint ellenszenvesek neki. Csonka-Magyarország lakosságánál sohasem volt tapasztalható a felvidéki szláv földmíveseknek az a szokása, hogy a szolgabíró kocsijának közeledtére éppen úgy a hegyek közé menekültek, mint a vad törzsek tagjai az európai ember láttára. A hatósággal érintkezni vagy azzal éppen szembehelyezkedni azonban az alföldi, dunántúli vagy Mátra-Bükkvidéki magyar sem szeret; tapasztalásból tudja, hogy a hatósági közegnek óriási hatalom áll rendelkezésére és még abban az esetben is megtorlással élhet más tereken, ha valamely kérdésben vele szemben igazát feltétlenül bebizonyította.

A hagyomány- és tekintélytisztelet nem meríti ki annyira a magyar kisgazda jellemrajzát, mint a francia vagy bajor földmívesét. Elég ebben a tekintetben utalnunk arra, hogy milyen hamar terjedt el pl. hazánkban az amerikai szőlővessző, a hidegvérű ló, nemesebb fajta szarvasmarha — milyen élénk részt vesz a nép saját ügyeinek intézésében. A magyar kisgazda jósága, ítélőképessége, önérzete, természetes esze a bizalmatlanságot és opportunista meghajlást nagyon sok esetben ellensúlyozza.

Talán a józan ítélőképesség, analizálóképesség és függetlenségi érzés okozza, hogy a kisgazda vélelmezett dicsfényéből ki kell törnünk egy abroncsot. A városi közvélemény irodalmi beállítások révén a földmívesosztályt vallásosnak tartja. Ezzel szemben még a legóvatosabb szemlélő is megállapítja, hogy az egész vonalon meggyengült a hit. A már ismertetett falusi monográfiák nagyrésze a vallásos élet hanyatlásáról beszél, így Sándorfalván „a nép vallásos életéhez már igen sok szó fér.” Bissén „a nép vallásos élete elszomorító.” Csökölyön „a nép vallásosságáról nehéz határozott véleményt mondani.” Egy, a falusi viszonyokat kiválóan ismerő és állandóan tanulmányozó egyetemi tanár[4] előadásaiban már évekkel ezelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy faluhelyen úgy a katholikus, mint a protestáns templomok többnyire üresek; az istentisztelet ideje alatt folyik a templom előtt a vásár vagy vásár hiányában a gazdasági ügyek megbeszélése, a fiatalság a templom előtt szórakozik és tulajdonképen csak a gyermekek és öregek vesznek részt az istentiszteleten.

A józan értelem és a tapasztalati igazságokon leszűrt erkölcs azonban nagymértékben pótolja az esetleg hiányzó vallásosságot is.

Idegennel, más társadalmi osztályhoz tartozóval szemben a kisgazda nemcsak elzárkózott, hanem gyakran nem teljesen lelkiismeretes az üzleti tiszteség megtartását illetőleg. Terménye eladásánál, aprómarhájának vagy gyümölcsének piaci árusítása alkalmával, ló- vagy tehénvásárláskor arra törekszik, hogy minél nagyobb hasznot szerezzen magának.

Ezzel a magatartással nagyon összefér a kisgazdának egy másik olyan tulajdonsága, amellyel különösen a külföldieket vesztegeti meg: a gavalléria. Ugyanaz az egyén, aki üzletkötéskor a végsőkig megy és nem egy esetben alig megengedhető eszközökkel érvényesíti érdekeit, rendkívül tisztességtudó, olyan modorban tárgyal, ahogy külföldön csak magasabb iskolai minősítéssel rendelkező emberek szoktak, vendégszerető és szívességeit

— ha jókedvében van vagy eltalálják vele szemben a hangot — lekötelező módon, uras formák között tudja megtenni.

Népünkben általában jó adag előkelőség van és ez is megtévesztő az arisztokratikus jelleg szempontjából. Például ha a f'rfi és nő érintkezése nem is folyik le ugyanolyan formák között, mint az úri rendnél vagy a népszínművekben, még sincs a nőnek az a lealázó helyzete, háttérbe szorítása, amely már a szomszédos Balkán-népeknél is tapasztalható.

A kisgazda lelkivilágában az alaptényezők mellett nagy változatok vannak; nem állíthatjuk fel azt a tételt, hogy a nagyobb vagyon a kisgazdáknál nemcsak nagyobb tekintélyt, hanem egyszersmind több ismeretet és nagyobb lelkiműveltséget jelentene. Van akárhány százholdas gazda — különösen, aki vagyonát maga szerezte vagy gyarapította — aki emelkedett életnézetek, jó modor és jó szív tekintetében nemcsak kiállja a versenyt az úri renden levőkkel, hanem határozottan felül is múlja őket. Az ilyeneknél csak az a veszedelem forog fenn, hogy az iskolázott gyermekek, éppen a család nagyobb műveltsége miatt, túl hirtelen olvadnak bele a középosztályba, ami a középosztály utánpótlása szempontjából örvendetes ugyan, azonban azzal a veszedelemmel jár, hogy a kisgazdaosztály elveszíti természetes vezéreit és összeomlik. Ezzel szemben különösen az alföldi megyékben gyakori az az eset is, hogy éppen a gazdagabb, olykor nagy vagyonú kisgazdák képviselik a legridegebb álláspontot, leginkább önzők és leginkább akadályai a fejlődésnek. Ez a jelenség elég régi és nem egy esetben veszedelmes következésekkel jár. Nemcsak az illető családok mennek tönkre: az uralkodás és gőg nem egy parasztcsaládnak okozta romlását;[5] nemcsak a földbirtokmegoszlás szempontjából volt ez káros hatással: hiszen az alföldi u. n. agrárszocializmus tulajdonképen olyan helyeken kezdődött és nőtt legnagyobbra, ahol a határban nagybirtok nem volt. Az igazi veszedelem a nagygazdák önzését és rövidlátását illetőleg abban

van, hogy az alsóbb osztályokat éppen csekélyebb műveltségűk következtében olykor ok nélkül is kihívják és az adótehertől való félelmükben a községek fejlesztését megakadályozzák.[6]

Ezzel szemben az országnak nem egy vidékén és egyes esetekben minden községben azt tapasztaljuk, hogy a 10—15 holdas gazdák között feltűnően eszes, közügyek iránt érdeklődő, művelt, olvasni szerető emberek vannak, olyanok, akik nemcsak kis gazdaságukat művelik meg a fennforgó viszonyok között a lehető legjobb módon, hanem családjuknak is művelődési lehetőségeket, boldogulási alkalmat biztosítanak. Elvétve a törpebirtokosok között is akad olyan, aki ügyességével, vállalkozó szellemével a megfelelő életszínvonalat biztosítja és amellett közügyekkel is foglalkozik, sőt falujában vezető szerepet kap.

A lelkivilágban, gondolkozásban észlelt változatok és ezeknek az anyagi helyzettől való függetlensége annál figyelemreméltóbb, mert az életmódban a különböző kisgazdarétegek vagyoni különbségei igen kevéssé jutnak kifejezésre. Vegyük szemügyre annak a három szükségletnek kielégítését, amely ebből a nézőpontból a legfontosabb: a lakásét, táplálkozásét és a ruházkodásét.

Ami a lakást illeti, megállapíthatjuk, hogy a csonka ország földmíves eleme törekszik bizonyosfokú tisztaságra és csínra. Általában legtetszetősebbek a sváb falvak és a sváb kisgazdák laknak a legnagyobb, legszebben épített házakban. Van azonban akárhány vidéke az országnak, ahol a színmagyar lakosság házai is a felületes szemlélőben jó benyomást keltenek. Gyakran meszelt vagy festett falak, szépen kisepert udvarok, muskátlis ablakok, a ház előtt bólongató jegenye vagy virágzó akác igen tetszik annak, aki csak keresztül kocsizík a falun, legfeljebb azt a porfelleget hagyja maga után, amely miatt abban az esetben sem nyitnák ki az utcai szobának ablakát, ha azt laknák és szellőztetnék.

Ha az ember azután beljebb kerül, némileg változtatnia kell

véleményén. Elsősorban meglepetéssel észleljük, hogy azokban a házakban is, ahol három-négy, esetleg öt szoba van, az egész család csupán egy lakószobát használ és természetesen a konyhát. Ez alól csupán ott van kivétel, ahol az iskolázott és katonai szolgálat révén más viszonyokkal is megismerkedett fiú vagy a zárdai nevelést kapott lány akarata elég erős az ősi hagyományok megtörésére.

A többszobás házak azonban a kivételek közé tartoznak. A szabály a kétszobás ház, mégpedig akként, hogy az merőlegesen áll az utca irányára és egyenes vonalban építették. Az utcára néz egy vagy két ablakkal az első ház, utána jön ajtóval és e mellett egy félablakkal az udvarra a konyha, e mögött a hátulsó- vagy lakóház. Melléképület a módosabbaknál egyes vidékeken a telek másik utcai sarkán lévő kamra és a ház folytatásaképen az istálló. Alápincézve igen kevés ház van, (mindössze a lakó' házak 16.3%-a) a kötelező szabályok ellenére 333.902 ház nélkülözi az illemhelyet is (az összes házak 28.4%-a).[7]

A falak anyaga többnyire szalmával fedett agyagos sár, vagy vályog. Az ország területén 1920-ban a házak fele (51.9%) vályog- vagy sárfalazatú, egynegyede (23.9%) kő- vagy tégla-alapú ugyan, de ugyanilyen falazatú volt. A háztetőt illetőleg az előző évtizedek tapasztalatai legalább annyi változást idéztek elő, hogy most már a nád és zsúp mint fedőanyag visszaszorult és a cserép és bádog versenytársa a zsindelynek, amennyiben a házak nagyobb felének (50.4%) volt ily tetőzete.

Az első ház bútorzatából legkiemelkedőbb az egy vagy két vendégágy, amelyek a bennök lévő tollas párnákkal és dunnákkal — a gazdaasszony büszkeségével — egészen a mestergerendáig nyúlnak. A szobát különben asztal, székek, a nagy láda, újabban szekrények töltik ki.

A hátsó szobában az ágyak és ágyhelyek játsszák a főszerepet, ami természetes is, hiszen többnyire öt-hat ember fekvőhelyéről

kell gondoskodni. Nyáron még könnyű a megoldás: a gazda és felnőtt fiai a tornácon vagy szérűskertben alusznak, télen azonban legfeljebb egy felnőtt férfi családtag tartózkodik éjjel is az istállóban. 503 egyén közül 67 aludt az istállóban, 435 pedig 98 szobában, de csak 253 ágyon.[8]

Már maga az a körülmény, hogy ennyi ember kénytelen a szűk, egy négyzetméternél feltétlenül kisebb, többnyire ősztől tavaszig ki nem nyitott, sőt gondosan betömött ablakú szobában tartózkodni, elképzelhetetlen rendes szagló érzékű és friss levegőhöz szokott embernek. Súlyosbbítja a helyzetet az, hogy a falusi házak többségének csupán földeletes szobafeneke van, amelyet csak felszínesen takarítanak. A rendes szokás ugyanis az, hogy a mindennemű szennyet, télen benntartott baromfitól és egyéb háziállattól származó piszkot szétkenik csizmával vagy behintik homokkal, esetleg, hogy por ne legyen, a földeletes padlót kikenik és vizes seprővel seprik. A fülledt levegő rendkívül kedvező a fertőző csírák terjesztésére, amelyek — különösen a gümőbacillusok — a szoba talajában úgy is otthont találnak. A gümőkórral fertőzött házak 90%-ában földeletes a lakószoba, legfeljebb az első szobának van fapadlója.[9] Ugyanezeket az állapotokat találjuk a magyar falu és földmíves ötven-száz év előtti leírásaiban is. A haladás ezen a téren tehát látszólagos.

Télen a konyha is kevésbbé játszik szerepet, bent főznek a szobában; nyáron — amikor úgyis többet nyílik az ajtó és esetleg kinyitják az ablakot is — a szabadban álló u. n. nyári konyhán történik a főzés, tehát akkor a szoba levegője aránylag tisztább.

A friss levegő kizárása és a földes szobához való ragaszkodás részben babonás hagyományokon, részben azonban a szükségen alapul. A gazdaember abból indul ki, hogy a szoba rossz, fülledt levegőjében elgyötört, megfelelően nem táplált teste a

hidegre érzékeny és aránylag könnyen megbetegszik. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a hideg és a friss levegő, különösen keresztlégvonat minden körülmények között ártalmas; azt ki kell zárni, így válik hagyománnyá a levegőtlenség és a pillanatnyi felmelegedést jelentő égetett szeszes italoknak élvezete. Nagyon nehéz azonban annak a felvilágosodottabb, tanultabb kisgazdának is a helyzete, aki szeretne egészséges házban lakni és megfelelően szellőztetni. A trianoni határok elvágták erdőinket, úgy, hogy az épületfa ára aránytalanul emelkedett és amint a vonatkozó fejezetben látni fogjuk, a Csehszlovákiából behozott fa kereskedelmi mérlegünknek egyik legerősebb szenvedő tétele; a szénárak is magasabbak annál, hogy az átlagos kisgazda egész házának fűtéséhez szükséges mennyiséget költségvetésébe beállíthatná. A szenet illetőleg azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy vele szemben még mindig van bizonyos ellenszenv a magyar faluban. Ilyen körülmények között erős nehézségekbe ütközik úgy a szobák kipadlózása, mint a megfelelő fűtést feltételező elegendő szellőztetés.

A helytelen táplálkozáson felül főleg a rossz lakás az oka annak, hogy az év túlnyomó részét szabadban töltő, káros szénvedélyektől ment s olykor ugyan óriási testi erőfeszítésekre utalt, azonban hosszú pihenőszünetekkel is rendelkező földmíveseink a gümőkórt illetőleg alig állnak jobban, mint az ipari népesség. A háború utáni évek agrárkonjunktúrája és az a körülmény, hogy a csökkenő vásárló erejű pénzért nem volt érdemes eladni a mezőgazdasági és állati nyersterményeket, tehát inkább elfogyasztotta azokat a kisgazda éppen úgy, mint ahogy időleges jóléte valamelyest emelte lakásigényét is — azt eredményezte ugyan, hogy az őstermelő népesség háború előtti 3.4%-os gümőkórhalálozási indexe az 1920/23 évek átlagában leesett 2.9%-rá, míg az ipari népességé háború előtt alig volt magasabb (3.6% 1920/23-ban pedig 3.7%). A mezőgazdasági népesség jobb táp-

lálkozása azonban nem éreztette hatását oly erősen, ahogy kellett volna.[10]

Paradoxonnak látszik a falut és kisgazdát nem ismerők előtt az az állítás, hogy a magyar kisgazdaosztály rosszul táplálkozik Hiszen nemcsak régi szépirodalmi művek örökítik meg a jóízű magyar étkezést, hanem a képviselőválasztások, egyházi gyűlések vagy ünnepélyek alkalmával falura kerülő városi, különösen fővárosi ember is belebetegszik a végnélküli ebédekbe és vacsorákba. A rendkívül zsíros, jóllakató ünnepi étkezések szerezték talán termőerőben szegény hazánknak a tejjel-mézzel folyó Kánaán elnevezést. Azok azonban, akik akár egyegy falut tesznek a tárgylencse alá, akár a néptáplálkozást összes megnyilatkozásaiban tanulmányozták, egyértelműen azt mondják, hogy a rendelkezésre álló tápanyagok felhasználása teljesen célszerűtlen.

Népünk táplálkozása nélkülözi a fehérjét és arra irányul, hogy a gyomrot megtömje, a jóllakás illúziójával kárpótoljon a táplálkozás eredményeért.[11]

Természetes, hogy az étkezési sajátosságok is változnak aszerint, hogy az ellátott milyen rangot visel a földmívesosztályban és milyen a vagyoni helyzete. Döntő jelentőséggel bírnak továbbá a vidék szokásai, úgy, hogy tulajdonképen meg lehetne rajzolni a csonka ország étkezési *térképét* is. Vannak azonban mégis olyan általános étkezési szokások, amelyekkel szemben megszűnik az osztálytagosulásnak vagy vidéki jellegnek a hatása.

A földmívesnép táplálkozása változik aszerint, hogy milyen mezőgazdasági munkát végeznek. A téli pihenőhónapokban általában csak kétszer esznek. Reggel, amikor felkelnek és délután, amikor besötétedik. Reggelire az ország legnagyobb részében ritkán van meleg étel; a reggeli nagy karaj kenyérből áll, amihez valamilyen „disznóság” járul: füstölt vagy paprikás

Szalonna, kolbász, füstölthús, esetleg sajt vagy túró. Ujabban erősen tértfoglalt a kávéivás is, azonban inkább az asszonyok és gyermekek körében, míg tejet jóformán sohasem isznak. A kávé tea elterjedését gátolja népünk rendkívül alacsony cukorfogyasztása.

A délutáni főétkezés már a legszegényebbeknél is főtt ételen alapul¯ többnyire a hét minden napjára előre meg van állapítva az étrend, amelytől eltérni nem lehet. Nem feltétlenül húsos mindennap az ebéd; a főzelékre (vastag étel) azonban kijár legalább is a főtt szalonna, a. túróscsuszához a tepertő.

Nyáron a nagy munkaidőben négyszer vagy ötször is étkeznek. A nagy munkaidőben hajnalban kell felkelni, ilyenkor megeszik az „ember" egy karéj kenyeret, iszik tejet vagy kávét, főleg azonban pálinkát. A második reggelit és a délutáni uzsonnát tarisznyában viszi el magával a földmíves; a tarisznyába füstölt paprikás szalonna, füstölt hús, kemény tojás, sajt, túró, vöröshagyma, zöldpaprika, kovászos uborka kerül. Az ebédet, ha közelben dolgozik, az asszony vagy a süldő gyermek utánaviszi. Amennyiben a munkahely távolabb van és többen dolgoznak együtt, szabad tűzhelyen főznek maguknak ebédet, főleg lebbencslevest, bográcsgulyást, szalonnát pirítanak és annak zsírját kenyérre csöpögtetik, burgonyát, zsenge kukoricát sütnek.

Az aratómunkások ennél is erősebb, főleg zsírdúsabb táplálékot kapnak; jellemző vacsorájuk a paprikás tarhonya leves, szárított tészta, különböző kásák.

Földmívesnépünk táplálkozásában legnagyobb szerepet játszik a kenyér. Kenyérfogyasztásunk határozottan nagyobb, mint a tőlünk nyugatra eső, sőt szomszédos népeké is. A kenyérsütést tartják a háziasszonyi erények fokmérőjének. A kenyér összetétele vidékenkint változik, az alföldi hófehér búzakenyér azonban nem nagyobb területen otthonos, mint a rozskenyér, rendszerint a kettő keverékével sütik a kenyeret, amelybe bur-

gonyát tesznek. A kenyérnek és a lisztneműeknek a táplálkozásban előtérbe nyomulása arra vezethető vissza, hogy lisztje körülbelől mindenkinek volt; akinek nincs saját vagy bérelt egy két hold földje, az aratórészben kap annyit, amennyi sajátmagá nak, családjának az újig elég.

Másodsorban jön számításba a hús; a legáltalánosabban a sertéshúst fogyasztják, nélkülözhetetlennek tartják a sertéshízlalást. Egy sertést a legszegényebb ember is igyekszik hízlalni; faluhelyen az üres sertésól az ijesztő szegénységnek a jele. A gazdák kettőt, többnyire hármat ölnek: ősszel, karácsonykor és farsang végén. A sertésöléskor az egész rokonság és az ismerősök dúslakodnak a frislingben; ez az ajándékozás teszi lehetővé, hogy mindegyik család többször is hozzájusson friss sertéshúshoz. A húsnál is fontosabb azonban a szalonna és füstölthús, főleg azonban a zsír, melynek mennyisége fokmérője az étel jóságának. A gazdagoknál a főzeléknek és tésztának is úsznia kell a zsírban, illetőleg csöpögnie tőle. Harmadsorban jön számításba a főzelékféle. A zöld főzeléket nem sokra becsülik, inkább a téli főzelékek játszanak szerepet: a bab, burgonya, főleg azonban a káposzta, amely jóformán nemzeti eledellé vált.

Tojást és tejtermékeket alig esznek, még a gyermekektől is elvonják. Ebben a tekintetben határozott táplálkozásrontó hatása van a különben annyira üdvös tejszövetkezeteknek.[12] Gyümölcs is ritkán kerül az asztalra; a gyümölcsfákat a gyermekek tarolják le többnyire akkor, amikor a gyümölcs éretlen. Gyümölcsnemesítésre csak ott gondolnak, ahol az egész termést eladják.

Földmívesnépünk ételeit primitív konyhatechnikával készíti el.[13] Főtt étele több van mint sült étele, de a főtt ételek elkészítésénél sem fordítanak kellő gondot a főzésre, nem törekszenek jó ízre. Csak példaként említjük meg azt, hogy a főtt húst először kiáztatják forró vízben, majd második vízben

megfőzik, de ezt is elöntik *és* a harmadik, tehát minden tápláló anyagtól megfosztott lé az, amit húslevesként feltálalnak. A szegényes és egyhangú étrendet akárhányszor elrontja az odakozmálás vagy odaégetés. Az ünnepnapi nagy húsfogyasztással és édes sűlt tésztákkal, valamint a zsírban sült tésztákkal szemben áll a hétköznapok jóformán hústalan, levesre, főzelékre, tésztákra alapozott étkezése.

Népünk étkezése egyszerűen harc az éhségérzet ellen. A fel-feltörő éhségérzést, a tápfelvételre hajtó ösztön fontosságát fel nem ismerve, igyekeznek annak szavát mindenáron elhallgattatni, az étkezés gondját minél hosszabb időre kitolni és a teltség kellemes érzését kevés fáradtsággal és olcsó áron, még önámítás árán is elővarázsolni.

Az éhes gyermeket ezért altatják el lelkiismeretlenűl vagy küldik iskolába egy karaj kenyérrel, ezért törekszenek arra, hogy az ételek nagy telítőértékűek legyenek; a telítőértéket növeli még a durva halmazállapot, a rezisztens kötőszövet és cellulóze váz. A zsírral átitatott, zsírtól csöpögő vagy vastag rántással berántott étel, a vízben főtt gombócok, galuska és kása megfekszik a gyomrot, nehezen emészthetők és így sokáig csillapítják az éhséget. Ugyanez a szerepe a borsónak, paprikának és az ételpótlékul használt szesznek.

A fehérjeszegény, egyoldalú telítő táplálkozás okozza azt, hogy az időnkint nagy testi munkát teljesítő földmívesnépesség tehetősebb körében is a 40—50 éves férfiak és 30—40 év közötti nők nagyrésze határozottan öreg ember benyomását teszi, munkaképességében csökken és az elmaradt fogkonzerválások miatt is emésztési zavarokkal küzd.

Latjuk tehát, hogy a kisgazdaosztály különböző rétegei között táplálkozás szempontjából sincs olyan eltérés, mely mély szakadékot vonna közöttük.

Még kevésbbé áll ez fent a harmadik nagy életszükséglet kielégítését: a ruházkodást illetőleg.

Földmívesnépünk ebből a szempontból két részre osztható: arra, amely népviseletét megtartotta és arra, amely azt már elhagyta. Általában mondhatjuk, hogy a kisgazdák inkább hajlamosak a népviselet megtartására, mint a falu társadalmilag alattuk álló rétege, amely napszámos, kubikos munkát vállalva sok helyen megfordul és már rossz anyagi helyzete miatt is kénytelen azoknak a ruházati cikkeknek viselésére, amelyeket jutányosan megszerezhet.

Vannak egész vidékek, ahol a népviselet, esetleg a mai időkhöz mért alakjában kötelező. Ezenfelül általában uralkodó a népviselet a vasútaktól, nagyobb forgalmú útvonalaktól távolabb eső falvakban. Hanyatlóban van a népviselet a nők, különösen fiatal lányok körében, úgyszintén a fiatalabb gazdák körében is, akik a háborúban annyi országot bejártak. Vasárnapi istentiszteletkor faluhelyen a templom előtt gyakran lát az ember csupa magassarkú cipős és városi ruhás lányt és pantallós, legfeljebb sonkanadrágos (bricsesz) fiatal legényt; azokon a helyeken is, ahol nemrég cifra szűr, pitykés mellény volt az uralkodó, most legfeljebb a városi kabátra felvarrt vékony zsinórozás mutat az általános viselettől némi eltérést.

Az igazán szép népviselet hovatovább ünnepi viseletté válik ott, ahol annak értékességéről a népet valaki felvilágosította.

Akár ragaszkodnak azonban valamely faluban a népviselethez, akár elvetik, ebben a kérdésben 100-holdas gazda és negyedtelkes között különbség nincs. A fekete vagy kék ünneplőt, a csizmát egyformán igénylik és megszerzik és ezek nemcsak szabásban, hanem minőségben is teljesen azonosak. Éppen így megszerzi a törpebirtokos lánya is napszámmal vagy kézimunkával ugyanazt a pruszlikot, vagy ugyanazt a városból hozott divatos ruhát, amelyet a nagygazda lányán látott. A nagy

dának éppen az ad helyzeti előnyt, hogy életigényei semmivel nagyobbak és kielégítésük semmivel sem költségesebb, mint kis emberéi. Az egyes egész kivételes alkalmakkor adott nagy vendégségek költségét pedig sokkal könnyebben viseli el, mint zsellér vagy napszámos, aki gyermeke keresztelőjekor, lánya menyegzőjén szintén kivágja a rezet.

Sötét oldala a kisgazdatársadalomnak a nők alacsony színvonala és munkaerejüknek rossz felhasználása. Jó feleségek és még jobb anyák. A családi élet általában tiszta; egyes vidékektől eltekintve nemcsak a megesett lányt, hanem a feltűnően kikapós menyecskét is kiközösíti magából a falu és különösen a rátartós gazdaközönség. Természetes esze is van elég az asszonynak; sok korcsmázó, léha gazda vagyonát és családját az asszony tartja össze. Ezzel szemben — amint már láttuk — főzni nem tudnak és nem is igen akarnak megtanulni; még a városban szolgált asszonyok sem alkalmazzák falusi otthonukban azt a főznitudást, amelyet a városban szereztek. A tere-fere, a szomszédolás megölője sokszor nemcsak a családi élet bensőséges voltának, hanem a boldogulásnak is. Rengeteg időt és energiát veszítenek ily módon amellett, hogy ezek a szomszédolások, együttes súlykolások sok visszavonásnak és mende-mondának is válnak alapjává. Nem történik gondoskodás arra vonatkozólag, hogy a hosszú őszi és téli esték óráit a falusi asszonyok jól használják fel; a háziipar visszafejlődőben van, a szövés-fonás teljesen kiment a divatból, jóllehet len- és kendertemelésünk az utóbbi években növekszik és textilből ennek ellenére nagy behozatalunk van.

A magyar kisgazdaosztályt nem fejlesztjük, ha csak a férfiakat tanítjuk jobb földmívelésre és vezetjük az önművelés útjára; első sorban az asszonyokat kellene jobb beosztásra, a háztartási munkák jobb elvégzésére, munkaerejük gazdaságosabb kihasználására megtanítani.

Az életmódban csaknem azonos külső képet mutató, osz-

tálytagosulásban azonban rendkívüli módon elkülönült és értékeket magában rejtő kisgazdaosztály kétségkívül egyike nemcsak termelési rendünk, hanem állami épületünk oszlopainak is. Abban az időpontban, amikor Európa gabonatermelő országait földrészközi válság fenyegeti és az intenzív gazdálkodásra átmenetet hirdeti mindenki, nem lehet közömbös annak a társadalmi rétegnek boldogulása vagy visszafejlődése, amely gazdálkodásában összekapcsolja a földjáradékot, beruházott tőke kamatozását a munkabérrel és a vállalkozói nyereséggel és amelynek birtoktípusán az állatállomány az ugyanazon területű nagybirtok állatállományát négyszeresen haladja meg. Fontos azonban ez a réteg addig is, amíg megmaradunk a gabonatermelés mesgyéjén, joggal mondhatta egy szakértő, hogy ma Magyarország gabonatermelése már inkább függ a kis-, mint a nagybirtoktól.[14]

Nagy jelentőséggel bír azonban a kisgazda az állami és társadalmi élet folytonossága szempontjából is. Minthogy kisiparunk számbeli gyarapodása ellenére gyengülőben van, a kisgazdaosztálynak kell mind tömöttebb sorokban a heterogén őszszetételű és válságos helyzetéből kiszabadulni nem tudó középosztály hézagait kipótolnia és hovatovább a nemzeti élet folytonosságát, az irodalmi és művészeti szükségletek kielégítését biztosítania.

Mindezen nézőpontokat tekintve nagyon indokolt tehát, hogy a közvélemény a kisgazdaosztállyal foglalkozzék és a kisgazdát se túl ne becsülje, se indokolatlan és érthetetlen ellenszenvvel ne viseltessék vele szemben.

A kispolgári rétegnek másik, azonban teljesen eltérő külső képet mutató eleme a kisiparos.[15]

A magyar kisiparos még a XIX. század utolsó évtizedeiben is egyik legerősebb tényezője volt a vidéki, különösen kisvárosi életnek. Elég, ha Mikszáth regényeit lapozgatjuk és azokat

összehasonlítjuk saját élményeinkkel; előttünk áll a politikus csizmadia, az ambiciózus szabómester, a magyar kedélyességnek- és polgári jólétnek megtestesülései. A kisiparos réteg nagyobb-műveltsége, olvasottsága révén könnyű szerrel jutott vezető-szerephez a faluban, tömegei révén azonban a kisváros jellegét is meghatározta.

Műveltsége régebben inkább tudákosság volt. Rendkívül fejlett volt azonban hazafias érzése és csaknem a régi, középkori mesterekre emlékeztet kari becsületérzése. A vidéki városok ellenzéki, főleg függetlenségi érzületében döntő tényezők voltak mindenkor a kisiparosok.

Hátránya volt a magyar kisiparosságnak a tőkeszegénység, amely a naturálgazdálkodás korában nem játszott még olyan szerepet, mint később, amikor a kisipari hitel rendezetlensége és a vidéki pénzintézetek kamatpolitikája az önálló gazdasági egyedek ezreit tette tönkre. A gazdasági érzék hiánya is hátrányosan befolyásolta a kisiparosok elhelyezkedését: abban az időszakban, amikor az ízlés a tömegtermelés felé irányúlt és a gyáripar az ipari koncentrációnak minden előnyét élvezte, kisiparosaink sem a szövetkezés előnyeinek felhasználásában, sem a közönség változott ízléséhez alkalmazkodásban nem tűntek ki. Sokáig kísértett még annak a szegedi bicskakészítőnek a példája, aki remekbe készítette a késeket, de tízezres megrendelést nem mert felvenni, a legnagyobb munkaidőben pedig legényeivel együtt elment szőlőt kapálni.

Természetesen a mai kisiparosság a múltak hibáin tanúlt és nemcsak általános műveltségi szintje, hanem szakmabeli jártassága révén is az ipari termelés nemzetközi viszonylataiban is megállja helyét. Sajnos, a gazdasági válság ezt a forgótőkével rendszerint nem rendelkező és magasabb életigényekkel bíró réteget egészen közelről sújtja; innen erednek az elkeseredett panaszok a kisiparosok különböző ülésein.

Ha befolyásuk, a közügyekben való részvételük csökkent is, számuk erősen növekedett. Még 1910-ben a csonkaország területén mindössze *129.255* segédnélküli iparvállalat volt, vagyis az összes iparvállalatoknak nem egész 60%-a, addig a háborús évek alatt a segédnélküli kisiparosoknak nemcsak számaránya dagadt meg, hanem abszolút számban is szaporodtak, amennyiben az 1920-as népszámlálás már 164.427 ilyen üzemet talál, amelyek az összes iparvállalatok $^2/_3$-át (66%) tették ki. A kisipar körébe vonván az egy és két segéddel vagy tanonccal dolgozó iparosokat is, bátran mondhatjuk, hogy a családtagokkal együtt a kisiparosok összes száma országos viszonylatban legalább is 500,000, vagyis olyan tényező, amelynek boldogulása vagy pusztulása a nemzeti élet teljessége szempontjából súllyal bír.

A kisipari üzemek számának viszonylagos és abszolút növekedésével ellentétben áll az utánpótlás elmaradása. Az utóbbi évek határozottan tanoncválsággal jártak; a szülők már nem szívesen adják a kockázattal járó, habár önállóságot biztosító-kisipari pályára gyermekeiket és a fiatalság is — amennyiben nem az értelmi proletariátus számát szaporítja — előszeretettel tölti tanoncéveit a gyárakban, ahol nagyobb egyéni szabadságot élvez és emellett részesévé válik a munkásság kitűnően szervezett és fölfelé törekvő osztálytudatának. Ezzel azonban az illetők elvesznek a kispolgárság számára és a munkásosztály sorait szaporítják, ami a társadalmi egyensúly szempontjából adott esetben aggályos lehet.

Egyelőre még a kisiparosok zárt szervezeteikben, társasköreikben a vidéken hatalmat képviselnek és törekszenek arra, hogy az ipari fejlődés valószínű irányával szembe helyezkedve legalább is az átmeneti időre fentartsák műhelyeiket, amelyek annyi időn át voltak a polgári tisztesség és nemzeti érzés fellegvárai.

A kisiparossággal ellentétben a kiskereskedőket kevésbbé

tarthatjuk a kispolgári réteg jelentős tényezőjének. Számarány alapján úgy a fővárosi, mint a vidéki életben jelentős szerepet játtszhatnának; az a körülmény is megszűnt, hogy a kiskereskedők túlnyomó többsége idegen nyelvű. Minthogy azonban a kiskereskedőknek az országos arányon messze túlmenő hányada zsidó, továbbá figyelembe véve azt is, hogy népünk az iparost megbecsüli, sőt a földmíveseknél egyes iparágak művelőit magasabbra értékeli, a kereskedőt azonban — helytelenül — magánál alacsonyabb rendű foglalkozásúnak tartja, a kereskedők közéleti szervezkedése vagy egészen határolt jellegű eredményeket ér el — amint ez történik Budapesten — vagy pedig kénytelenek megelégedni azzal, hogy a háttérben maradva segítsék elő bizonyos irányok győzelmét, vagy készítsék elő más eszmék bukását. A vidéki városok kereskedelmi körei hovatovább azoknak gyülekező helyévé váltak, akik az úgynevezett úri kaszinóban nem vétettek fel, vagy ott nem jól érezték magukat, a rendkívül agilis kereskedelmi egyesületek pedig a panaszok illetékes helyre juttatásában látják legnagyobb eredményüket.

Összegezve szemlénket, megállapíthatjuk, hogy hazánkban nyugat-európai értelemben vett kispolgári réteg nincs; a kispolgár fogalmához legközelebb áll a kisgazda, aki a kispolgári rétegek közül egyedül képvisel érzékelhető és érvényesíthető erőt.

HATODIK FEJEZET

A KÖZÉPOSZTÁLY

A középosztály-fogalom meghatározásának, nehézségei — A tisztviselői tájékozódás — Az „úr” — A gentry — Zsidókérdés — A középosztály életformái

A KÖZÉPOSZTÁLY a legnehezebben meghatározható, körülhatárolható társadalmi réteg.

A társadalomtudomány sokáig ingadozott abban a tekintetben, hogy kiket sorozhatunk a középosztályba; elég hosszú ideig tartott, míg az a tétel jegecesedett ki, hogy mindazok az elemek ide tartoznak, akik képzettségük, munkájuk természete, jövedelmük mennyisége, esetleg kisebb tőkéjük révén is a felső osztályok és a tisztán kezük munkájából élő, csekélyebb képzettségű és jövedelmű, csaknem vagy teljesen vagyontalan munkásság, kisemberek között állanak.

Ezzel szemben nálunk a „középosztály” hívó szóra csaknem kizárólagosan a hivatalnok fogalma jelenik meg előttünk. Középosztályunk lényegileg tisztviselő-osztály és az, amit külföldön középosztálynak neveznek, vagy egyáltalában hiányzik, vagy csírájában, esetleg visszafejlődött maradványaiban van csak meg. Ez az oka annak, hogy a kérdés egyik legalaposabb ismerője[1] nem is a középosztályt tette vizsgálódásának tárgyává, hanem a honorácior osztályokat és kijelenti, hogy a középnagyságú vagyon vagy a közepes polgári életmód adja a honorácior osztály

megkülönböztetésének alapját, szerinte azonban a honorácior osztály azonos a középosztállyal.

Történeti okok játszottak közre abban, hogy nálunk a középosztály másként fejlődött, mint az iparos és kereskedő nyugati államokban. A polgárosodásnak, művelődésnek, kereskedelmi és ipari fejlődésnek folyamatát megszakította a török veszedelem, majd a török hódoltság, azután az Ausztriához csatlakozás. A magyarság valóban kívül maradt az élet kapuján abban a pillanatban, amikor az idegen kultúrájú és a mi sajátos művelődésünket romboló török a döntő győzelmet aratta és az újból becsapódott előtte akkor, amikor nem saját erejéből vetette ki a törököt.

Az élethivatások értékelése úgy értelmi, mint érzelmi rugókon nyugszik és az utóbbiak akkor is hatnak, amikor az értelmiségünk révén felismerhető oksági kapcsolatok megszűntek vagy lazultak.

Századokon át fontos volt a nemzeti élet szempontjából a katona szerepe, azután az elnyomó hatalommal szemben törvénykönyvvel védekező jogászé és szónoké. Az emberek akkor is ragaszkodtak tehát az utóbbi hivatások megbecsüléséhez, amikor az élet kereke már fordult.

Ismét történelmi, részben társadalmi előítéleti okok hatottak a kiegyezés évtizedeiben abban az irányban, hogy az addigi középosztálynak a kereskedelmi és ipari pályákra terelése elmaradt és a szabadkereseti pályák felé tájékozódása is aránylag későn, oly időben ment végbe, amikor azokat nem a régi középosztályhoz tartozó elemek meglehetősen ellepték.

Tisza Kálmán ideje óta a kormányzat úgy törekedett a kérdés méregfogának kihúzására, hogy derűre-borúra, nem egyszer a tényleges szükséget messze meghaladó mérvben szervezte a tisztviselői állásokat és azokba „mentette" a társadalom középső rétegét.

Így alakult ki az a helyzet, hogy a középosztály túlnyomórésze a tisztviselői vagy legalább fix javadalmazása közszolgálati állásokba jutott,[2] osztozott abban a balsorsban, amely a fixjö vedelműeket világszerte utolérte és amelyet nálunk a tisztviselők aránytalan nagy számában és a tisztviselők magyar nemzetiségében rejlő mozzanatok még súlyosbítottak. A tisztviselői pályán el kellett ugyanis helyezni olyanokat is, akiknek hivatottságuk és képzettségük esetleg kisebb volt, társadalmi helyzetük miatt azonban más pályát alig választhattak és annyi összeköttetésük volt, hogy tisztviselői állást, nagy nehézségek árán ugyan, de mégis kaptak. Ezek az elemek azután a tisztviselői létszámotannyira megdagasztották, hogy a tisztviselők életszínvonala már az utolsó békeévben is a legtöbb életszükséglet kielégítését illetőleg mélyen alatta volt a hasonló munkakört betöltő külföldi tisztviselők színtjének. A tisztviselőknek csaknem kizárólag magyar nemzetisége pedig azért hozott magával veszedélmet, mert az ország területének megcsonkítása azzal az eredménnyel is járt, hogy a magyar tisztviselő tömegek önként, vagy kényszer hatása alatt visszaözönlöttek a csonka ország területére és szinte megoldhatatlanná tették a középosztály-problémát.

A magyar középosztály kérdésének vizsgálatánál nem téveszthetjük el tehát szem elől azt a különleges körülményt, hogy a középosztály-kérdés nálunk elsősorban tisztviselői probléma, még pedig azért, mert a tisztviselői hivatás úri foglalkozásnak minősült és ezenkívül csak igen kevés élethivatás kapta meg ezt a bélyeget.

Külföldön a középosztály szerepében az „úr” fogalma nem okoz zavart. Senkinek sem jut eszébe az, hogy a kereskedőben, a nagyiparosban, a hivatalnokban, orvosban, ügyvédben urat lásson vagy keressen. Vannak nemzetek, amelyeknél mindenki lehetőleg törekszik arra, hogy tisztességesen viselkedjék, nemesen gondolkozzék, előzékeny és emberszerető legyen, gentlemanként

neljen. Ezt jóformán mindenki el is érheti, ha egyes hivatások gyakorlói nehezen is jutnak hozzá és az angol közmondás szerint meg kell elégedniök azzal, hogy annak láttszanak. Úr azonban a grand seigneur, az, aki kedvteléseinek szabadon élhet és szabad elhatározásából érvényesítheti képességeit, összeköttetéseit a közjó javára. Nálunk ezzel szemben az „úr" élesen különül el a nem úrtól és egyes élethivatási ágakra, egyes társadalmi osztályokra kötelező az uraság, hátrány nyal jár az úri mivoltból való kivetkőzés vagy úri ideállal szembehelyezkedés. A középosztályra nézve meg éppen kötelező az úri rendhez tartozás.

Kik hát az urak? Egy szellemes és mélyenszántó meghatározás szerint[3] azok az emberek, akik a létező társadalmi rend fennmaradásában másoknál nagyobb mértékben érzik magukat érdekelve és ezért ama rendért adott esetben nagyobb tevékeny ségre, áldozatokra, esetleg egész egyéniségük latbavetésére, életük kockáztatására is hajlandók. Ha alaposan átgondoljuk a kérdést, ennek a meghatározásnak igazat kell adnunk; társadalmi eltolódások idején, amikor új elemek jutnak hatalomra, ezek vagy egész új egyensúlyi helyzetet hoznak létre, vagy beilleszkednek az eddigi keretekbe. Mindkét esetben a fennálló renddel azonosítják magukat, ahhoz alkalmazkodnak és azt minden áron fenntartják. Jó példa erre az, hogy 1919 után Európa több államában — nálunk is — mennyi új ember került a közéletbe és ezek mily hamar hasonultak át öltözködésben, viselkedésben, gondolkodásban ahhoz az átlaghoz, amilyen a hatalom gyakorlója lenni szokott és mennyire szembehelyezkedtek minden további változási törekvéssel, mennyire „úrrá" váltak.

Az úri mivolthoz feltétlenül kell bizonyos anyagi függetlenség. Az úri mivolttal együtt jár bizonyos társadalmi állás, megbecsültetés, bizonyos feladatok megoldására képesség és lehetőség.

Most már ez a kör elég tág, de vannak hivatások, minden

világrészben és államban, amelyeket úr nem láthat el. Az úrnak mindig fölényesnek, más társadalmi osztályok vezetésére vágyónak kell lenni. Ez azonban maga után vonja azt, hogy az úr valóban erősebb, bátrabb legyen az átlagembernél. „Az úri gondolkodással ellenkezik minden tény, amely az embert bizonyos mértékben erkölcsileg gyengének, a más ember feletti uralomra alkalmatlannak tünteti fel.” Ennek az erőnek, a tekintély erőszakos fenntartásának velejárója a halálmegvetés, a párbaj intézményes ápolása, a lovagiasság a nőkkel szemben, amely különben bizonyos fokig a nők háttérbe szorítását, korlátok közé hajtását is jelenti avégből, hogy az urak uralmát ne veszélyeztessék.

A középosztály anyagi helyzetének romlásával szinte görcsösen kapaszkodott úri mivoltába és törekedett arra, hogy ennek a sáncnak védelme alatt húzza meg magát, különítse el magát azoktól, akik régi elhelyezkedéséből kiűzték és helyébe ültek Nem számoltak azzal, hogy az úrnak nemcsak előnye a zavartalan légkör, a biztonságérzet, hanem szükséges létfeltétele is. Mihelyt ez megszűnik, akcióképtelenné válik, nem tarthatja meg helyét.[4] A középosztály uraskodása csakhamar előkelősködésbe fajult; a számtalan anyagi és erkölcsi érdek áttörte a korlátokat, levitézlett urak kimaradtak a régi középosztály szerepét igénylő körből és mások, olyanok kerültek helyükbe, akik erőt jelentettek, vagy előnyt tudtak biztosítani az úri rend megmaradt tagjainak.

Amikor az úr fogalma elvesztette belső tartalmát, a középosztály múlttal bíró rétegei egy másik jelszó alatt próbáltak tömörülni és kísérelték meg különállásuk, befolyásuk megőrzését. Ez a jelszó a gentry.

Amint nálunk a középosztály külföldi államokétól egész eltérő fejlődést vett és ez az elnevezés különleges tartalmat takar, éppen úgy a gentry is nem azt a jelenséget fejezi ki, amelyre ezt a szót hazájában megalkották. „A gentry tulajdonképpen a közrendnek, a commonaltynak mindazon tagjait kap-

Csolja össze, akik független vagyoni állásuknál fogva kellő szabad idővel rendelkeznek, kézimunka nélkül élnek és magasabb képzettségük, jó nevelésük, finom modoruk, erkölcsi kifogástalanságuk által a társadalomban vezető szerepet visznek."[5]

A gentry tehát a szó eredeti értelme szerint körülbelül az, amii megfelel az 1848 előtti *„bene possessionatus"* nemesnek, úgy, amint azt Beöthy Ákos gyönyörű munkájában leírja. A magyar gentryhez tartoztak a Beöthy Ödönök, Nyáry Pálok, a Deák Antalok és Ferencek, a Bezerédj Istvánok, akiknek mindegyike többezerholdas birtokon gazdálkodott, kúriájuk nemcsak vendégszerető otthona volt rokonaiknak és politikai barátaiknak, nemcsak eszmecserék színtere, hanem könyvtára, lapjai révén állandó összeköttetésben volt a szellemi gócponttal. Ezek az emberek igazán élethivatásszerüleg és nem kenyérkeresetből foglalkoztak közügyekkel, az ország vagy a megye dolgával, önzetlen szolgálataikért csak polgártársaik erkölcsi elismerése volt a jutalom; az alispáni fizetés vagy országgyűlési követi tiszteletdíj a kész kiadások fedezésére sem volt elég.

Nálunk ezzel szemben a gentry elnevezés és fogalom akkor merült fel, amikor a kőzépbirtokos osztály már az anyagi romlás utolsó előtti felvonásához érkezett és amikor a nagytudásu és jószándéku, korában feltétlenül legnagyobb képzettséggel rendelkező, de olykor elfogult Grünwald Bélára nemesség elleni támadásai miatt joggal mondhatta Mocsáry Lajos,[6] hogy erejét vesztett intézményt támad. A gentry nálunk a fertálymágnás fogalmával azonosul, a minden áron előkelőség, a valóságnál többnek látszás, a külsőségeknek a belső tartalom elé helyezése adják meg fogalmát.

A genry hanyatlási tünet. „A magyar gentry hanyatló, kimerült társadalomnak felemás, kimerült szülöttje."[7] „A hanyatló köznemesség utolsó kísérlete ez, hogy az anyagi romlásból mentse azt, ami menthető, azt, mire jobb időkben keveset adott:

a külső díszt és annak feltételét, az osztályöntudatot." Az osztály egyik legképzettebb, hibáitól ment és szűkebb hazájában nagy szerepet játszó családból származó tagja a gentryt úgy jellemzi, hogy keverék aviticizmusból és plutokratizmusból. „A rendi és kapitalista társadalom egyes részei előkelőségi konvencionalizmusba olvadtak össze."[8] Kétségkívül illúzió volt a hivatalnokká vált középnemességnek az a törekvése, hogy képzelt előkelő világában hivatást tölt be, míg azonban az úr öntudatlanul és természetszerűleg az, ami, addig a gentrynél az ösztönös viselkedés helyébe az osztály külső és belső életformáihoz való öntudatos ragaszkodás lépett. Ezzel elkülönül a nagy urak és a kispolgárság spontán megnyilatkozásaitól; a tudatos akarás az életszínvonal fenntartására, a modorbeli és háztartásbeli külsőségek minden áron megőrzésére azonban lehetővé tették azt, hogy. éppen a mozgalom eredeti célját: az elkülönülést hiúsítsák meg.

Mihelyt ugyanis kiéltük a hagyományokat, ha nincs szerves kapcsolat a jelennel, eloszlik a presztizsösztön is. Amint nemlátta a magyar középosztály a vármegyétől az országot, éppen úgy nem látta meg azt sem, hogy nemcsak az úri függetlenséghez, hanem bizonyos életformák fenntartásának akarásához is anyagi alap kell; ha ez az anyagi alap hiányzik, akkor megindul a leromlási folyamat, amit oly szomorúan látunk a menekült gentry családok többségénél. Viszont ha az életmód, életszokások és bizonyos értékítéletek elfogadása az elkülönülés alapja lehet, akkor logikusan nem lehet kizárni azokat sem, akik alacsonyabb osztályokból erednek ugyan, azonban úgy anyagi színvonal, mint az elvek hangoztatása és követése tekintetében teljesen alkalmazkodnak azokhoz, akik a középnemességből a gentryt kifejlesztették.

Rendkívül tanulságos olvasmány ebből a szempontból a Tiszti Címtár, különösen, ha összehasonlítjuk az adatokat és neveket a háború előtti utolsó Tiszti Címtárral és találomra

előhúzunk egyet a 90-es évekből. Meglepetéssel állapítjuk meg, hogy a gentry legsajátabb területén: a várnegyei tisztviselői karban és az úgynevezett előkelő minisztériumok fogalmazói karában a régi nemesi családok mennyire teret veszítettek. Míg a 90-es években a vezető tisztviselői állások betöltői túlnyomó, szinte kizáró többségben közülök kerültek ki, addig most inkább alsóbb kategóriákban: a vármegyei segéd és kezelőszemélyzetben, útbiztosok körében találkozunk a legjobb történelmi nevek viselőivel. Feltűnő sok a vezető tisztviselők között az idegen hangzású név; ha családtörténeti nyomozásokat végzünk azokban az esetekben, amikor az állás betöltője a megszokottság révén jó hangzású névvel, nemesi előnévvel bír, feltűnő sok esetben jutunk arra az eredményre, hogy a név magyarosított, a nemesség új, a nagyszülők, legfeljebb dédszülők polgári, esetleg kispolgári vagy kishivatalnoki szinten voltak.

Egészen természetes, hogy a gentry máz jobban ragad a polgárságból kikerült egyénekre, mint a régi nemesség maradékaira és az előkelő elkülönülésből eredő előnyöket amazok jobban tudják kiaknázni, mint ezek. A nemesi kiváltságok megszüntetésének idején a gyenge polgárság nem tudta a különböző középosztálybeli rétegek összeolvadása alkalmával egyensúlyozni a középnemességet; ízlésben, viselkedésében, célkitűzéseiben azt utánozta.[9] A kereskedő és iparos családok gyermekei szintén a tisztviselői pályákra mentek, mert ez volt az előkelő. Minthogy pedig az esetek többségében nagyobb műveltséget, jobban kiformált, megmunkált agysejteket, nagyobb szellemi hagyatékot hoztak magukkal, a versenyben ők győztek, annak ellenére, hogy Tisza Kálmán ezt a hivatást a régi középnemesség rezervációs területének szánta.

A középnemesség, amelynek igazi képviselője Deák Ferenc volt, a becsületességben, a szolidságban tűnt ki, de jellemző vonása volt a passzivitás is.[10] Természetes tehát, hogy akkor,

amikor igazi jellegével ellentétben külsőségek, sőt nyegleségek után kezdett kapkodni, alul maradt a polgári osztályból származó erényekkel terhelt egyénekkel, főleg azonban a mozgékonyabb, könnyebb elhatározású és nagyobb átütő erejű szláv és sváb eredetű emberekkel szemben. A régi magyar úr nem követhette a Dodó főhadnagyokat és Gyurkovics fiúkat a nekik otthonos, annyi erkölcsi süppedékkel telt térre; ha ezt tette, többnyire rajta vesztett. Az eredmény: a Gyurkovics fiúk és Dodó főhadnagyok léha, cinikus, bár kedves világa, amely oly sokkal járult hozzá a nagy összeroppanás katasztrofális hatásaihoz.

A nemesség Magyarországon az erény borostyánkoszorúja „laurea virtutis" volt. A magyar nemesség sohasem volt elzárt testület, és mindig a nemzet jelentős részét foglalta magában. Lajos Fülöp idejében a nemesi Magyarországnak több országgyűlési választója volt, mint a polgárkirályságnak. Ha valaki ész, jellem, tudás, bátorság vagy akár gazdasági érzék révén kitűnt, az alkotmány sáncai régen is kitárultak előtte. A primae occupationalis nemes büszke volt ugyan a hetomugerektől származására, köztisztelet övezte azonban az érdemes újnemest is, különösen ha gazdag volt, nagybirtokossá vált, az ilyen gyakran nagyon rövid idő alatt vezetőszerepre jutott.[11] Hogy csak a távoli múltból vegyünk példát, a Thökölyek száz év alatt jutottak el a fejedelemségig, a Grassalkovichok két nemzedék alatt a nagyszombati koldusdiák bögréjétől a hercegi koronáig. A döntő azonban a kiválasztódás, az értékek érvényesülése volt.

A gentrynél bizonyos külső feltételek teljesítése mellett a kiválasztódás nem játszik szerepet; a középosztálynak ebbe az előkelőségi irányzatba eltolása tehát azzal a veszedelemmel járt, hogy az alulról kiegészülés kérdése az érdeklődés gócpontjából kikerült, a véletlen játékává vált, ami kedvezőtlen jelenségeket vont maga után.

Kétségtelen, hogy nemcsak középosztályunk előkelő rétegé-

ben, hanem középosztályunk egészében is a késői családalapítás nehézsége, külszín fenntartásának kötelezettsége miatt gyérülő gyermekáldás következtében szükségessé váló utánpótlásban erősen részesednek a társadalom kispolgári rétegei is. Ha azonban az utánpótlást eredet szempontjából elemezzük, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a kispolgári rétegekből a kiskereskedő és kisiparos osztály erősebben részesedik, mint a kisgazda osztály. Ettől csak a legutóbbi években van eltérés, amikor a kisgazdaosztálynak politikai szerephez jutása számos, hozzájuk tartozó egyénnek nyitotta meg az érvényesülés útját és adott lökést arra, hogy fiaikat, leányaikat iskoláztassák, felsőbb rétegbe tolják.

A nemesi előjogok eltörlésével megszakadt a középosztálynak és a népnek közvetlen kapcsolata és a két osztály egymáshoz közel álló részének érintkezési felülete észrevehetően kisebbedért. Az urak elkülönülése és felfelé tájékozódása bizalmatlanná tette az alsóbb osztályokat; egyes egyéneik törekedtek a felsőbb osztályokba elhelyezkedésre, tömegeik azonban intézményesen átalakulni, felfelé fejlődni nem akartak.

Ezt a hézagot használta azután fel a zsidóság, hogy saját fiait a középosztály soraiban elhelyezze, és hosszú időn át a fogyó középosztály legjelentősebb utánpótlását szolgáltassa.

Sokáig nem volt szabad ehhez a kérdéshez nyúlni és aki megtette, az elfogultság, hátramaradottság gyanújában állott. Időközönkint fellángoltak ugyan antiszemita mozgalmak, amilyenek voltak pl. a tiszaeszlári per idején észlelhető politikai megmozdulasok, a századfordulón az egyetemi keresztmozgalom; hiányzott azonban mindkét részről a jóakarat és őszinteség a kérdés tárgyilagos vizsgálatához és a következtetések levonásához.

A tény az, hogy a háború előtt nemcsak a kereskedelem és ipar terén foglaltak el a zsidók vezető szerepet, hanem a szellemi szabadfoglalkozások tekintetében is döntő jelentőséghez jutottak. A nagykereskedő házak tulajdonosai, az ipari érdekeltségek veze-

tői, a bankvezérek csaknem kizárólag közülök kerültek ki de ők adták a magántisztviselői kar 60, az ügyvédi kar *52%*-át, a magánorvosok kétharmadát is.

Ez a nagy anyagi erővel és szellemi felkészültséggel rendelkező tábor természetszerűleg nemcsak egyéni érvényesülésért küzdött, henem törekedett a jóról, szépről és helyesről alkotott ítéleteit a közéletben is érvényesíteni, a köztudatba bevinni. Ezek az ítéletek sok esetben megegyeztek azzal, amit az egész nemzet vagy középosztály egyes jelenségekről formált. Sok esetben azonban eltértek tőle vagy pedig olyan mellékzöngékkel jártak, amelyek a többség fülét bántották.

Emellett felpanaszolták, hogy egyes hivatásokban nehéz ugyan a zsidók érvényesülése, de más hivatásokon viszont ők nehezítik meg a keresztények boldogulását, és a vezető állásokban való erős részesedésük révén túlzott befolyást gyakorolnak a jövő kialakítására, akadályozzák az alsóbb osztályok kiválóbb egyedeinek a középosztályba való beolvadását.

Jellemző, hogy hosszú idő után a zsidókérdéssel először a túlnyomóan zsidók vezetése alatt álló radikális irány folyóirata, a Huszadik Század foglalkozott, amely a háború végén hatalmas kötetnyi anyagot[12] gyűjtött pártatlanul össze, míg az akkori többségi párt folyóirata a zsidókérdésnek létét is tagadta ugyanakkor, mikor az izzó közhangulat jóformán egyébbel sem foglalkozott.

A kötetben a zsidómozgalmak vezetői és különböző közéleti zsidó nagyságok éppen úgy szóhoz jutottak, mint a kifejezetten antiszemita, vagy a zsidó törekvésekkel szembehelyezkedő tudósok és politikusok.

A hozzászólók közül csak elenyésző kisebbség — a liberális szabadelvű munkapárti szellem képviselői — tagadta a kérdés fontosságát és sorsdöntő jelentőségét. A többség — úgy a zsidók, mint nemzsidók — nemcsak a helyzet felismerésében értettek egyet, hanem abban is, hogy az okot ugyanabban a körülmény

ben 1átták- a cionista törekvések akkori vezére éppen úgy abban találja a kérdés sarkpontját, hogy a zsidó nép, amelynek csak középosztálya van, elfoglalja vele a gazdanépek középosztályának helyét, mint ahogy csaknem ugyanezekkel a szavakkal érvel az agráriusok egyik vezető embere. Volt olyan zsidó, aki még az egyenlőség elvének jogosultságát is felülvizsgálat alá vette és határát megvonta a nemzet javában, de a zsidókkal szemben leginkább elutasító hozzászóló is megállapította azt, hogy a zsidóság itt van, a nemzetnek alkotórészévé vált, tehát valamilyen modus vivendit kell találni a vele való együttműködésre.

Meddőnek tehát az akkori és a jelenlegi viszonyokra kiható jelentőségű vitát annál kevésbbé tekinthetjük, mert a legnagyobb nehézség ma is a zsidóság és a középosztály viszonyának helyes megállapításában áll.

A zsidóságnak a középosztály kereteibe való tömeges be--szivárgása annál veszedelmesebb volt, mert ugyanakkor a régi középosztály válságos évtizedeit élte, ami úgy az anyagi, mint az erkölcsi alap leromlásával járt. A zsidóságnak kétségkívül állhattak rendelkezésre példaként igazán előkelő gondolkozású, önzetlen és művelt középosztálybeli családok és egyének: az áthasonulás természete hozza azonban magával azt, hogy az áthasonuló a hozzá legközelebb álló réteg szokásait, gondolkozását és főleg külsőségeit igyekszik elsajátítani és nem a kitűnő kivételekét. Nem teljesen alaptalan tehát az a megjegyzés sem, hogy a zsidóság akkor, amikor a kívánatosnál nagyobb tömegekben lepte el a közép- és főiskolákat és sajátította ki a közgazdasági életet, nemcsak a tömegében és rövid itt tartózkodásában rejlő okokból nem hatolt be a magyar géniusz rejtelmeibe és maradt bizonyos fokig idegen, hanem azért is, mert éppen a beszivárgás színhelyéül szolgált északkeleti vármegyék közéletében a befogadó társadalom nem minden vonatkozásban és mindenkor állított fel magas színvonalú példaképeket és így boldogulhatott az

előkelő gondolkozás, önzetlen jellem kifejlesztésének szűk nélkül is.

Bármi is azonban az oka ennek a jelenségnek, már maga az a tény, hogy a zsidók mindegyike a felsőbb osztályokban elhelyez kedésre törekszik és a kapillaritás elvét mohón alkalmazza, természetszerű visszahatást kellett, hogy keltsen. Anélkül, hogy elfogultaknak akarnánk látszani, meg kell továbbá állapítanunk azt, hogy a zsidóság nagy része saját faji hagyományaitól elfordult és ezért a befogadó nemzetek hagyományait és intézményeit rideg racionalizmussal, tisztán célszerűségi mérlegeléssel tekinti, az a része pedig a zsidóságnak, amely nemcsak hithű, hanem él benne a fajiságból eredő nemzeti tudat, feltétlenül szembe fordul minden más nemzet jellegzetes megnyilvánulásaival. Mind a két tényezőnek része van abban, hogy a trianoni Magyarországban tagadhatatlanul van jó adag antiszemitizmus, ha az a tüntetések és egyéni akciók korszakából a meggyőződések korszakává érett is és kormányzati intézkedésekben, különösen pedig a közgazdasági élet mezején egyáltalában nem érvényesül.

A gentry jelszónak, a zsidóság térfoglalásának és az előbbi jelszó és az előkelősködési vágy leple alatt a középosztályba került szláv és sváb eredetű, könnyebb fajsúlyú elemeknek köszönhető az, hogy a középosztálynak az egyoldalú tisztviselői tájékozódás miatt amúgy is súlyos helyzetét illem- és konvenció-problémák teszik jóformán elviselhetetlenné.

A régi középosztályt az életmód egyszerűsége jellemezte. Fényűzésszámba menő kiadás csak egy volt: a vendégeskedés. Ennek hatását csak akkor mérlegelhetjük kellőképpen, ha figyelembe vesszük azt, hogy a középosztály és a föld kapcsolatának megszűnte előtt az elkészített étel és elfogyasztott ital igen kis pénzértéket képviselt és önköltségi áron jutott az asztalra. A vendégeskedés tehát csak abban a korban vált veszedelmessé, amikor a középosztály túlnyomó nagy része már a piacra volt

utalva. A régi középosztály ezenfelül józan is volt: a nagy kártyacsaták és cigányozások a nagy uraknak, a híres gavallérok-nak fenntartott mulatságok közé tartoznak.

Mihelyt úrrá lett az a szellem, mely a sokrétű galléros köpö-nyeget, a gamásnit, a jukkerkocsit, az asszonyok cigarettázását és konyakozását dicsfénnyel fonta körül, nemcsak azt nem lehetett megakadályozni, hogy, akik ezeket a külső kellékeket felmutatják, társaságba be kerüljenek, hanem azt sem, hogy példaadásuk az eddigi józan középosztályt is magával ne rántsa. Szégyen volt elmaradni ebben a versenyben, amelynek pályabére a romlás, a dicstelen bukás volt. Mintha a magyar középosztály duhaj má-morral ünnepelte volna saját halotti torát és egyengette volna-az útját azoknak, akik öngyilkossága után helyébe léptek. Mint-hogy pedig a háború előtti két évtizedben a vagyon, még az in-gatlan vagyon is mind nagyobb mértékben került a zsidók kezére, ezek közül is azok, akik társadalmi érvényesülésre is pályáztak, ugyanebben az iramban ugyanezt az életmódot folytatták. Ter-mészetesen jobban bírták, ami a régi középosztályt és az abba került különböző új elemeket még őrültebb hajszára indította.

A középosztály életmódjának felső határait nem vonhatjuk meg, azonban a háború előtti viszonyokhoz képest meg tudjuk rajzolni azokat a legszűkebb kereteket, amelyek a középosztályhoz tartozók életét meghatározták.

Legalább három szobás lakás, úgy a vidéki kis, három ablakos földszintes házakban, mint a fővárosi bérkaszárnyákban, szinte kivétel nélküli szabály volt ahhoz, hogy valakit középosztálybeli embernek tartsanak. Háztartási alkalmazott, vagy legalább bejáró tartása és ekként a családanyának, a feleségnek a legdurvább munkáktól megkímélése; a családfőnek bizonyos élethivatáshoz tartozása; kereskedők, iparosok csak abban az esetben voltak a középosztálynak elismert tagjai, ha vagy műveltségük volt a kö-zéposztály diplomás tagjaival egyenlő, vagy anyagi helyzetük

ezekénél jóval kedvezőbb. Döntő jelentőségű ugyanis a családfő iskolai képzettsége és a gyermekek iskoláztatása volt; amennyiben különleges körülmények nem forogtak fenn, a legalább is középiskolai képzettséget és a gyermekeknek középiskolába küldését közvélemény megkívánta. Ennek talán az a magyarázata, hogy a mi régi hadseregünkben a tisztikart és a legénységet óriási társadalmi szakadék választotta el egymástól; a legénység egész a világháború kitöréséig gyakran részesült művelt ember által el nem bírt bánásmódban és így a tartalékos tiszti rang eléréséhez szükséges egyéves önkéntességi minősítést mindenkitől megkövetelték Ez azután természetesen még jobban elősegítette középosztályunknak egyoldalú hivatalnoki tájékozását és megfosztotta az ipart és kereskedelmet éppen a legértékesebb elemek utánpótlásától.

Már nehezebb a középosztály élelmezési alsó határát megállapítanunk. NagyMagyarországon is egész rétegek voltak, amelyek lakásban, bútorzatban, sőt ruházkodásban is a külszínt úgy-ahogy fenntartották és elsősorban a konyhán takarékoskodtak. A középosztály alsóbb rétegeiben a mindennapi húsétel nem volt szokásos és a háziasszony arra törekedett, hogy lehető olcsón elégítse ki különösen a nagyobb család szükségleteit. Hogy a középosztály ennek ellenére nem látszott rosszabbul tápláltnak, mint a kisgazdaosztály és különösen tovább őrizte meg fiatalságát, tetterejét, az részben a mégis egészségesebb lakásra és nagyobb tisztaságra, részben azonban a családanyák konyhaművészetére vezethető vissza, akik az olcsó élelmiszerekből is a nagyobb tápértéküeket választották és azokat ízletesen készítették el.

Ez az alsó határ a legutóbbi években elmosódott, részben még lejebb szállt, részben emelkedett.

A kézimunkára kényszerült diplomás fiatalemberek és lányok nagy tömege némileg megszüntette az egyes hivatásokkal szemben táplált ellenszenvet és a tandíjak magassága a középosztály alsó határán levő családokat arra kényszerítette, hogy gyermekeik

jövőjét illetőleg a gyorsabban megélhetést nyújtó életpályákra is gondoljanak. A sok létszámcsökkentett tisztviselő és nyugdíjas katonatiszt által megkísérelt, több-kevesebb sikerrel járó ipari és kereskedelmi vállalkozások megtörték a jeget.

A lakást illetőleg ez idő szerint még kétségbeesett erőlködés van a régi színvonal fenntartására: a kötött lakásforgalom lehetővé teszi a nagyobb lakásokban maradást. Azok azonban, akiknek új lakásra van szükségük (új házasok, más helyről költözöttek) kénytelenek igényeik lefokozására; az új házakban az egész országban elsősorban a kétszobás lakások iránt van érdeklődés, azok találnak leghamarabb bérlőre, míg négyszobás lakásnak aranybéren szerzése már semmi nehézségbe sem ütközik. Ha az ember Budapesten, vagy valamely nagyobb városban az új házakban a kisebb lakások bérlőinek névsorát vizsgálja, meglepetéssel veszi észre, hogy előkelő állású emberek, történelmi nevek viselői vannak közöttük.

Még lejebb szállott az alsó határ az élelmezést illetőleg. A proletárdiktatúra és azt követő egy-két év hozzászoktatta az embereket a legnagyobb nélkülözésekhez is és erős eltolódást idézett elő a középosztály jelentős hányadának ételrendjében, így vacsoraétellé vált a kávé és a kakaó; az eddiginél jóval nagyobb szerepet játszik a száraz főzelék és a hiányzó hús pótlására fokozottabb mértékben veszik igénybe a tejtermékeket.

Az élvezeti és szórakozási kiadások jóformán megszűntek; az átlag középosztálybeli emberre nézve színház, hangverseny, műcsarnok vagy éppen könyv- és képvásárlás lehetetlenné, szép múlt emlékévé vált. A napilap előfizetése is csak bizonyos nehézségek mellett megy végbe.

Akkor, amikor a középosztályhoz tartozók életmódjának alsó határát megvonjuk, teljes tudatában vagyunk annak, hogy felfelé a változatoknak csaknem határtalan száma áll előttünk. Hiszen a középosztályhoz tartozik az a kevés vidéki középbirtokos

is, aki a kastélyszerű úri lakásban gondtalanul él és az a nagykereskedő is, aki rózsadombi vagy svábhegyi villájából reggelente saját gépkocsiján robog üzletébe. Bármilyen nagy eltérések is vannak azonban az életmód tekintetében, ezek az eltérések, különbségek mindinkább halványodnak és mind szélesebb rétegek tolódnak az alsó határ felé. Ezt a folyamatot egyes családok vagy bizonyos élethívatás folytatók palástolják addig, amíg lehet; idegennek viszonyaikba betekintést nem engednek; előbb-utóbb azonban az igazság kiderül és véres következetességgel kell a változott viszonyok következményeit levonni.
Míg az életmód tekintetében ilyen tarkaságot látunk, addig a középosztály érintkezési módja jóformán egyöntetű. Talán kissé lármásabbak és bizalmaskodóbbak nálunk az emberek, mint ahogy ezt a külföldön a műveltebb rétegeknél tapasztaljuk, de közvetlenebbek és amellett jószívűek. A szívélyes viszony, vagy legalább annak látszata kötelező a középosztályhoz tartozó emberek között. A mágnásoktól és az osztrák katonatisztektől átvett tegeződés szokása általános; annak megtagadása, azonos társadalmi állású emberrel szemben, halálos sértés. A nők különösen érzékenyek ebben a tekintetben. A középosztály belső rétegeződésére döntő jelentőségű az, hogy ki kivel van tegezési viszonyban. A zsidó szellemi foglalkozásúakkal szemben pl. ezzel fejezik ki a távoltartást, amelyen a jogi recepció keveset változtatott. Bennök a a régi középosztálybeli ember az egyént tiszteli meg akkor, mikor „te”-nek szólítja; ezzel szemben bármelyik szolgabíró igénnyel bír arra, hogy minden vármegyei tisztviselő és az ezekkel érintkező réteg bemutatkozáskor barátilag fogadja.

Általános műveltség szerzésére irányuló középiskolai nevelésünk azt idézi elő, hogy az átlag középosztálybeli ember a hazai és nemzetközi politika, az irodalom és művészet, újabban a közgazdasági élet kérdéseiben nagy tájékozottságot árul el és szellemesen, olykor vonzón tud róluk beszélni. Még a természetszerű-

leg sivárabb lelki életet élő vidéki kisvárosok mindegyikében is van néhány ember, esetleg egész kör, akik a mindennapi élet apró hézségein túlteszik magukat és a nagy nemzeti, valamint a világáramlatokkal fenntartják a kapcsolatot. Vasúti kocsikban, vidéki kaszinókban, kávéházi asztaloknál néha meglepően alapos ilyen viták fültanúi lehetünk. A középosztály nőinek műveltsége átalában egy fokkal még a férfiaké felett van: különösen a régebbi korosztályok a zene és az idegen nyelvek terén válnak ki, amely jelenség most azután megismétlődik a legifjabb nemzedéknél. Igen kevés emberünk van, aki idegen nyelveket tökéletesen bírna; a Habsburg uralkodó-ház hatása és Magyarországnak a nemzetközi élettől távoltartása miatt a német nyelv vált abból a szempontból uralkodóvá annyira, hogy a teljesen önálló állami lét megindításakor szűkében voltunk a nyugati nyelveken tárgyalásra képes embereknek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nagyon sokan nem értenek és különösen nem olvasnak franciául és újabban angolul; az itt utazó külföldi nyelvi nehézségekbe sehol sem ütközik, mert mindenütt akad olyan valaki, aki vele anyanyelvén beszélni tud.

A műveltségi színvonal és művelődési törekvés újabban ingadozóban van; új rétegek nyílnak meg számára, míg a régiek egy része gyermekeit már megfelelő képzésben nem tudja részesíteni. Feltűnő a zsidók nagy kultúraéhsége, amellyel polgárosúltságuk és lelki műveltségük nem mindig tart lépést. Ezzel szemben azt sem mellőzhetjük, hogy — amint erre már utaltunk is — különösen vidéken, olyanoknál is teszünk kedvezőtlen tapasztalatokat, akiknél magas műveltséget kell vélelmezni.

Mindezeket a jelenségeket könnyebben értjük meg, ha számadatok szerint is vizsgáljuk azt, kikből áll a középosztály és hány főt számlálhat.

Törekvésünkhöz híven figyelembe vesszük elsősorban a műveltséget, amely az esetek túlnyomó többségében mégis főleg az

iskolai képzettséggel függ össze; azután számot vetünk az élethivatással, és kisegítőnek vesszük az anyagi helyzetet is, amelynek teljes felbillenése lehetetlenné teszi az illetőkre nézve a t-zéposztályban maradást.

Sajnos, csak az 1920-as népszámlálás adataira támaszkodhatünk, amelyek azóta már erős eltolódáson mentek át. Ide sorozhatjuk első sorban a 8414 középbirtokos közül azokat, akik legalább a középiskola 4 osztályát végezték s akiknek száma 3123. Ugyancsak ide vehetjük a hasonló iskolai végzettségű 100 holdon felüli 1189 haszonbérlőt. A kisbirtokosok és kísbérlők közül csak azokat sorozzuk be a középosztályba, akik legalább nyolc középiskolai osztályt végeztek, azonban még így is 1586 fővel gazdagítjuk ezt az osztályt. A gazdasági tisztviselők közül 2986-nak van legalább teljes középiskolai végzettsége, míg az egyéb őstermelők közül összesen 382 esik ebbe a csoportba. Az őstermelés tehát 10.000-nél több keresővel és az eltartott családtagjaikkal szerepel a középosztály rétegeződésében.

A nyolc középiskolás cenzust fenntartva, a bányászat részesedése 803, az iparé azonban már 15.726, akiknek két-harmada tisztviselő és csupán 3306 közülök az önálló. A kereskedelem és a hitel körében 27.206 a legalább teljes középiskolát végzettek száma, akik közül 20.647 tisztviselő, 955 az egyéb segédszemélyzet közé tartozik és 5604 önálló.

A kereskedelemnél és az iparnál azonban — éppen úgy, mint a mezőgazdaságnál — az iskolai minősítést illetőleg lejebb kell hatolnunk. Amint a nagyobb birtok és bérlet anyagi alapja is a legtöbb esetben a középosztály körébe emeli a kisebb iskolai képzettséggel bíró egyént, éppen úgy nem zárhatjuk ki ebből az osztályból az annak idején kisebb iskolai képzésben részesült tekintélyes kereskedőt, iparost, vagy akár kereskedelmi és ipari alkalmazottat. Az ipar körében a 80 ezret meghaladja a legalább négy középosztályt végzettek száma, akiknek nagyobb fele az

önállóak és a tisztviselők sorába tartozik, előbbiek 18.932 főnyi, az utóbbiak pedig 22.626-os hozzájárulást állítván ki. Hatalmas azonban a kereskedelem és hitel körében is a négy középiskolás végzettséggel rendelkezők száma: 72.510, akik közül 19.810 önálló és 41.501 tisztviselő.

Tudjuk, hogy kereskedelmi, ipar- és hitelvállalatok a tisztvi-lői-címek adományozásával bőkezűek és alkalmazottaikat nem egy esetben ezzel kárpótolják az elmaradt fizetésekért. Az egész alacsony sorsból felkerült és tulajdonképen altiszti tennivalókat ellátó négy középiskolás férfi-alkalmazott, vagy a szintén túlnyomó nagy részben a munkásosztályból vagy az altiszti és szolga-személyzet köréből kikerült gépírónők tömege a négy középiskolai osztállyal és a félig-meddig tisztviselői jellegű munkával még nem szereztek belépő levelet a középosztályba. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagynunk azt, hogy sok magasabb társadalmi osztályhoz tartozó család gyermeke marad meg anyagi okok vagy a szellemi pályákra való kisebb hajlam miatt ezen a képzettségi fokon és sok alacsonyabb sorsból felkerült egyén ezzel az iskolai képzettséggel nemcsak kedvező anyagi helyzetet teremt magának, hanem nagy műveltséget szerez és gondolkodásban, viselkedésben is meghaladja az úgynevezett művelt középosztálybeli átlagot. Aligha tévedünk tehát, ha ennek a 150.000 főnyi tömegnek legalább felét a középosztályhoz tartozónak tekintjük.

Ugyanezek a szempontok irányadók a közlekedésnél is. A legalább teljes középiskolai képzettséggel bírók száma 11.019 (ebből 10.540 tisztviselő) azonban a 36.017 főnyi négy középiskolai osztályos képzettséggel bíró személyzetből is bátran kiegészíthetjük a létszámot, hiszen ezeknek $^2/_3$-a tisztviselő jellegű és vidéken az állomási elöljárókat éppen úgy a falu vagy városka vezetői között látjuk, mint az aranygalléros vasúti tiszteket. A közlekedés kontingense is eléri tehát a 30 ezret. A bányászat, ipar kereskedelem, hitel és közlekedés számláján tehát körülbelül másfél-

százezer főnyi tömeget nyer a középosztály, azonban igen jellemző, hogy ez a tömeg is legalább két-harmadában tisztviselők ből áll.

A közszolgálat és szabadfoglalkozások körében a legalább középiskolai képzettséggel rendelkezők száma 82.542; az összlétszámnak csaknem fele (49.4%-a). Itten a négy kö sokkal szemben már ridegebbek lehetünk: ezek nagy része a létminimumon alul lévő, a proletársors minden keserűségét szenvedő kishivatalnok és díjnok. Itt is végezhetünk azonban kiegészítést és százezerre emelhetjük a középosztálynak ezen a rovaton való gazdagodását. Ez a rovat is természetesen főleg a tisztviselők vagy legalább is közszolgálati alkalmazottak nagyszáma miatt éri el ezt az összeget.

A véderő kötelékében 11.131 középiskolai képzettségű egyén van, míg a tőkések és nyugdíjasok között 12.070 (ugyanott a négy középiskolai osztályosok száma meghaladja a 30.000-et).

Ugyanebben az évben az állami tisztviselők száma 15.465 volt, akik közül 11.208 végzett legalább is középiskolát, az 1925 vármegyei tisztviselő közül 1180, az 5736 városi tisztviselő közül 3034, a 248? községi és körjegyző és 735 segédjegyző csaknem mindegyike; 1.894 bíró és ügyész működött, a tanszemélyzet létszáma 40.000 körül mozgott, akik közül 32.330 végzett legalább is középiskolát, a szellemi szabadfoglalkozásuakat azonban főleg az ügyvédek (5446), ügyvédjelöltek (754), az orvosok és gyógyszerészek egy része, az irodalom és művészet 5557 munkásának túlnyomó többsége és a 973 magánmérnök képviselték, úgyhogy a közszolgálat és szabadfoglalkozásúak körébe eső 121.058 egyén legalább is 80%-ában tartozott a fix-fizetésesek közé.

A keresők számát véve tehát irányadónak, a magyar középosztály összlétszámát mintegy 300 ezerre tehetjük, akiknek ¾-e köz- vagy magánalkalmazott és legfeljebb ¼-e működik szabadpályákon.

Ezek a statisztikai adatok mindennél fényesebben magyaráz-zák mindazokat a jelenségeket, amelyeket megemlítettünk és meglelő világításba helyezik azt a cinikusnak látszó, de mélyen szántó megjegyzést, hogy a magyar középosztályból, akinek múltja van, nincs jövője és akinek jövője van, nincs múltja.

HETEDIK FEJEZET

A FELSŐ NÉGYEZER

Az arisztokratikus *elv — Érvényesül-e nálunk a faji kiválasztódás?* -_
A magyar születési arisztokrácia kialakulása — Az átlagmágnás élete _
A politikus főurak szerepe

UJABBAN sokat beszélnek és írnak nálunk is az arisztokrácia szerepéről, hanyatlásáról, a nemzeti életben teljesített hivatásáról.

Akkor tehát, amikor az egyes társadalmi osztályokat vizsgáljuk, a felsőbbek között szemünkbe ötlik az arisztokrácia is, mint amely lényegéből folyólag a társadalom vezető rétegéhez tartozik. Fel kell vetnünk azonban a kérdést, hogy az arisztokrácia és a felsőbb osztályok elnevezése azonos vagy különböző fogalmat fed-e.

A klasszikus politika tanítása szerint[1] az arisztokrácia lényege az, hogy a hatalom a felsőbb osztálynak vagy rendnek, vagyis a társadalom szerves tagozatának birtokában van. Azért tekintenek valakit a felső osztályhoz (vagyoni alap), vagy rendhez (élethívatási alap) tartozónak, mert az általános jó meghatározására különös tehetsége van. Igaz, hogy a származás és a vagyon erre vonatkozólag csak vélelmet adhat: a természetes kiválóság felismerésére csak eszközök és mint ilyenek felmondhatják a szolgálatot, a természetes kiválóság, a döntő tényező mesterségessé alakúl át, a helyes alapelv elfajul és a társadalomnak előrevivője helyett visszafejlesztőjévé válik. A függetlenség, szabadságérzet,

A közügyek anyagi gondoktól ment szolgálata, a művészet és tudománypártolás igen könnyen válhatik elbizakodottsággá, gőggé, pazarlássá, önzéssé, hóborttá.

Ezek a megállapítások tulajdonképpen már az arisztokrácia bírálatát is adják és az arisztokratikus elv veszélyeit eléggé kiemelik. Az eltolódások, elfajulások sokak személyében az arisz-kratikus elv jogosultságát is megszüntetik és gondolkodóba ejtenek abban a tekintetben, hogy az osztály- és rendi alapon kívül nincsenek-e lehetőségek a felsőbbek és alsóbbak közötti különbségek érzékeltetésére.

Ismerünk ilyen megoldásokat is és ezért nem azonosíthatjuk feltétlenül a társadalom vezető rétegét az arisztokráciával; csak ebben az értelemben fogadhatjuk el egy szellemes magyar megfigyelőnek azt a megállapítását, hogy nincs az a forradalmi csoport, de nincs az a lenézett család, az a megvetett faj, avagy az egyenlőségelméleteknek az a kolostori, gyári vagy fegyházi szigete, amelyben lappangó arisztokratizmusra nem akadnánk. A presztízs, ami nem feltétlenül arisztokratikus elem, a személyinek látszatértéke,[2] — úgy látszik — nélkülözhetetlen elem ott, ahol több ember van együtt.

A magyar népet általában arisztokratikusnak tartják, holott — amint a kisgazda-osztály elemzésénél láttuk — nem arisztokratikus, csupán értékeli és érvényesíti a különbözőségeket, így látja a dolgot világrészünknek talán legdivatosabb írója: Keyserling is, akinek hazánkra vonatkozó megállapításához egyébként sok szó fér. Azt mondja ugyanis, Angliában az az ideál, hogy mindenki gentleman legyen, a magyar meg ezzel szemben a különbözőséget hangsúlyozza.[3]

Akárhogy áll is azonban a dolog, tény, hogy az európai kultúrközösségben nincs állam, ahol a felső osztályok jobban érvényesülnének, több előnyt élveznének, mint nálunk és amely a

felső osztályok képződésénél és utánpótlásánál a születési leszármazási elvet jobban kiélezné.

A leszármazási elv fajbiológus bajnokai nem is akarnak elismerni más felső osztályt. Ők a nemzeti élet lényegéből, formáinak tökéletesedéséből vezetik le tételüket. „Leszármazott arísztokrácia és nacionalizmus egymást feltételező és sokszoros vonatkozásban egymást átszövő fogalmak. Arisztokrácia a faj tiszta elitje, a faji ideál megtestesülése. Nem abszolút, nem is emberi tökély, hanem faji tökély… Az arisztokrácia az a természetes tekintély, amely etikai és kultúrai téren a tájékozást megszabja."[4] Az arisztokrácia jellemvonása a becsületbeli dolgokban való ítélet megalkuvást nem ismerő szigorúsága. Arisztokrata az, aki ilyen típus, ha konstans.[5]

Vajjon csakugyan érvényesült nálunk e leszármazás elve és ha érvényesül, milyen eredményekkel jár, miképpen tükröződik vissza főnemességünkben?

Csonka Magyarországon a leszármazás nemcsak előnyt vagy hátrányt, hanem bizonyos vonatkozásban előjogokat, a jogi rendben kedvező helyzetet is von maga után. A Habsburg-ház magyar honos és Magyarországon lakó férfi tagjait és a bizonyos vagyoni cenzust megütő hercegeket, grófokat és bárókat nemcsak nagyobb tisztelet veszi körül, nemcsak tulajdonuknak tekinthetnek vagyonukon felül bizonyos egyesületeket, közéleti érvényesülési lehetőségeket is, hanem egyszersmind született tagjai a törvényhozásnak és a főnemesi címet viselőket illetőleg csak légutóbb lépett életbe az a korlátozás, hogy ezt a jogot nem személyükben, hanem a körükből, mint erre a célra szervezett zárt testületből választottak útján gyakorolják.

Az „una eademqe nobilitas"-nak demokratikus és a magyar közjogi szellemből fakadó elvén az 1608-iki országgyűlés ütött rést. Tévednénk azonban, ha a főnemesi címeket viselők körén belől is egyenlőséget, pláne jogegyenlőséget teteleznénk fel. Ná-

lunk is elharapódzott az az osztrák nézet, amely szerint az ember a bárónál, a nemes pedig — ha nem is a hercegnél — legalább is grófnál kezdődik. A nagybirtokos, grandseigneuri életet élő, magyar nevű gróf fitymálva beszél az „osztrák katona bárók" vagyontalan vagy kisvagyonu utódairól, ellenben maga is mélyen meghajlik és szinte alázattal közeledik valamely Standesherr-család nálunk indigena sarjához, régebben a bécsi udvari főnemesség befolyásos és gőgös tagjaihoz is. Ez a társadalmi rétegeződés azonban nem meríti ki a „cím-nemesség" kebelében meglevő különbségeket és rétegeződéseket. Van olyan jogi különbség is, amelynek igen messzemenő társadalmi következményei vannak.

Az 1885. évi főrendiházi reform előtt mindenki, aki magyar hercegi, grófi vagy bárói címet kapott vagy — ilyen cím birtokában levő külföldi állampolgár létére — törvénycikkel honosíttatott, tagja lett a főrendiháznak és részese a kifelé egységesen jelentkező születési arisztokráciának. Az 1885. évi főrendiházi törvény azonban egyrészt felállította az anyagi cenzust és ezzel bizonyos fokig megbélyegezte a szegény mágnásokat, másrészt módot adott arra, hogy főnemesi cím legyen adományozható az örökös főrendiházi tagság joga nélkül is. Az uralkodó ezzel a joggal — kormányainak javaslatára — bőségesen élt is, különösen akkor, amikor valamely kormány a címadományozások révén áldozatkész barátokat akart nyerni. Emlékszünk egy ilyen tömeges bárósítási évet követő esztendőről szóló, már a következő kormány által szerkesztett évi jelentésnek arra a tömör kijelentesére, hogy „a bárósítások ebben az évben szüneteltek".

Főnemesi címet az örökös főrendiházi tagság joga nélkül kaptak híres egyetemi tanárok, kivált orvostanárok, vezető állású hivatalnokok vagy katonák is, a főnemesség ezen rétegének jellegét azonban csaknem kizárólag a haute finance adja meg, agilitásával, műveltségével és elég gyakori, bár az igazi mágnásokéitól elütő degeneráltsági formáival.

A főnemesség két rétege között mélyebb szakadék van, mint a „régi” grófi rend gazdag és szegény tagjai között volt.
A kétféle „cím-nemesség” képviselőinek azonban a főnemesi címet nem viselők között is vannak támaszai, kiegészítői, akiket az arisztokrácia köréből nem rekeszthetünk ki.
Éppen nálunk, ahol a főnemesi cím elnyerése az idegen eredetű és gyakran a nemzeti mozgalmakkal szembe helyezkedő uralkodó kegyétől függött, akárhány ősnemes, a múltban szerepet játszó, ősei között vezető embereket felmutató olyan vagyonos család van, amelynek életszínvonala, életnézete, teljesen megüti a születési arisztokrácia számára felállított mértéket és amelyet a főnemesek maguk közé be is vesznek, vadászataikra, egyesületeikbe meg is hívnak. Ezek nem egy esetben a magyar faji jelleg legszebb kitenyésztései; azért mondja az arisztokratikus elv egyik már idézett híve, hogy a cím nem vér és ezért foglalt állást a főnemesi címek ellen egy, valamikor sokat emlegetett, főúrszámba menő „de genere”:[6] „Akinek elei kitűntek az ország, a haza, a király becsületes szolgálatában, azok mondhatják magukat Magyarországon a hagyomány jogán és jussán születésre arisztokratának és senki más.”
Ugyanez a tétel áll, még pedig fokozott mérvben áll a pénzarisztokráciára. A hozzátartozó bank- és iparvezéreknek többsége nem báró. Több rétegből áll tehát a mi felső osztályunk, amelynek türemléseiben még felfedezhetjük a magukat vezető és jól fizetett állásokba mentett politikusokat, a köztisztviselői kar kiemelkedő főnökeit és a művész világnak a bohème-ből kikerült, annak szokásait levetett „beérkezett”-jeit.
Mindezekből bennünket az eddigi fejlődés nézőpontjából, de befolyása, a többi társadalmi rétegre gyakorolt hatása miatt is legjobban érdekel a született régi főnemes, egykori radikális sajtótermékek szókincse szerint a „gróf”.

Próbáljuk meg leírni egy ilyen tipikus mágnásnak háza-

életmódját; hiszen ebben az osztályban — amint hívei mondják — az érték nem egyéni körülmények előtérbe helyezésében, hanem a típus fenntartásában áll.

Előnyös helyzetének, létének alapja kétségkívül a földbirtok, uradalom. Ez a birtok nem szükségképpen hitbizomány, hiszen Csonka-Magyarországon levő 58 hitbizománynak nem mindegyikét alapította főnemesi család.

Az uradalom csaknem babonás tiszteletet biztosít tulajdonosának vagy haszonélvezőjének. A falu vagy kisváros közepén, ritkán szélén levő, őspark lombjai közül kikandikáló, Mansard tetejű kastély felé áhítattal néznek a helybeliek és boldog az a honorácior, aki olykor-olykor ebéd-meghívást kap vagy valami hivatalos ténykedés révén összeköttetésbe jutván a kastély urával, abban a szerencsében részesül, hogy dolga végeztével a hallban vagy férfiszobában koccinthat a házigazdával és rágyújthat egy bőrszivarra.

A környéken a kastély urát és gyermekeit senki sem emlegeti családnevükön. Egyszerűen „a gróf," „a herceg", „a báró" a családfő, éppen úgy, mint ahogy monarchikus államokban nem szükséges a király nevét megjelölni. A családtagok pedig keresztnevükkel szerepelnek és jövésük, menésük, viselt dolgaik nemcsak a helyi vagy szomszédos heti lapban, hanem az úri kaszinóban, a gyógyszertárban, a cukrászdában, sőt a kovácsműhely törzsközönsége körében is állandó érdeklődés tárgya.

Ha hű leírók akarunk lenni, meg kell állapítanunk, hogy ebbe a külsőleg érvényesülő tiszteletbe, sőt alázatba sok irigység, elfojtott és nehezen fékezett ellenszenv is vegyül. Élénken vitatják, hogy a hitbizomány haszonélvezője kimeríti a föld termőerejét, nem gondoskodik önzésében beruházásokról, az uradalom birtokosa nem ad kisbérleteket, nem is akar saját üzemben gazdálkodni, hanem zsaroló nagybérlőt szabadít a környékre. Egymás között gáncsolják a főúri család semmittevését, a fiatal tagok

léhaságát. Kifelé azonban mindez alig érvényesül: amit a gróf akar, az parancs, földjeit a kataszteri felvételkor alacsonyabb osztályba minősítik, a kárára elkövetett erdei kihágást azonnal és súlyosan torolják meg, trágyatelepét megtűrik a község közepén.

A grófi család élete a kastélyban tulajdonképpen elég egy. hangú. Mind több Múzeum-negyedbeli vagy várbeli mágnás-palota marad zárva vagy kerül egyesületek, intézmények bérletébe; elmaradt az aulikus főúri családok bécsi tartózkodása is. Ennek politikai okai is vannak, főleg és elsősorban gazdasági okokra vezethető azonban vissza ez az elzárkózás, amelyet legfeljebb a fényéből erősen vesztett lóversenyidény szakít meg. A középosztály meg sem próbálhatta az inflációs időben a takarékoskodást, mert az merőben céltalannak bizonyult; a nagybirtokos főúr ezzel szemben úgy gondolkozott, hogy az átmeneti időt igényeinek csökkentésével kihúzza és azután majd újra kezdi régi életmódját. Ez azonban nem olyan könnyű: az időközben beállott drágulás és a változott viszonyok nem engedik, hogy teljes egészében varázsolja vissza a háború előtti pesti vagy bécsi légkört.

Kétségtelen, hogy a vidéki magányában begubózott főúr találhatna elfoglaltságot és szórakozást környezetében is. Egy uradalom vezetése, irányítása még abban az esetben is elég munkát ad, ha elegendő számú és kitűnő gazdatiszti kar kezeli-, nálunk pedig ahol a nagybirtok extenzív művelése miatt a főiskolai okleveles alkalmazottak létszáma országos viszonylatban csekély hányada a szükségesnek,[7] fokozott felelősség és munkateher hárul a tulajdonosra, vagy haszonélvezőre. Még inkább áll ez a nagybirtok legalsó kategóriájára, az ezer-kétezer holdas — többnyire nagyobb uradalom maradékaként jelentkező — birtokra, ahol az egyetlen okleveles intéző mindent el nem végezhet és így a gazda segítségére valóban szükség lenne. Ha tárgyi-

lagosak farunk lenni, nem mellőzhetjük annak megállapítását, különösen a fiatalabb nemzedék soraiban akárhány képzett és lelkes gazda van; ez azonban a kisebbség, a többség vagy bérbe adja birtokát és a járadékos kényelmes életet választja, vagy megelégszik a felületes ellenőrzéssel és legfeljebb a gazdaság személyi kérdései iránt érdeklődik.

A „mi grófunk” természetesen tagja a törvényhatósági és közigazgatási bizottságnak és mindazon községek képviselőtestületének, ahol birtoka van. Az elsőnek közgyűléseire még bemegy a székvárosba; ott találkozni lehet néhány emberrel. A némi munkát jelentő albizottságokban (fegyelmi választmány, gyámügyi fellebbviteli küldöttség, erdészeti albizottság stb.) már nem vesz részt és rendszeresen távolmarad a közigazgatási bizottság üléseiről is. Arra pedig alig van eset, hogy a főúr személyesen vegyen részt a községi képviselőtestület tanácskozásaiban; a községi törvény patrimoniális szellemet visszatükröztető rendelkezései alapján helyettesítteti magát gazdatisztjével. Nem vesz azonban részt az őt közvetlenül érdeklő gazdasági ág érdekképviseleti mozgalmaiban sem: a mezőgazdasági kamarák vezetőségében még szerepel néhány mágnás, vármegyei gazdasági egyesületeink életének pangása azonban köztudomású és a nagybirtok legkiemelkedőbb szervezete: az Omge még a tagsági díjak elmaradását is panaszolja. Egyetlen tér van, ahol a főurak egy része közéletet él: ez a protestáns egyházi önkormányzat.

Milyen más a legtöbb külföldi államban a főurak élete! Az angol főúri családokat már az örökösödési rend közelebb hozza as élethez: a fiatalabb fiúknak kenyérkereső foglalkozás után kell látniok, anélkül azonban, hogy családjukkal a kapcsolat megszakadna. Az angol főúri kastély lakossága ennek következtében állandó vérkeringéssel frissül fel, lakályos otthona a rokonságnak, amely oly gyakran élvezi a családfő vendégszeretetét, aki viszont nemcsak élénk részt vesz megyéje és községe

közéletében, hanem az esetek többségében nagy gazdasági vállalkozások befolyásos vezetője. A többnyire számos tagból álló német főúri család is egynek érzi magát környezetével, amelynek minden örömében és bánatában részt vesz, egyesületi életét vezeti, szoros érintkezést tart fenn vele. A magyar főurak elsáncolt életéhez legfeljebb a most többnyire vagyonukat veszített nagy osztrák mágnások háború előtti, az üvegházak zárkózottságára és meleg, mesterséges légkörére emlékeztető életmódja hasonlít.

A vidéken élő mágnás „splendid isolation"-ját a magas fokú szellemi élet örömei sem édesítik meg. Egykét kivételtől eltekintve, hasztalan keresünk olyan képtárakat, amelyek az angol főúri kastélyokat, sőt hollandi és flamand kereskedő családok városi otthonait is művészettörténeti gócponttá avatják. A nagyszülők Barabás által festett arcképei még megvannak és látszik, hogy Széchényi hatása alatt még néhány évtizedig rendszeresen vásároltak a tárlatokon, az utolsó harminc-negyven év terméséből azonban alig találunk valamit vidéki kastélyokban; a néhány év előtti magyar táj- és zsánerkép kiállítás anyagát a rendezőknek — a katalógus tanúsága szerint — túlnyomó részben lipótvárosi szalonokból és városligeti palotákból kellett összeszedniök. A zene sem talál igazi megértésre: nemcsak a hajdan oly híres főúri virtuózok vesztek ki csaknem teljesen, hanem a zenepártolók is, mintha a Fáy István grófok, Brunswickok szellemi hagyatékára és hagyományainak átvételére a főúri rend már nem lenne alkalmas.

A magyar feltámadás gyönyörű idején: a XIX. századnak Horváth Mihály által megírt dicső huszonöt évében erősen búzgólkodtak a mágnások úgy a szépirodalom, mint a tudományos irodalom terén és még az azután következő évtizedekben is gyakran találkozunk neveikkel, ha másutt nem, úgy komoly művek fordítóiként. Ma — az erdélyieket és a hivatalnokbárókat nem számítva — nincs mágnás írónk és tudósunk; de igen kevés ki-

vétellel nincs a kastélyokban megfelelő könyvtár sem. A komoly könyvbeszerzés a hetvenes-nyolcvanas években elakadt és utánpótlás legfeljebb gazdasági könyvekből áll.

A tegnap főura — ha megunta a falu csendjét vagy a nagy kártyacsaták, tivornyák sivárságát — testet-lelket próbára tevő, de a tudományt is szolgáló, áldozattal járó kalandokat keresett, utazásokat tett. Széchényi Béla, Teleki Samu neve a földrajztudomány történetében fogalom; korának első viveurje: Zichy Jenő jelentős szolgálatokat tett az európai emberfajta őshazájának felkutatásában, egy másik Széchényi hozta a nyolcvanas években Magyarországba, amerikai útja tapasztalataként, a mezőgazdasági kisember védelmének eszméjét. Ma minderről szó sincs; az utazás szórakozási vagy legfeljebb vadászati célokat szolgál, de az utóbbit sem teszi sportértékké, mint ahogy hiába keressük a főúri családok nevét a nemzetközi versenyeken országunk becsületéért vetélkedők között is. Valamikor a mágnások képviselték a sportszellemet; anyagi függetlenségük, korai testi fejlettségük, ráérő idejük révén, és azon vágytól sarkalva, hogy felsőbbségüket minden téren kimutassák, szép eredményeket is értek el. Az angol lord előkelőségét ma sem csorbítja, hogy mint futóbajnok szerez becsületet Old-Englandnak. A mi mágnásaink ellenben Amsterdamban csak a lósportban tettek kísérletet, de ott is csúfos kudarcot vallottak és megmaradnak a versenyistállótartás és fogadásnak ma már tisztán üzlet és szerencsejáték gyűjtőneve alá foglalható kereteiben.

Nem túlságosan lakályos tehát a vidéki otthon; hiányzik belőle az a meghitt, családias hangulat, amely — kivált régebben — a középnemesség portáit kedvessé tette. Innen ered mágnásaink nagy részének nyugtalansága, szenzációéhsége. Az a néhány vadászat és a gépkocsi elterjedése következtében lehetővé vált látogatás és vacsora a rangtársnál nem töltheti ki az életet. A gépkocsi különben — az egyetlen sportlehetőség, amelyben

a mágnások sikert értek el — még inkább hozzájárult ahhoz, hogy a magyar főúr elidegenedjek környezetétől és csak rangtársai társaságát keresse.

Ilyen körülmények között a főúr tekintélye megvan befolyása is, hiszen — amint láttuk — mindent akarata szerint intéznek el. Ez a presztízs nemcsak abban a környezetben érvényesül, ahol az illető főurat ismerik. Ha valaki ismert nevű főúri család nevével mutatkozik be, kitárul előtte minden ajtó az állami és társadalmi gépezet minden rugójával rendelkezhetik örömmel siet minden tényező az ő szolgálatára. Elég ebben a tekintetben arra a nem régi és már a komikum mocsarába fulladó esetre hivatkoznunk, amikor egy ügyes fiatal csaló — felhasználva egyik elterjedt grófi család nevét — nemcsak gépkocsihoz és szerelemhez jutott, hanem dohányárúdát is szerzett pártfogoltjának és az eljáró tisztviselők mind igyekeztek arra, hogy neki — nevére tekintettel — szívességet tegyenek. A főurak elég erősek arra, hogy terheket hárítsanak az államra (a versenyistállóknak olcsó csikóanyaggal ellátása) terhektől szabaduljanak (uradalmi érdeket szolgáló útnak közerővel elkészítése) de pozitív vezetésre — a politikus főuraktól eltekintve — már nem képesek. Nem pedig azért, mert túlzott előkelőségükben, az átértékeléstől félelmükben, üvegházi elzárkózottsággal próbálták fenntartani a tekintélynek legalább a látszatát. Az ízig-vérig konzervatív és tekintélytisztelő rátóti prépost így fakad ki:[8] „A magyar urak, különösen főurak . . . jórészt maguk szaggatták el azt a vérségi köteléket, amelynek magyar és magyar között fenn kellett volna állania; maguk ástak oly mélységes szakadékot fő- és közrendű ember között, aminő magyar és magyar között meg nem engedhető, amekkora távolság ember és ember között a természet törvényei szerint nincs is."

Hogyan történt a főúri rendnek ez az elszakadása, különválása?

A legtöbb államban a főnemes a nemzeti öntudatnak legjellegzetesebb kifejezője. A nagy whig hercegek a legangolabb angolok, a porosz mágnások a német nagyság előharcosai és a francia marquis— még ha elégedetlen is a mai államformával — ízig-vérig gall és népük mindezeket ezért a tulajdonságukért becsüli. E mellett a főúrban rendszerint van bizonyos frondeurszellem is; az uralkodóval szemben érzett loyalitásba az az érzés vegyül, hogy miért éppen az a család lett uralkodó és miért nem az övé. „Roi ne puis, duc ne daigne, Rohan suis.” Ezért állapítja meg Keyserling, hogy az arisztokrata szívében köztársasági; az „úr” nehezen tűri el olyan valakinek a létét, aki többnek látszik nála. Ezért van világszerte annyi arisztokrata ellenzéki és forradalmi vezér, a Condéktől és Montfort Simonoktól kezdve a Lwow hercegekig és Károlyi Mihályig.

Mi nálunk is sokáig a születési főnemesség a nemzeti eszme kifejezője, az öncélúság bajnoka volt. Ha bírálat tárgyává is tehetjük Mátyás alatti magatartását, viszont nem mellőzhetjük azt, hogy vérzett Mohácsnál, tartotta a végvárakat, kezdeményezte és vezette a szabadságharcokat Bocskay felkelésétől a Wesselényi összeesküvésig, vérpadra lépett és száműzetésbe ment. Éppen azért azonban, mert annyira magyar volt, üldözés tárgya lett. A harcok veszteségeit növelte a hóhér; az anyagi erőt csökkentette a vagyonkobzás.

A főnemesség megritkult sorai olyanokkal teltek meg, akik nem a faji kitenyésztés gyümölcsei, hanem az idegen fajokból átültetés eredményei voltak. 1687 óta országgyűléseink derűreborúra honosították a császári tábornokokat, a császári háznak más országokban szolgálatot tett idegen főurakat, akiket azután az uralkodói nagy kegy elhalmozott az elkobzott vagy töröktől megszabadított területeken levő uradalmakkal. A XVIII. század folyamán ehhez még egy más elem is járult: Mária Terézia nemetesítő politikájához tartozott, hogy vagyonosabb „gutgesinnt”

családoknak grófi, bárói címet adott és így vonta őket a bécsi udvar bűvkörébe. Ha végiglapozzuk a felsőházi tagságra jogosúlt családok jegyzékét, nemcsak azon lepődünk meg, hogy mennyi közülük az idegen nevű, de azon is, hogy a magya nevüek közül a többség mennyire a közelmúltban kapta főnemesi címét és mennyi közülök olyan, akinek őse mint hivatalnok vagy szerencsés spekuláns szerezte a címet és vagyont. Az egy Erdődy család címe ered a Habsburg-korszakot megelőző időből és hangadó mágnások vannak, akik a napóleoni háborúk alatt foganatosított hadseregszállításra vezethetik vissza vagyonukat. Némi joggal lehet azt mondani, hogy a magyar főnemesség nagyrésze parvenü eredetű, alig 2—300 év tradíciója van mögöttük; családjuk nem képvisel eszmét, családi nevelésük is főleg külsőségekre irányúl. Ha végigtekintünk az idegenhangzású családnévvel bíró aulikus főuraknak, valamint a Niczky Kristófoknak, Pálffy Fidéleknek, Almássy Móricoknak, Zichy Hennannoknak, Esterházy Móricoknak, Forgách Antaloknak, Szirmay Istvánoknak hosszú során, akkor megértjük Grünwald Béla bírálójának, a nemzetiségi politika meg nem hallgatott szakértőjének azt a kifakadását, hogy a főpapok után a főurak voltak azok leginkább, akik „magukat az idegen és ellenséges királyságnak eszközül oda adták”[9] és megbocsátjuk még az olyan elkeseredett kirohanásokat is, hogy „ritka kivétellel a magyar nagybirtokok nem a nemzet nagy érdekeinek békében vagy hadban való szolgálatáért, hanem azok elárulásáért adattak.”[10]

Tudjuk, hogy az idegen nevű egyént nem tekinthetjük feltétlenül a nemzeti élettől és a néplélektől távol állónak. Ha a többi társadalmi osztályokra vonatkozólag nem állítjuk fel ezt a tételt, a főnemesekre vonatkozólag annál inkább igazságtalan volna, mert például az angol főurak egy része is francia nevű és nálunk is nemcsak Ankerschmidt költött alakjára hivatkozhatunk, hanem — hogy csak elhunytakról emlékezzünk meg

— olyanokról, mint Wenckheim Béla báró, a magyar nagyúrnak, Degenfeld József gróf, a tiszántúli kálvinista mágnásnakköz-tiszteletben álló mintaképe. Ezek a példák azonban nem gyöngítik annak a ténynek az erejét, hogy mágnásaink többsége vagy csak újabb időben a magyarsággal kapcsolatba jött idegen családnak, vagy az utolsó két században az udvarnak tett szolgálatok révén kiemelkedett vagy hirtelen meggazdagodott családnak a sarja.

Egyetlen mezőny van, ahol a magyar főúr a közrendüekkel találkozik: az országos politikában. Igaz, hogy tulajdonképen az egész osztályt erre a célra tenyésztettük és így az a főúr, aki a politikát élethivatásának tekinti — megélhetésének nem kell tekintenie — ösztönösen vagy tudatosan célbeli rendeltetését ismeri fel.

Hogyan teljesítik azonban főuraink ezt a hivatást?

Köztudomású, hogy a régi főrendiházban a legfontosabb kérdések tárgyalása alkalmával is ritkán volt jelen húsznál több főrend. Az új felsőházban más a kép: úgy az ülések látogatottsága, mint színvonala tekintetében lényegesen javult a helyzet. Ha figyelmesen lapozzuk azonban át a felsőházi naplót, azt vesszük észre, hogy ez a hivatalból tagoknak, a törvényhatóságok képviselőinek és a kinevezetteknek az érdeme első sorban. Az örökös joggal bíró családok választottai — egy-kettő kivételével — sem az üléseken, sem a bizottságok munkájában nem vesznek részt.

A súlypont minden parlamentáris államban a képviselőházba szállott át. Természetes tehát, hogy az erősebb egyéniségű, nagyobb becsvágyú főurak ott hagyták második kamarai helyüket, hogy törvényhozásunknak a politikájára közvetlen befolyást gyakorló házában vállaljanak szerepet.

Céljukat el is érték. Az a nimbus, amely társadalmi osztályukat körülveszi, valamint a nagyobb műveltség és életismeret

szerzésének egyes főúri államférfiaink által lelkiismeretesen igénybe vett lehetősége megkönnyítették a sikert számukra. A múltban is, a jelenben is vezető politikusaink között feltűnő sok a mágnás — a közkatonák között már nincs; utánpótlásként alig egyet-kettőt látunk.

Úgy látszik, a fiatalabb főúri nemzedék a közpályára elkészülésnek még azt az igazán könnyű módját is súlyosnak tartja, hogy néhány évet tanulmányoknak szenteljen és az élet megismerése végett valamilyen hivatalban töltsön el. Az egyetemek szemináriumi gyakorlatain éppen úgy hiába keressük őket, mint a Tiszti Címtárban vagy a honvédségi Évkönyvben, holott azelőtt szabály volt a birtok átvétele előtt valamely külföldi egyetem látogatása és a hadseregben vagy miniszteri fogalmazói szolgálatban eltöltött néhány év, amelyet az illetékes tényezők igyekeztek számukra kellemessé tenni.

Főúri politikusok között találunk olyanokat, akik — amint már említettük — a tudás, önfegyelmezés és korrekt politikai magatartás mintaképei. Van azonban olyan is, aki megfelelő felkészültség nélkül veti magát a politikai élet forgatagába és a nemzet sorsának intézését csak idegizgató sportnak tekinti.

Ez az a sportszerű politikai dilettantizmus, amely egyeseket minden kockázatba belehajt, amelynek alapján azonnal vezető szerepet igényelnek és panaszkodnak, ha nekik is „von Pick auf” államtitkársággal kell kezdeniök és amely elfeledteti velők azt, hogy az országlás nem személyek felemeléséből és buktatásából áll csak, hanem a vér és vas szörnyű kérdéseinek megoldása vagy elodázása.

A nagy közéleti kérdéseknek személyi térre vitele, politikai céloknak szinte vadászösztönnel szolgálata igen nagy mértékben járult hozzá a közéleti légkör megmérgezéséhez és az erkölcs sülyedéséhez. A mágnáspolitikus igénybe vehet erkölcstelen eszközt is a politikában; rangtársai ezért nem ítélik el. A Pap

tán féle (1903-iki) vesztegetési ügy napfényre kerülése után a kényes kaszinó kifogástalan tagjai közé számította továbbra is a vesztegetésen tetten ért grófot és tanukat szöktető társait.[11] Viszont, ha nincs személyes ellentét, a legelkeseredettebb politikai ellenfelek olyan békésen férnek meg egymással és beszélik meg vetélkedésüket, mint kint a turfon, ahol lovaik egymás ellen futnak. 1918 októberében, amikor a forradalmat előkészítő és azt megakadályozni törekvő kisemberek lázas paroxizmusban élnek, álmatlanul töltik éjszakáikat, a forradalom kijelölt vezére, a monarchia kijelölt külügyminisztere és az a mágnás államtitkár, aki először hívta fel nyíltan a Ház figyelmét a forradalom veszedelmére — utóbbi kettő képzett, jellemes és bátor férfi — békés egyetértésben mennek el szarvasbőgésre az erdélyi havasokba, nyolc órai járásnyira a legközelebbi vasútállomástól, ahonnan a válság kirobbanásakor alig lehet őket Pestre hozni.[12] így fest legtöbb főúri politikus szereplése, még ha nem is vizsgáljuk az „íródeákok" részét és befolyását benne. Ha ezt tesszük, még sötétebb képet kapunk.

Az örvendetes egyes kivételektől eltekintve megemlékezhetünk a főurak egész, hatalmas olyan csoportjáról, amely embertanilag valóban felsőbb rendű, erős, eszes és feltűnő sok tehetséges egyént rejt magában. Sajnos, az erdélyi főuraknak inkább Nagy-Magyarországon lehetett volna nagyobb szerepük, nálunk most mint menekültek és így gyökértelenek lépnek fel. Ennek ellenére nem véletlen, hogy egymás után két erdélyi kormányelnök vezeti a csonkaországot. Évszázados államférfiúi gyakorlat és hagyományok, portai követségek, tanácsúri és kormányszéki tapasztalatok gazdagítják az erdélyi főúri családok szellemi kincsesházát; a szerény vagyon lehetővé, de egyszersmind szükségessé is tette a műveltség megszerzését, az állandó munkálkodást és a mellett nem emelt áthághatatlan válaszfalat a többi társadalmi osztályok felé.

A régi születésű főnemességgel nemcsak életmódban hanem befolyásban is erős versenyre kél az új.

A városligeti negyed palotáiban többnyíre nagyobb a fény űzés és főleg több a műkincs, mint a régi főurakéiban Ha rendelkezik az egyik csoport a nagy uradalmi hitbizományokkal viszont a másik is hitbizományszerüleg bírja a nagybankokat a karteleket annyira, hogy — ha valami válság miatt a részvény többség más kézbe, esetleg külföldre kerül, az új kéz elhelyezi ugyan a maga bizalmi emberét az elnökségben, az igazgatóságban, azonban a régi csoportnak közgazdasági életben jó hangzású névvel bíró vezetőjét helyén hagyja vagy másként elégíti ki „Élni és élni hagyni."

Az új bárók élete állandó hintázás a kielégülés gyönyörérzete, a megérkezés öröme és egyes elérhetetlen dolgok utáni fájdalmas nosztalgia között. Büszkeség és megelégedés tölti el, ha végig megy palotáján, megnézi Vieux Saxe vagy régi bronz gyűjteményét, rendelkezik kitűnő személyzetével, sétalovaglásra indul vagy kitűnő márkájú gépkocsiján rohan valahová, áttekinti intézetének, vállalatainak bonyolult hálózatát és elgondolja, hogy atyja, nagyatyja vagy legfeljebb dédatyja szegény, lenézett kezdő ember volt. Ha lelki műveltsége kisebb, büszkesége esetleg kissé bántó módon is nyilvánul azokkal szemben, akik társaságára rászorulnak vagy azt — rejtett avagy nyilvánvaló érdekből — keresik. Ha lelki műveltsége nagy — és ez elég gyakori eset — a művészetben, jótékonykodásban keres kielégülést, amit sokkal nagyobb méretekben tesz, mint a régi főnemesség, amelynek körében ritka egy-egy Apponyi vagy Vigyázó-féle (tulajdonképen köznemesi) hagyomány, amely országos feltűnést és örömet kelt.

Mindezzel szemben áll az a talán nem is tudatos, hanem ösztönös érzés, hogy mindezen fényűzés, hatalom, műveltség, esetleg igazi jó szív ellenére valami láthatatlan válaszfal veszi

körül. Egy tradicionalista középosztálybeli család elzárkózása, katonatiszt ridegsége, sőt még a nagy mágnás magatartása is, aki szívélyes modor mellett is őt másként nézi le, mint a középosztályt, beteges vágyat ébreszt benne vagy a nem pótolható származás ellensúlyozására vagy szerinte fennálló társadalmi sérelem megtorlására. Ezért van ebben az osztályban annyi raffinált hedonista, annyi gyönyörvadász, annyi „magát kiélő" ember, de azért akad közöttük annyi nyílt vagy titkos forradalmár, hisztérikus és izgatott felforgató is.

Ezt a lappangó elégedetlenséget még jobban hangsúlyozza az, hogy a gyors vagyonszerzés egy-két emberöltő alatt a legtöbb esetben felemésztette a család életerejét, tönkre tette idegrendszerüket. A sok esetben edzett, olykor határozottan szép külső ritkán rejt magában egészséges belső szervezetet és így dolgozhat bennük az az érzés, hogy igazságtalanság a sorstól, ha annyi áldozatért nem kapják meg a teljes ellenértéket. Jellemző és nyugtalanságukat fokozó jelenség az is, hogy a régi főnemesség többségének „dolce far niente"-jével szemben munka nélkül nem tudnak élni. Ha távolmaradnak a gazdasági élettől, az irodalom, a művészet, a tudomány, a társadalmi gondozás terén kell működniök. A tétlenség, megállás visszafejlődést jelent számukra.

Ha meg akarjuk azonban őrizni tárgyilagosságunkat, el kell ismernünk azt is, hogy az arisztokráciának ez a része az éppen most említett tetterő és munkára szorultság következtében hibáinak kiküszöbölésére sokkal inkább képes, mint a régi főurak.

Kiemeltük, hogy a régi főurak ifjabb nemzedékében is sok jó gazdával és igazán művelt emberrel találkoztunk; ez talán fokozott mérvben áll a pénzarisztokrácia újabb nemzedékére, akiknek körében nem ritka jelenség az amerikai kapitalista típus, vagyis az az ember, aki nagy vagyonának tulajdonképen csak igazgatója, vállalatainak első tisztviselője, anélkül, hogy életigényeiben és életmódjában helyzetének előnyeit élvezné. Ezek-

nél — úgy látszik — a munka és vagyon révén szerzett gyakorlása többé-kevésbbé minden egyéb élvezetet pótol.

Az új bárók fermentáló elemével szemben a főnemesi cím nem nyert nagy pénzemberek éppen úgy a tompított színeket juttatják kifejezésre, mint a birtokos ősnemesek a régi születési arisztokráciával szemben. Egyik réteget sem nyomja a „vice de position” és így szabadabban fejlődhetik, mozoghat. Ezzel szemben áll az a hátrány, hogy szilárd keret nem ad nekik támaszt és így könnyen kisíklanak, szertelenségekre vetemednek A „firtli” éppen úgy vékony jégrétegen csuszkái, mint a kormányfőtanácsos-vezérigazgató.

Ami végül a szellemi és hivatalnoki arisztokráciát illeti, az életmódja, sőt életigényei tekintetében az utóbbi években teljesen visszasülyedt a középosztályba és annak legfelsőbb rétegévé vált.

A társadalom vezető rétegeinek szemléjét nem végezhetjük el anélkül, hogy egy, a részletes tárgyalásnál többször érintett mozzanatra még vissza ne térjünk. A felső négyezernél látjuk t. i. legjobban a magyar társadalomnak egyik alapvető rossz tulajdonságát: azt, hogy társadalmunkat tulajdonképpen a kölcsönös megbecsülés angol-amerikai elve helyett a kölcsönös lenézés jellemzi és így a nagy nemzeti, esetleg társadalmi érdekazonosságok erkölcsi és anyagi kapcsolatainak összefoglaló erejével szemben a szétválasztó erők többnyire győzedelmeskednek. A régi mágnás lenézi az új bárót, sőt az ősmagyar családból származó az indigénát is; a bankár vagy gyáros báró lenézi a tisztviselői arisztokráciát, azonban — nagyobb műveltségére vagy legalább munkateljesítményére hivatkozva — a régi grófot is; a felsőbb osztályok lenézik az elerőtlenedett, anyagi tönk szélére került középosztályt, amely nemcsak az alsóbb osztályokkal szemben érvényesíti olykor beteges hiúságként feltűnő és bántóan, de csak külsőségekben érvényesülő osztálytudatát, hanem a mágnástisztelet ellenére felfelé is, bírálván a felsőbb osztályok önzését

és élvezetvágyát; a földmíves lenézi a kereskedőt, a városi embert, kabátosokat; ez legjobban nyilvánul a módos nagyparasztoknál. Lenézi azonban a törpebirtokost, a napszámost is; a gyárimunkást Marxista megvíhatatlan elméletének talapzatáról megveti az összes polgári osztályokat, de a szakszervezetekbe nem tömörült osztályon kívülieket is.

Természetes, hogy minden társadalmi osztályban és annak minden rétegében vannak belátó emberek, a közösség érzésének ápolói, akik nem egy részletsikerrel dicsekedhetnek. Ez azonban a szomorú összképen jóformán mit sem változtat, a széttagolódás tovább is érezteti hatását. Ez a magyarázata sok mozgalom balsikerének.

NYOLCADIK FEJEZET

A SZEGÉNY EMBER

A mezőgazdasági munkáskérdés — Az ipari munkás életszínvonala — Mezőgazdasági és ipari munkabérek — *Munkanélküliség— Az osztályon kívüliek — A menekültek*

AZ ORSZÁG lakosságának túlnyomó többsége a nincstelenek, a kétkezük munkájából élők közé tartozik.

Hazánk agrárjellege következtében ennek a rétegnek többsége földmívesekből, mezőgazdasági munkásokból, cselédekből, zsellérekből és a rossz magyar szóval „törpebirtokosoknak” nevezett elemből, az életfenntartásra elegendő kisbirtoknál csekélyebb földterülettel rendelkezőkből áll. Ide tartozik azonban az ipari munkásságnak számra csekélyebb, de központi elhelyezkedése és szervezettsége révén amannál jelentőségre, befolyásra tekintélyesebb tábora is.

Mindezeket az elemeket elhelyezkedésük, környezetük, kereseti viszonyaik, sőt életszínvonaluk tekintetében is erős válaszfalak tartják egymástól távol. Az öntudatos, képzett, újságolvasó, tisztaságát ápoló, rendes lakásban lakó, kényelmi berendezéseket használó ipari munkás olykor kozmikus távolságban érzi magát attól a gazdasági cselédtől, aki minden törvényes tilalom ellenére családjával együtt több más családdal osztja meg a tűzhellyel ellátott béresszobát és nem ugyan testi és lelki alkatára, hanem műveltségére és szokásaira nézve, valamint szükségletkielégítési lehetőségei szempontjából sokkal kedvezőtlenebb képet mutat.

Van azonban valami, ami ezeket a különböző elemeket egységbe forrasztja és szükségessé teszi azt, hogy velük, mint egységes jelenséggel foglalkozzunk. Ez a mozzanat a fölfelé törés vágya, a társadalmi kapillaritás fokozott jelentkezése. A kispolgári rétegekben olykor még felcsillan a régi rendiségnek valamelyes nyoma, a helyzettel megelégedettség, vagy legalább a helyzetben megnyugvás. Idelent azonban a tényleges helyzetet bilincsnek tekintik, amelyet szét kell feszíteni. A viszonylagosan legjobb helyzetben levő gyári munkásnak sem ideálja az a munkaköri, társadalmi helyzet, amelyben van.[1]

Vizsgáljuk meg először a földmívesszegénység helyzetét.

Ebben a rétegben van legkevésbbé helye az általánosításnak. A család szorgalmán, munkabírásán, ötletességén fordul meg az, hogy csekély vagyonuk segítségével vagy teljesen vagyon nélkül is ki tudnak-e emelkedni a szegénység nyomasztó légköréből. Néhány lánc föld, kis ház, ha kertészkednek és olyan helyen vannak, ahol napszámos minőségben is kiegészíthetik keresetüket, a társadalmi helyzethez mért jómódnak lehet alapja. Vannak azonban falvak, sőt vidékek is, ahol a teljesen vagyontalan mezőgazdasági munkás is normális időben elég magas életszínvonalhoz jut a kollektív szerződésekben rejlő erő felhasználásával, távolabbi munkapiacok felkeresésével és a háziipar kifejlesztésével. Elég ebben a tekintetben a mezőkövesdiek példájára és az ottani háború előtti viszonyokra hivatkoznunk. A mezőgazdasági cselédi állapot sem jelent okvetlenül szegénységet: akárhány olyan munkaadó van, akinél nemcsak megfelelő lakásban, hanem olyan ellátásban és munkabérben is részesül a mezőgazdasági cseléd, hogy 10—20 év alatt önálló lét megalapozására elegendő összeget takaríthat meg. Mindezek a mozzanatok arra indítanak, hogy a statisztikai kimutatásoknak a szegény népelemek gyűjtő címe alá fogható számoszlopait ne a maguk nyerseségében vegyük

számításaink alapjául, hanem üssünk le a végösszegekből bizonyos százalékot.

A földmíves szegénység törzsét mindenesetre a gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások között kell keresni. Az előbbiek száma — csupán a kereső népességet számítva — 225.129 volt 1920-ban, míg a mezőgazdasági munkások hatalmas serege 757.377 tagot számlál. Azóta nagyobb változás nem állott elő mert az 1928. évi mezőgazdasági biztosítási statisztikai felvétel kerek számban 778.000 főldnélküli mezőgazdasági munkavállalót tüntet fel. Ezekhez jő az öt holdon aluli törpebirtokosok és kisbérlők tábora, úgy, hogy ezt a csoportot — ha le is vonjuk belőle az aránylag jobb helyzetben levő és kispolgári jelleget öltő egyedek valószínű számát, — bátran vehetjük egy millió keresőre, aminek azonban aránylag nem sok eltartott felel meg: hiszen a mezőgazdasági cselédek, sőt munkások jelentékeny része is legény vagy hajadon.

Ha a falusi szegénység aránylag nagy számának okait vizsgáljuk, akkor arra kell rájönnünk, hogy ez a jelenség az utóbbi évtizedek fejlődési eredménye. 1848 előtt jobbágy és jobbágy között gazdasági különbség alig volt és a telkes gazda életszínvonala nem sokkal múlta felül a zsellérét.

A földtulajdon felosztása és a parcellaminimum 1848 előtt érvényesülő rendszerének elejtése, a megkésett jobbágyfelszabadítás gyors üteme, a pénzgazdaságra való hirtelen átmenet, amihez a jobbágyok jelentős hányadánál hiányzott az érzék, sőt a tudás is — teremtették meg a különbségeket. A családok szaporodtak, az uradalmak és nagy parasztgazdaságok azonban útját állottak a terjeszkedésnek, a földszerzésnek.[2]

Az eredetileg telkes gazda utódja lassankint nincstelenné, bizonytalan létű emberré vált.

Sajnos, a földmívelési kormányzat abbahagyta a mezőgazdasági munkabérekre vonatkozó statisztikai adatok közlését,

amelyek pedig annakidején igen értékes tanulságokkal szolgáltak. Ilyen körülmények között főleg egyes elszórt adatokra, becslésekre vagyunk utalva, amelyek közül az Orsz. Mezőgazdasági Kamara jelentéseibe foglalt adatok látszanak a legmegbízhatóbbaknak.

A mezőgazdasági munkabérekkel kapcsolatos kérdés a kubikos földmunka problémája. Ez volt a segédeszköz, amellyel a nyolcvanas években ideig-óráig az alföldi magyarság anyagi romlását fel lehetett tartóztatni, amelynek akkori megszüntetése a századvégi zavarokra vezetett és amely a proletárdiktatúra után a dunavölgyi rendezési munkálatok, csepeli kikötő-építés által ismét életerőt szivattyúzott ebbe a társadalmi osztályba, hogy ezeknek a munkálatoknak befejezésével vagy befejezéséhez közeledtével újból bizonytalanságba döntse.

Bármennyi nehézséggel küzd ugyanis a földmunkás, a kubikos, bármennyit nélkülöz és bármennyire megkárosították a múltban a közvetítők, a „baráberek," mégis tízezreknek biztosítótta megélhetését, sőt a tőkegyűjtést is ez a munkanem.[3]

Abban, hogy az 1928. év utolsó hónapjaiban a mezőgazdasági munkabérek ismét rohamosan estek, nemcsak az 1928. évi és jónak nem mondható termésnek volt része, hanem annak a körülménynek is, hogy a földmunkára nincs remény és így az ott felszabaduló napszámos-elem nyomta le a mezőgazdasági munkabéreket.

Az jár legjobban a mezőgazdasági munkások közül, akinek aratórésze van. Az aratórész vidékenkint, sőt gazdaságonkint változik; az ujabb szerződések a rész meghatározása mellett megállapítják a holdankinti minimális részesedést is, úgy hogy a munkás ennek alapján mégis megélhetéshez jut. Körülbelül 12 mázsára tehető az a mennyiség, amelyhez egy pár — férfi és nő —• közepes termés mellett szert tehet és amely mennyiség az új termésig létalapul szolgálhat. Részes aratómunkát azonban

nem mindenki kaphat, és aki ilyenhez nem jut, rettegő bizonytalanságnak néz elébe ősszel. A mezőgazdasági munka idényszerűségéből folyik, hogy a nagy munkaidő munkabérei és az utóidény munkabérei között 3—400% -os eltérések is vannak Mikor ezelőtt néhány évvel a mezőgazdasági bérmegállapító bizottságok megkezdették működésüket, a kormányintézkedésnek oka azoknak a panaszoknak légiója volt, amely különösen az őszi répaszedési napszámbérek tekintetében érkezett minden hatósághoz. Volt rá eset, hogy mai pénzértékben 40, sőt 20 fillér ellenében vették igénybe a munkaadók a munkás egész napi munkaerejét. 1928 őszén az ország több részében a mezőgazdasági munkabér átlaga 2—2.5 pengő élelmezés nélkül;[4] a bizonytalan és kevés mezőgazdasági munka után jön a teljes és kényszerű munkátlanságban eltöltött tél, amelyet ilyen körülmények között csak keserves szenvedéssel lehet valahogy kibírni.

A mezőgazdasági munkásoknak mostoha sorsa annál szomorúbb, mert már Nagymagyarországon ez a réteg volt az, amelyben a magyar anyanyelvűek százaléka legmagasabb volt és mert természetes szaporodásuk feltűnően kedvező, tehát a nemzeti erő regenerátorát elsősorban bennük kell keresni.

Nem a nagy városok bérkaszárnyáiban van a legkiáltóbb nyomor, hanem a falusi kisviskókban, ahol ősztől tavaszig ritkán és alig fűtött kemence melegének illúziójánál, sötétségben, csupán a legszükségesebb élelmiszerekre utalva tengődik sok százezer magyar munkás-család.[5] A falun hiányzanak azok a jótékonysági intézmények, amelyek a városi nyomornak legalább légkiáltóbb eseteivel foglalkozhatnak; a kispolgári rétegekben elhelyezkedett földmívesek szolidaritás érzése még sokkal fejletlenebb, semhogy a segítésnek és közös érdekeknek tudatára ébrednének. Ebben a tekintetben különben rossz példát látnak az uradalmaktól, különösen a bérlőktől, akikkel szemben a közigazgatás is tehetetlen és akik olykor a napszámbérek, aratórészek lenyomására kartelt

kötnek, a mezőgazdasági munkások élelmezésére vonatkozólag létesült megállapodásokat megszegik.

Rendkívül nagy ellentéteket látunk a mezőgazdasági cselédek életszínvonalában és boldogulásában. Amint már említettük, van akárhány mezőgazdasági cseléd, aki telkesgazdával sem cserélne és terhes, de jól fizetett és kockázattól ment állásával teljesen megelégedett. Nem hunyhatunk azonban szemet azon, hogy a mezőgazdasági cselédtörvénynek számos rendelkezése egyes vidékeken írott malaszt marad. Hiába írja elő a törvény egyes családok elkülönítését és határozza meg a padlózatnak és a helyiségek légtartalmának legkisebb mértékét; ma is akárhány nagy- és középbirtokot találunk, ahol ugyanazon az egy tűzhelyes helyiségen több családnak kell megosztoznia; fiatalja, öregje, férfi és nő együtt lakik; a gyermekek tanúi a gyermekszületésnek éppenúgy, mint a halál bekövetkezésének és ruhátlanságukban, táplálékhiánytól gyötörve várják azt, hogy őket is munka igájába törjék.[8]

Egészen más képet kapunk, ha a mélység lakóinak másik csoportját, az ipari munkásokat tesszük a gyűjtőlencse alá.

Távol áll tőlünk, hogy a magyar ipari munkásság helyzetét rózsásnak tekintsük és ne legyünk teljes tudatában azoknak a bajoknak, amelyekkel meg kell küzdeniök.

Észrevehető azonban a különbség már a mezőgazdasági és ipari munkabérek tekintetében is. Míg a mezőgazdasági munkabérek tekintetében meglehetős bizonytalanságban vagyunk és az egyes kiragadott szomorú adatok alapján kell megítélnünk a helyzetet, addig az ipari munkásság politikai szervezettségével és hatalmi súlyával elérte azt, hogy problémáival és így a munkabérrel is az illetékes tényezők komolyan foglalkozzanak, igyekezzenek a tényállás tüzetes megállapítására.

Az ipari munkabérek megállapítására három eszköz áll ren-

delkezésünkre: a gyáripari statisztika, a társadalmi biztosítási statisztika, a hatósági munkaközvetítők munkabéradatai.

A gyáripari statisztikát illetőleg az 1926. évi munkabéradatok állanak rendelkezésünkre. Ezekből megtudjuk, hogy egy-egy munkásra évi 1376 pengő átlagos keresmény jutott. Biztosabb alapot kapunk, ha a valóban munkában töltött munkanapok számát viszonyítjuk az összkeresethez. A gyári munkások az 1926. év folyamán összesen 54,954.224 munkanapot töltöttek az ipartelepen. Ennek alapján egy munkásra átlag 280 munkanap és az évi keresményből 4.92 P. napibér jutott.

Némileg eltérők a társadalmi biztosítási statisztika béradatai.

Első sorban figyelmet érdemel a biztosítottak számának nagy hullámzása. Minthogy a gyáripari statisztikát 1926. évre alkalmaztuk, megemlíthetjük, hogy az 1926. év folyamán a háztartási alkalmazottak nélkül a kötelezőleg biztosítottak száma legalacsonyabb volt március 31-én, amikor 681.880-at tett ki és legmagasabb szeptember hó 30-án, amikor a szám már 734.137-re nőtt. Az 1927. év kezdőadata csaknem azonos az utóbbival (734.697), szeptember 30-án azonban a biztosítottak száma 838.698-ra nőtt. Az átlagos napibér az 1926. év végén 3.45 pengő volt. Az 1927. év folyamán nem nagy, de határozottan észlelhető javulás történt, úgy, hogy az átlagos napibér az év végére 3.58 pengőre emelkedett. Az évközi maximum egybeesett a tagok számának legnagyobb emelkedésével, amennyiben szeptemberben az átlagos napibér 3.65 pengő volt.

A hatósági munkaközvetítők az 1927. évben Budapesten összesen 28.378, vidéken pedig 19.665 esetben közvetítettek. Ebből a számból a munkabérek kiszámításánál felhasználhattak 15.562 illetőleg 5.258 esetet. A férfi munkabér országos átlaga 57 fillér óránkint, a női munkáé 42 fillér. A felajánlott munkabérek adataiból képzett átlagos munkabér (4.40 pengő) csak-

nem teljesen összevág az öregségi és rokkantsági törvényjavaslat biztosítási statisztikája által elért eredménnyel: a 4.43 pengővel.[7]

A névleges munkabérnél jóval alacsonyabb a reálmunkabér, legutóbbi számítások szerint egy öt tagú munkáscsalád heti szükséglete 70 pengőt tesz ki.[8] Figyelembe véve a legkedvezőbb átlagmunkabért: megállapíthatjuk, hogy az öt tagú, tehát három kisgyermeket magában foglaló munkáscsalád ezt a legalacsonyabb letszínvonalat csak abban az esetben közelíti meg, de nem feltétlenül éri el, ha a családanya is állandóan bérmunkát folytat, amely körülményt sem társadalompolitikai, sem népegészségügyi szempontból nem tekinthetjük örvendetesnek. Amennyiben pedig a családapa az átlagon alóli munkabér mellett dolgozik, vagy a családanya ideiglenesen munka nélkül van, avagy tanulatlan munkás létére mélyen az átlagon aluli díjazásban részesül, a család fokozatosan, de határozottan távolodik a minimális szükségletkielégítés lehetőségétől.

Olyan államban, ahol munkanélküliség esetére szóló biztosítás nincs és a betegség esetére szóló biztosítás azt csak tökéletlenül pótolja, elsőrangú fontossága van annak, hogy a munkás a lehetőség határain belől állandó foglalkozáshoz jusson.

Láttuk, hogy a mezőgazdasági bérmunka idényjellege milyen hátrányosan befolyásolja a mezőgazdasági munkások százezreinek megélhetését, és az aratórész elmaradása miként dönti nyomorba az egész családot. Csalódnánk azonban, ha azt gondolnók, hogy az ipari munkásság körében a munkanélküliség nem okoz hasonló nehézségeket.

Sajnos, munkanélküliségi statisztikánk nincsen és ebben a tekintetben jóformán kizárólag a szakszervezetek adataira vagyunk utalva, amelyek — nem ölelvén fel minden munkást és minden munkaadót — a helyzetet nem tükröztetik teljesen vissza; azok a foglalkozási ágak, amelyek a szervezetbe nem léptek be és azok az egyének, akik munkanélküliekké váltak, mielőtt szer-

vezett munkásokká lehettek volna, kétségkívül súlyosbítják a helyzetet.

1928 december havában a keresztényszocialista és szociáldemokrata szakszervezetek adatai szerint abszolút számban nem volt sok munkanélküli: mindössze l5.187, amely szám lényegesen kisebb az 1924/26. évek munkanélküliségi átlagánál: a 28.213 nál;[9] aggasztó az a tünet, hogy ez a szám emelkedőben van és az irányzat az 1929. évben is érvényesül. Az utolsó öt évben különben a munkanélküliek száma 11.188 és 38.457 között hullámzott.

Már maga az a körülmény, hogy a munkaközvetítés és a munkanélküliek nyilvántartása terén a szakegyesületi adatokra vagyunk utalva, eléggé mutatja azt, hogy a szakszervezetek mily komoly szerepet játszanak a munka és munkás ügyeiben.

A mezőgazdasági munkásság mindeddig nélkülözi az élethivatási tömörülést. Ezt csak némileg pótolja a mezőgazdasági kamara, amely erre a társadalmi osztályra is kiterjeszkedik. Minden törekvés a mezőgazdasági munkások tömörítésére meghiúsult részben a vidéki hatóságok ellenállásán, részben azon a tényen, hogy a földmunkás szervezetek lassabban terjedtek és kevesebb szellemi értéket látszottak feltüntetni, mint az ipari munkások hasonló egyesülései. Inkább hirtelen fellángolások, helyi jelentőségi okok adtak egy-egy lökést a földmunkás mozgalomnak, amelynek első apostolai között különben egy többszörös budapesti háziúr-lapszerkesztő: Várkonyi — vitt sokáig vezérszerepet.

Az ipari munkások szakegyesületei ezzel szemben hatalomhoz, sőt közvetve erős politikai befolyáshoz is jutottak; központi szervük, a szakszervezeti tanács olykor döntő jelentőségű tényezője a magyar közgazdasági életnek.

A marxista alapon álló és a szociáldemokrata párt társadalmi hátterét alkotó szakszervezeti tanáccsal és a kötelékébe tartozó

szakegyesületekkel szemben a más gondolkozású munkások taglétszámra összehasonlíthatatlanul kisebb, azonban szintén rendkívül élénk szervezeteket létesítettek: a keresztényszocialista szakszervezeteket, amelyek szövetségbe tömörültek.

A szakegyesületek főleg és elsősorban a munkalehetőségek nyujtása révén gyakorolnak befolyást a munkásokra, de el nem vitatható érdemeik vannak a munkafeltételek szabályozása és munkabér megállapítása terén is. Működésükre fényt vet az, hogy utolsó rendelkezésre álló adatok szerint az 1925. év folyamán a szakszervezeti tanács kötelékébe tartozó szakszervezeteknél közvetítésre jelentkezett 57.123 egyén, közvetítésük alapján munkát kapott 33. 945 és a fizető szakszervezeti tagok száma 12?.024-et tett ki, vagyis többet, mint amennyi 1913-ban Nagy Magyarországon a szakszervezeti tagok száma volt, amennyiben ekkor a szakszervezetek csak 107.488 tagot számláltak.[10]

Az ipari munkások szervezettségének eredménye az is, hogy az ipari munka a mezőgazdaságinál nagyobb védelemben részesül. Az utóbbi években egymást érik a munkavédelmi törvények és rendeletek (pl. gyermekek és nők éjjeli munkájának tilalmazása, sütőipari munka szabályozása, egyes ártalmas anyagok használatának és gyártásának megtiltása). Ha mindezek iparfelügyeletünk nem teljes kiépítettsége és hatósági orvosi szolgálatunknak egyéb feladatokkal túlterheltsége miatt mindenütt 100%-ig nem is nyertek végrehajtást, az ipari munkásság öntudata és a szervezeteiben rejlő erő gondoskodnak arról, hogy ebben a tekintetben botrányos állapotok ne legyenek és fokozatosan javuljon a helyzet.

Az ipari munkásság gyakorlatban kivívta magának a nyolc órai munkaidőt és munkaszabadságát nemcsak megóvja, hanem azt olykor a többségtől eltérő nézetű munkástársaival szemben erőszakosan alkalmazza. Ha túlnyomó többségében meg nem felelő lakásban lakik is és átlagmunkabérei — amint láttuk —

az életszükségletekhez képest alacsonyak, azért mégis kedvezőbb helyzetben van mint a mezőgazdasági munkás, akinek, ha tisztán napszámra van utalva, 180 munkanapot és 3 pengős napszámbért feltételezve 540 pengő az évi jövedelme, amelynek legalább ötödét az egészséget határozottan veszélyeztető lakásra kell fordítania úgy, hogy a ruházati kiadások levonása után a napi élelmezésre fillérek jutnak csak.

A társadalmi ranglétrán az a mezőgazdasági munkás, akinek sikerül terményjárandósághoz is jutnia és az az ipari szakmunkás, aki állandó alkalmazásra talál, alsóbb fokon áll ugyan megnyugtathatja magát azonban azzal, hogy a súlyponthoz közelebb esvén, biztosabb helyzetben van, mint a létra tetején levők, akiknek helyzetét a legkisebb földrengés megváltoztathatja. Ha törekvését szerencse kíséri, megkísérelheti az is, hogy saját maga vagy családja számára az emelkedés, a boldogulás útját egyengesse és feljebb kerüljön. A társadalom szánandó páriái nem közülök kerülnek ki, hanem az osztályukat vesztettek közül; azok adják társadalmi egyensúlyunknak legnagyobb tehertételét, akik vagy teljesen munka nélkül vannak, vagy nem tudnak egyik osztályba sem kapcsolódni.

Talán legszomorúbb a mélység lakói közül a magasabb osztályokból lecsúszott szellemi foglalkozásúaknak és magasabb műveltségű munkanélkülieknek a helyzete.

Az utóbbiakra vonatkozólag az adatgyűjtés folyamatban van, de a feldolgozás eredményeit még nem ismerjük. A szakszervezeti tanács adatai szerint már az 1924. év végén 33.05-9 fix jövedelmű munkanélküli volt.[11] Idetartoznak a pályavégzett fiatalemberek, akik a keserves szenvedések árán megszerzett oklevél birtokában minden állásra pályáznak, minden foglalkozásra jelentkeznek, azonban mindenütt zárt ajtókra találnak, Ebbe a csoportba tartozik a néhány ezer állásnélküli gazdatiszt, ennek a tábornak sorait gyarapítja a rengeteg elbocsátott és végkielégítésével

körülmények között, megfelelő szakértelem nélkül közgazdasági pályákra tolult köztisztviselő; ide sorozhatjuk azokat a kereskedőket, akik önállóságukat fenntartani nem tudják és állást nem kapván, ügynökösködésre, alkalmi üzletkötésre kell vetemedniök; ez a tág kör öleli fel mindazokat, akik az élet nagy hajótörésének áldozatai.

Nem mind munkanélküli ezek közül; ellátásuk, igazgatásuk annyiból könnyebb probléma, mert jórészüknek, sőt többségüknek a betevő falatja megvan. Az orvos, akinek nincs módja arra, hogy évekig várjon valamely közkórház vagy klinika lehetőségeire, de vidéki gyakorlat indítására sem szerelheti fel magát, a mérnök, aki hasztalan keres képességének megfelelő elhelyezkedést, végül belöki egy .fiókba oklevelét és elmegy villamos-kalauznak, mozgószinház vetítőnek, esetleg közüzemi munkásnak.

A társadalom mélypontján levők között különös figyelmet érdemelnek a menekültek.

Az a körülmény, hogy az ország területének mintegy kétharmada idegen uralom alá jutott és az új államok kormányai több-kevesebb elszántsággal, de állandóan törekedtek a magyar lakosság elnyomására, azt eredményezte, hogy nagy tömegek indúltak meg a trianoni határok átlépésére. Feltűnő nagy számmal vannak ebben a tömegben közszolgálati alkalmazottak és nyugdíjasok; az a körülmény, hogy részben a magyar kormányok habozása miatt, főleg azonban hazafias érzésüktől indítva megtagadták a hűségeskü letevését az új állammal szemben, azt vonta maga után, hogy nemcsak illetményeik, illetőleg nyugdíjuk folyósítása maradt el, hanem olykor a legkegyetlenebb módon ment végbe kiutasításuk is, A különböző agrárreformok, a magyar lakosság ellen foganatosított lakás-igénybevételek, a magyar iskolák megszüntetése számos szabadfoglalkozású vagy serdülő korban levő megszállott területbeli magyart kényszerített a vándorbothoz nyúlásra, míg a minden alap nélkül folyamatba tett bűnperek

rémületet keltettek és az áldozatok, valamint családtagjaik hacsak tehették — kivonták magukat az üldözés alól.

Így azután 1918. őszétől kezdődőleg a beköltözés korlátozsáig valóságos népvándorlás indult meg Csonka-Magyarországra 1924. július 15-éig 104.804 kereső és 245,196 eltartott lépte át a határt.[12] Ezek közül az állami közszolgálati alkalmazottak száma — családtagjaik nélkül — 15.835, a törvényhatóságiaké 5.762 a vasútiaké 19.092, az egyéb közszolgálati alkalmazottak száma 3.554. 341 ügyvéd, 780 orvos és gyógyszerész kényszerült régi lakóhelyének elhagyására. Van azonban a menekültek között minden társadalmi osztályhoz tartozó, hiszen meghaladja az 5.000-et az önálló iparosok és kereskedők száma és a csaknem 25.000 ipari és kereskedelmi alkalmazott túlnyomó része a munkásosztályhoz tartozik.

A menekültek ügye a trianoni Magyarországnak egyik legégetőbb problémájává vált. A sokezer vagonlakás ijesztő nyomorúságával hosszú ideig volt élő szemrehányás a békediktátumok szerzőire.

Sajátságos és a legtöbb magyar társadalompolitikus figyelmét elkerülő körülmény az, hogy a menekültek által magukkal hóZott vagyon jelentős értéket képviselt és — ha megfelelő módon használtatott volna fel, — nagyban csökkentette volna a menekültek ideözönlése által okozott bajokat. A menekültek nagy része bírt a megszállott területen valamelyes vagyonnal, amelynek értékesítése körül a kényszerhelyzetben rövidséget szenvedett ugyan, azonban még mindig rendelkezett annyival, hogy nem volt teljesen puszta kézzel érkezőnek tekinthető.

A megszállt területen a pénz korai lebélyegzése, majd az új pénzláb bevezetése következtében az emberek a kis számokhoz szoktak. Az infláció és koronaromlás idején érkezvén ide, elkapta őket a nagy számok lélektani csalódása és papírkoronára

számítván át szerény vagyonukat, sok szegény ember közülök gazdagnak képzelte magát.

További zavart okozott az, hogy abban az időben hivatalos nyilatkozatok is a tőzsdére utasították a magyar középosztályt, mint arra a helyre, ahol vagyonát felértékelheti. A menekültek hát részben ingatlant vettek és hozzájárultak az ingatlanok iránti túlzott kereslet révén az ingatlanárak felhajtásához, részben egyenesen tőzsdei műveletekbe kezdtek, amelyeknek ideiglenes sikere azután azokat is a Szabadság-térre és a zugkávéházakba csábította, akik eredetileg tartózkodtak minden kockázattól, sőt ingatlant szereztek. Aligha tévedünk, amikor nagy részben a menekültek számlájára írjuk az 1920-as évek elején észlelhető túlzott és ideges ingatlanforgalmat (szerényebb házak és nyaralók három hónaponként cseréltek gazdát), de bennök kell gyanítanunk a gombamódra megszaporodott tőzsdeügynökök és magánbankárok ügyfeleinek és áldozatainak többségét is.

Sajátságos, hogy a magyar szépirodalom művelői közül eddig még jóformán senki sem foglalkozott a menekültek szenvedéseivel és jelenlegi helyzetével. Alig van lázítóbb látvány, mint olyan kislakásos, vagy barakktelep, amelyet túlnyomóan vagy esetleg kizárólagosan menekültek töltenek meg. A Rákos homokjában, vagy valamely vidéki város porában spártai egyszerűséggel épült, külső csínt nélkülöző házak alacsony szobái erdélyi kastélyok és felvidéki kúriák iparművészeti remekeit rejtegetik. A falakon családi arcképek, az állványokon a régi ezüst maradéka, a ház előtti kiskertekben évszázadokon át kialakult szépérzék és virágszeretet nyomai.

Az egészen azonban mintha valami fekete fátyol lebegne, mintha ólomsúly nehezednék a lakókra. Nevetés, vidámság ritkán hangzik ki a gondosan elfüggönyözött ablakok mögül; különösen az idősebbeket szinte beteges elzárkózás jellemzi a mával, a környezettel és főleg a jövő szükségleteivel szemben. A múltban

élnek és onnan bányásszák ki azt a lelkierőt, amely a jelennek elviseléséhez szükséges.

A múlt azonban mind távolabbra kerül.

Az idealizált múlt ellensúlyozó tényezőjének gyengülésével szemben könyörtelenül erősbödik a helyzet nyomása, amely a drágasági index emelkedésében jut kifejezésre. A menekült telepek népe — a magyar géniusz mérhetetlen kárára — menthetetlenül csúszik tovább azon a lejtőn, amelyre 1918-ban került

KILENCEDIK FEJEZET

A TÁRSADALOM ÉS GAZDASÁGI ÉLET

A mezőgazdasági fö]dbirtok-viszonyok — Kis- és *nagybirtok rendszer — Fontosabb mezőgazdasági termékeink — Az állattenyésztés — A mezőgazdasági válság — Ipari termelésünk jellege — A magyar gyáripar — A magyar kézműipar — A kereskedelem helyzete — Külkereskedelmi mérleg; az államháztartás egyensúlya; az adóteher — Tőkeképződés és eladósodás*

NEM célunk az, hogy a magyar termelés, forgalom és fogyasztás tükörképét adjuk. Ügy hisszük azonban, a magyar társadalomról adott ismertetésünk csonka lenne, ha a társadalom gazdasági kapcsolatairól, mint a társadalmi élet egyik legbiztosabb alapjáról röviden meg nem emlékeznénk.

A magyar társadalmat aligha ismerné meg az, aki csak a települési rendszer és osztálytagosulás nézőpontjait méltatná figyelmére és nem törődnék az anyagi kérdések megoldásának módjával. Nagyon fontos például annak a vizsgálata, hogy Magyarországon melyik a legjobban elterjedt termelési ág, megfelel-e érdekeinknek ennek a termelési ágnak érvényesülése és ha nem, miként változtathatunk a helyzeten.

A köztudat szerint Magyarország földmíves állam. A lakosság nagyobb fele (55%) őstermelőnek vallja magát; kérdéses azonban, hogy a föld mai megmunkálásában, termékeink mai értékesítési lehetőségei mellett valóban elláthatja-e a nemzetet.

A föld mennyisége elegendőnek látszik. A több mint 16 millió kat. holdnyi termő terület feltétlenül elég a 9 millión

alól levő lakosság táplálására. Már jóval rosszabb a helyzet a föld minőségét, megművelését és főleg a földtulajdon megoszlását illetőleg.

A népnyelv tejjel-mézzel folyó Kánaánnak nevezi hazánkat, holott a szomorú valóság az, hogy a szikes, vadvízes területeken felül is csonka országunkban a termőtalaj jelentékeny hányada gyengébb minőségű; úgy homokos, mint agyagos területeink nem mindenütt adják meg a termelés előfeltételeit.

Még inkább kihívja a bírálatot a termelés szempontjából talán legfontosabb tényezőnek: a földbirtokviszonyoknak egészségtelen kialakulása. A mai Magyarország területén a háború előtt a kisbirtok birtokállománya 7.14, a közép- és nagybirtoké pedig 9.01 millió kat. hold volt, vagyis az óriási többség a földtulajdonnak csupán 44%-ával rendelkezett, míg a törpe kisebbségnek 56% jutott.[1]

A nagy- és különösen a középbirtokok lemorzsolására természetes folyamat indult, amelyet az 1920-ban életrehívott földbirtokreform jelentékenyen gyorsított. Még 1925-ben is 1.130 olyan nagybirtokos volt azonban, akinek birtoka meghaladta az 1.000 holdat, és ha a tulajdon kisgazdaságok száma a földreform végrehajtása során erősen emelkedett is (1920—25-ig 794.000-ről 840.000-re),[2] ez még nem jelenti az egészséges gazdasági egyedek számának szaporodását: a törpebirtokoknak jelentékény része állati vagy gépi erő és forgó tőke hiányában szánalmas terméseredményeket mutat fel és az amúgy is égető mezőgazdasági munkáskérdést súlyosbítja.

Birtokviszonyaink tanulmányozásánál figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a mi statisztikánk csak a valóban nagy birtokokat sorozza ebbe a csoportba és olyan latifundiumokat is tüntet fel, amilyenek külföldön ismeretlenek, másrészt nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az ország területéből 3.69 millió kat. hold a kötött birtokra esett, amelynek száma

3.202 köztük 58 hitbizomány, még pedig többnyire olyanok, elyek a liberális XIX. században alakultak.[3]

Ha el is kerüljük azt, hogy a kis- és nagybirtokrendszer hívei között állandóan észlelhető és olykor erősen kiélesedő vitában állást foglaljunk, még sem zárkózhatunk el annak megállapítása elől, hogy a kisbirtokrendszernek gazdasági előnyei is vannak, társadalmi hatása pedig olyan, amely adott esetben az esetleges gazdasági hátrányok figyelembe nem vételét is indokolja. Ha áll is az, hogy a nagybirtok üzemmenete gazdaságosabb, élő és holt felszerelését jobban használhatja ki, köny nyebben termelhet egyöntetű, nagyobb tömegárút, ezzel szemben viszont a kisbirtok munkaerőben gazdaságosabb, több haszonállata van, a talaj erőbeni állapotát elvileg könnyebben biztosíthatja és főleg jóval több embert tart el, amely körülmény előttünk a mérleget javára nyomja le.[4] A nagybirtok túltengése elősegíti a kisbirtok túlságos elaprózódását, a kötött birtok pedig még azzal a hátránnyal is jár, hogy nincs meg haszonélvezőjében a jövedelem szaporítására irányuló hajlam, tehát gazdasági hivatását sem teljesíti.

A nagybirtoknak egyik veszedelme az is, hogy tulajdonosa vagy haszonélvezője hajlamos a haszonbérbeadásra. A 100.000-holdnál nagyobb birtokcsoportban a területnek 45%-át, az 50—100.000 közötti csoportban 60%-át hasznosították így.[5] A haszonbérlő természetesen inkább törekszik a föld kizsákmányolására és többnyire ridegebb cselédeivel, munkásaival, a környező falvak népességével szemben, örvendetes jelenség az alföldi városi birtokoknak is kis haszonbérletek útján hasznosítása, ami a tanyarendszer leírásánál érintett visszásságok mellett is legerősebb gátja az egykor annyira fenyegető alföldi agrárszocializmus terjedésének.

Jellemző, hogy a föld megmunkálásában a vetésterület emelkedik, a termésátlagok azonban nem emelkednek ugyan-

olyan arányban mint a terület, ami valószínűleg arra vezethető vissza, hogy az ipari *növények* térfoglalásával a búza fokozatosan rosszabb területre szorul vissza.[6]

A vetésterületnek ez a túlnyomósága mindenesetre aggasztó akkor, amikor a búza világpiaci ára zuhan és a tengerentúli versennyel kell megküzdeni. A 9,600.000 kat. hold körüli vetésterületnek legnagyobb része (csaknem 3,200.000 hold) gabonaneműekre esik, utánuk a kapásnövények következnek 1927-ben 2,634.000 holddal, mig a szálas takarmány az 1,200.000 holdat sem éri el.[7] Ha most már figyelembe vesszük azt, hogy termésátlagaink aránylag alacsonyak (tavaly pl. búzában csak 9.3, tengeriben 6.8, burgonyában 34.9 mázsa volt) akkor megértjük azt, hogy a magas földjáradék és termelési költségek mellett a magyar mezőgazda miért panaszkodik. Ezen a helyen kell eloszlatnunk azt a balítéletet is, mintha a városok élelmezésére és a kivitelre rendelkezésre álló gabonaneműeket csak a nagybirtok termelné. A kereskedelmi forgalomba kerülő búza és rozsmennyiségnek csupán 35%-a kerül ki a nagy- és középbirtokokból, 65%-ot a kisgazdák termelnek. A gabonatermelés kérdése tehát társadalmi nézőpontból elsőrendű fontosságú tömegjelenség.[8]

A burgonya és tengeri takarmányozási és ipari célokat szolgál elsősorban, felmerül tehát az a kérdés, hogy nem az állattenyésztést és az ipari növények termelését kellene-e mezőgazdaságunk tengelyévé tenni, amivel esetleg a gabona-világválság hatása némileg csökkenthető lenne.

Ezt a kérdést is nem gazdasági, hanem társadalompolitikai nézőpontból vizsgáljuk és arra a megállapodásra kell jutnunk, hogy ha sok eredményt érhetünk is el ezen a téren, ennek az elvnek alkalmazásával még nem találjuk meg társadalmunk fejlődésének megingathatatlan gazdasági alapját.

Állattenyésztésünk a világháború, a proletárdiktatúra és

ellenséges megszállások következtében válságos helyzetbe jutott, melyből kilenc év megfeszített munkájával kiemelkedett ugyan, de a kiviteli nehézségek és a belső piac felvevő képességének csekélysége miatt csaknem ugyanazokkal a nehézségekkel küzd, mint a gabonatermelés.

Az 1928-ban foganatosított állatszámlálás az 1922-es viszonyokhoz képest csupán lovakban mutat számbeli emelkedést; 917.000 lovunk meghaladja a háború előtt ugyanezen a területen volt lovak számát. A szarvasmarhák száma némi csökkenést mutat, ezt azonban kiegyenlíti a minőségbeli javulás: az 1,800.000 szarvasmarha ¾-e a már teljesen meghonosodott és úgy húsállatként, mint tejelőként elsőrangú simmentáli fajtához tartozik, ami azt jelenti, hogy minőség miatt a magyar élőállatot és tejterméket most már nem vethetik vissza. Ennek ellenére szarvasmarhakivitelünk csökken, csupán lókivitelünk számbavehető mérvű.[8]

Rét- és legelőterületünk ijesztően csökkent és rajta túlzsúfoltság állott elő, ami annál sajnálatosabb, mert a 4,300.000 kat. holdat meghaladó, mesterséges takarmányfélékkel bevetett terület a rétek átlagos 22 milliós szénatermelésének segítségével is csupán a mai állatállomány eltartására képes, nem nagyobb állomány ellátására.[10] A kevés, rossz legelő, a mesterséges takarmány drágasága, népünknek az istállózástól való idegenkedése egyaránt hozzájárulnak ahhoz, hogy a falusi szegényebb népelem nem veheti ki részét az állattenyésztésből. Baromfi tenyésztésünk rendszertelensége és erősen tagozott tojáskereskedelmünk nevelő hatásának hiánya oda vezetett, hogy a magyar tojás — amely niég a közelmúltban egyike volt legfontosabb kiviteli cikkeinknek — a világpiacon mind szűkebb körre szorul, ami szintén elsősorban a kisembert fosztja meg jövedelmi lehetőségétől.[11]

A múlt század kilencvenes éveiben a szőlők újjátelepítésétől várták a földmívesosztályok helyzetének javítását. A háború

előtt a szőlőterület már messze meghaladta a filloxera fellépése előtti terjedelmet. 1927-ben 385 ezer kat. hold szőlőnk volt; ennek a területnek nagyrésze alföldi homoktalajra esett.[12] Átlagterméseink nem magasak és az erős művelési költségek mell rosszabb talajon nem teszik jövedelmezővé a szőlőművelést. E mellett erősen sújtja a magyar szőlőművelőket az a körülmény, hogy a magyar borkiviteli lehetőségeket a nemzetközi helyzet jóformán megszüntette. Lengyelország vámokkal védekezik Oroszországba pedig — amely a nehéz magyar boroknak talán legjobb piaca volt — teljesen megszűnt a kivitel lehetősége. Az egységes tájfajták hiánya, a gazdák egyéni kedvteléseinek kielégítése és a magyar ízléshez alkalmazkodása nem sok jóval kecsegtet a jövőt illetőleg.

Több sikerrel járhatna a gyümölcstermelés és gyümölcskivitel, amely nemcsak a nagy gyümölcskert-tulajdonosoknak, hanem megfelelő kiválasztás mellett a kisbirtokosoknak is erős jövedelmi forrása lehet. A jelenlegi terület még a belső fogyasztás szükségleteit sem elégíti ki, az 1927. évben pl. 8,000.000 pengő behozatali passzívumunk volt gyümölcsből.[13]

Valamelyest emelkedik a len; ellenben csökken a kendertermelés, jóllehet ezzel, különösen a len házi feldolgozásával erősen segíthetne földmíves népünk anyagi helyzetén.

Látjuk tehát, hogy mezőgazdaságunk minden ága kínos nehézségekkel küzd és ha egyes kisebb gazdasági ágakban van is jelentős fejlődésre lehetőség és remény, ez még magában véve a kérdés megoldását nem adja.

A mezőgazdaság helyzetképe csonka lenne, ha erdőgazdaságunkról nem emlékeznénk meg. Az erdő nemcsak egészségügyi és szépészeti nézőpontból fontos, hanem a gazdasági és társadalmi viszonyokat illetőleg is. A tűzi- és épületfa a közgazdasági életnek jelentős tényezője; az erdők kitermelése és a faipar a

épületfával kapcsolatos építőipar nélkül is sok munkaalkalmat ad.

Csonkaországunk őstermelésének egyik legnagyobb hiánya rdőterületünk veszedelmes csökkenése. 1913-ban még a terü-1 tnek egy negyedét borították erdők, most már csupán kilencedét. Öt alföldi vármegye mindegyikében az erdőterület 10 ezer holdon alól van. A f a a második legerősebb behozatali cikk.[14]

Ilyen körülmények között különös fontosságot kell tulajdonítanunk annak a nagyszabású mozgalomnak, amely az Alföld fásítását tűzte ki célul és amelynek még csak első lépéseit figyelhetjük meg.

A kormányzat, gazdák társadalmi szervezetei mindent megtettek a mezőgazdaság szomorú helyzetének javítására; a földmívelésügyi kormányzat többtermelési és versenytermelési terveit azonban sokan bizalmatlansággal fogadják és előbb a termelési többlet biztosítását, a földmívelés rentabilitásának emelését sürgetik. Kétségtelen, hogy a többtermelés a legtöbb esetben egyszersmind a termelési költségek csökkentését is jelenti, például az átlagos tejhozam emelése vagy a zsírsertés súlyának emelése azt vonja maga után, hogy a tej- illetőleg zsírtermelő gép teljesítő képessége az üzemköltségnél gyorsabb arányban emelkedik és így a hozam gazdaságosabb, a tennék pedig olcsóbb és versenyképesebb lesz.

Amíg azonban ezt az eredményt elérjük, a magyar földbirtok ismét eladósodik. A háborús és a háborút követő mezőgazdasági konjunktúra maga után vonta a föld tehermentesítését. Gazdáink rossz papirkoronában fizették ki jelzálogos terheiket. 1923-ban ez a teher 710 millió papír koronára esett, az 1926. évben azonban már ismét 500 millió aranykoronára tehető,[15] az 1928. február 19-iki felvétel szerint pedig 972 millió, amelynek csaknem fele (48.1%) pengőben bekebelezett összeg, tehát a

legutóbbi években keletkezett teher. Ez a teher a Központi Statisztikai Hivatal becslése szerint a földbirtok értékének 8.2%-át teszi ugyan, azonban ez is több, mint az 1913-as 7%-os megterhelés és egyes birtokkategóriákban, különösen a kisbirtokn-i csaknem katasztrófális méreteket ölt.[16]

Mind többen hangoztatják azt a tételt, hogy hazánk egyedül a földmívelésre vagy legalább is a földmívelés eddigi módjára nem alapozhatja létét, és a többi termelő hivatást az eddiginél jóval nagyobb mérvben kell alkalmazásba vennie. Előbbi fejtegetéseink ennek a nézetnek alaposságát látszanak indokolni.

A földmívelés mellett társadalmunk gazdasági alapja szempontjából első sorban az ipar jöhet számba. Itt azonban figyelmet érdemel az, hogy a csonkaország a szén- és a természetes energiaforrások tekintetében meglehetősen mostoha helyzetben van, a gyáripar tehát olyan nehézséggel küzd, amely a szén- és vízdús országokban ismeretlen.

Gyáriparunkban úgy társadalmi, mint gazdasági nézőpontból jellemző tünet az, hogy főleg Budapesten és Budapest környékén vert gyökeret. Példaként említjük meg, hogy az 1926. év IV. negyedében a vas- és gépgyárak 32.766 munkást foglalkoztattak; ebből a számból a fővárosra és környékére 30.523 esett.[17]

A másik jellemző tünet az, hogy iparunk a nehézségek, a környező államok védelme, a hitel válsága ellenére erősen fejlődik. A gyáripar most évi 150 millió aranykoronával termel többet, mint amennyi fejkvóta alapján az 1913-as termelésből a mai területre esik.[18]

Ha ennek ellenére iparcikkekben erős behozatalunk van, úgy ennek csak az lehet a magyarázata, hogy vagy nem termelünk eleget a magyar szükséglet kielégítésére, avagy pedig a magyar gyáripari termék árban vagy minőségben alatta marad a külföldi árúnak.

Azt, hogy a területi megcsonkítás és Magyarország gazdasági körülzárása a magyar gyáripar fejlődését előmozdította, legjobban bizonyíthatjuk a textilipar fejlődésével. 1921-ben 114, 1925-ben pedig már 228 ebbe a főcsoportba tartozó gyári jellegű ilyen üzemünk volt, amelyek 1926. évi munkáslétszáma meghaladta a 32.000-et, míg 1921-ben csak 13.300 kötőszövő iparigyári munkásunk volt. Mihelyt kereskedelmi szerződéseket kötöttünk és megindult a nagyobb forgalom a többi állammal, a textilgyárak fejlődésében némi visszafejlődés állott elő; 1926-tól számuk csökkent.[19]

Hogy gyáriparunk a társadalomnak jelentős tényezője, azt abból is látjuk, hogy az utolsó rendelkezésre álló részletes adatok szerint az 1926. évben a gyári munkásság száma meghaladta a 200.000-et, az alkalmazottak illetményei több mint 300 millió aranykoronára rúgtak; a gyáripari termelés pénzértéke 1,820.300 aranykorona volt, amelynek $^{1}/_{9}$-e esett a vas- és fémiparra, valamivel több $^{1}/_{9}$-nél a textiliparra, csaknem fele az élelmezési iparra és élvezeti cikkek gyártására.[20]

A gyáripar nagyjában és egészében fejlődést mutat és nehézségei ellenére a termelésnek jelentékeny tényezője, egyes ágai pedig egyenesen meglepő eredményeket mutatnak fel. Ezzel szemben a kisipar számbeli gyarapodás ellenére a visszafejlődés tüneteit árulja el. Az 1921—24. évekre vonatkozólag állanak feldolgozott adatok rendelkezésünkre. Az első évben az ipartestületekhez tartozó mesterek száma 102.051 volt, amely szám fokozatosan emelkedett az 1924. évi 120.331-re. Emelkedett a segédek száma is a négyévi viszonylatban: 94.226-ról 148.304-re. Alig emelkedett azonban a tanoncoké: az 1921. évben számuk a 66.000-ret haladta meg, az 1924. évben pedig nem érte el a 74.000-ret. Figyelembe véve azt, hogy az ipartestületekhez nem tartozó kézműiparosok körében általános a panasz az utánpótlás, nehézségét illetőleg, megállapíthatjuk, hogy a kézműipar — amely

a proletárdiktatúra bukása után, akkori körülzártságunkban és a meglévő anyagok felhasználására, átdolgozására utaltságunkban szerephez jutott — elveszítette ujabban vonzó erejét.[21]

A kisipar fellendülésének idejére esik az ipartestületek s - mának szaporodása is. 1921-ben mindössze 235 ipartestület volt 1924-ben már 275. A népszámlálásban szereplő önálló kisiparosoknak 47.3%-a volt ipartestületi kötelékben, míg az utolsó békeévben az arány 30.1% volt.

Mihelyt a nagyipar hitelhez jutott és kartelszervezeteit kiépítette, a kisiparosság az egyes esetekben velük szemben megnyilatkozó tagadhatatlan jóindulat ellenére a szállítások elnyerését illetőleg hátrányos helyzetbe került. Ezen a hátrányon a kisiparosság többsége az ipari hitel kérdésének rendezésével és az érdekképviselet megalakításával szeretne segíteni. A kézműves kamara és az ipartestületi rendszer éles ellentéteket vált ki és két, egymással ellenséges viszonyban álló táborba tömöríti a kisiparosokat.

A mezőgazdasági és ipari termelés meddő maradna, ha a forgalom nem gondoskodnék a javaknak a fogyasztóhoz juttatásáról. A forgalomnak ezt a hivatását a kereskedelem és a szövetkezetek teljesítik.

Hazánk különböző éghajlatú és termelési rendű övek kiegyenlítődési pontján áll, tehát kereskedelemre lehetőségei vannak. Ebben a tekintetben Nagy-Magyarország sokkal jobb helyzetben volt ugyan, mert a Kárpátoktól északra és a Duna-Száva vonaltól délre sokkal nagyobbak ezek a különbségek, mint a trianoni határok által elválasztott területek között. Éppen Csonka-Magyarországnak egyes termékekben szűkölködése és más, különösen a cseh-szlovák köztársaság által igényelt terményekben való viszony lagos bősége azonban a külkereskedelmet elméletileg elősegíthetne.

Hátránya azonban hazánknak az, hogy fő és természetes közlekedési eszköze: a Duna nem észak-déli irányban folyik,

hát nem egyenlít ki különböző éghajlati viszonyú és különböző termelési körhöz tartozó vidékeket, hanem kelet-nyugati irányban gyjából azonos természetű országokat köt össze, az északi és nyugati államokkal és világtengerrel csatornahálózat utján való összeköttetése pedig mindeddig nem sikerült és ezzel, mint tényezővel legfeljebb a jövőt illetőleg számolhatunk. Minthogy pedig vasúti és közúti közlekedésünk is a Duna-vonalat követi, ez az adottság külkereskedelmi lehetőségeinket nem mozdítja elő.

A kereskedelem feladata első sorban az, hogy az árút a belföldi fogyasztóhoz juttasa, illetőleg a belföldi termelőtől összeszedje és piacra hozataláról gondoskodjék. A belkereskedelemnél azonban nemzeti szempontból fontosabb a külkereskedelem, az árúknak külföldre közvetítése. A külkereskedelem fokmérője a külkereskedelmi mérleg nyelve.

Nagyon aggasztó, hogy a trianoni Magyarország külkereskedelmi mérlege erősen szenvedőleges, és a helyzet ebből a szempontból állandóan romlik. Az 1925. évben a passzívum csak 46 millió pengő volt, az 1926. évben már 82 millió, az 1927. évben csaknem 350 millió, 1928-ban meghaladja a 370 milliót.

Külkereskedelmi mérlegünk tanulmányozásakor egyenesen megdöbbentő az, hogy — egész jelentéktelen forgalmat feltüntető viszonylatoktól eltekintve — csupán Ausztriával szemben haladja meg kivitelünk a behozatalt és nemcsak a Németbirodalommal való forgalomban veszítünk erősen tért, hanem a Csehszlovák köztársasággal és Romániával szemben is.[22]

Az 1926. évben cselekvő volt még mérlegünk Jugoszláviával és Olaszországgal szemben. A következő évben az előbbit illetőleg a 14 milliós kiviteli többlet csaknem 8 milliós hiánnyá változott, a 14 milliós olasz exportfelesleg pedig csaknem 24 milliós hiánnyá. Némileg vigasztaló, hogy ez a hiány 1928-ban 4.8, illetve 18.5 millió pengőre csökkent. A mezőgazdasági terményeink és állatkivitelünk előtt mereven elzárkózó Németbirodalom

pedig 1926. évi 45 milliós behozatali többletét velünk szemben a következő évben megkétszerezte és ugyanilyen arányban fog)ai újabb teret 1928-ban is, csaknem 136 millió pengőre növelvén behozatali többletét. A második helyen a lassan, de biztosan előre haladó Csehország áll, melynek követelése velünk szemben 1926-ban nem egészen 50 millió pengő volt, ez a következő évben 123 millióra ugrott, hogy azután 1928-ban 125 millióra szaporodjék.

Az 1926. és 1927. évek között kivitelünk 70 millió pengővel esett vissza. Az 1928. évben a kivitel 18 millióval nőtt, ez azonban korántsem ellensúlyozza a behozatalnak 1.147 millióról 1.189 millióra való emelkedését.

Mit szóljunk azonban ahhoz, hogy a szárnyait bontogató válság ellenére a gaze, crèpe-szövet és tiszta selyem behozatala 1928-ban ugyanolyan volt, mint 1927-ben, tehát a közönség egyáltalán nem ismeri fel a külfölddel szemben eladósodásban, fizetési eszközeinknek külföldre szivárgásában rejlő veszélyt.

Aggasztó kivitelünk csökkenése is, amelyet a legutóbbi kis javulás lényegesen nem befolyásol. Legerősebb kiviteli cikkünk a liszt (1927-ben 1,643.500 q. 1928-ban 2,000.000 q-át meghaladó mennyiség), a búza (1927-ben 3,112.000 q. 1928-ban már csak 2,843.000 q), valamint a vágó- és igásállatok. A búza alacsony világpiaci ára és a szomszédos államoknak a magyar állatok elől elzárkózása nagyon szomorú jövőt jósol. Erősen csökkent a baromfi és tojáskivitel; ennek oka főleg az, hogy elmulasztottuk a külföldi igényeknek megfelelő baromfiak és tojásüzemek kellő időben való bevezetését.

Külkereskedelmünk politikai okok miatt is nagy nehézséggel küzd; a mainál nagyobb agilitással, piacok felkeresésével és szervezésével azonban javíthatna a helyzeten. Ezt annál inkább meg kellene tennie, mert a belkereskedelem is súlyos válsággal küzd.

Az 1927. év folyamán 1.097 fizetésképtelenség állott elő, körülbelül 90%-a az árúkereskedelemre esett. Az előző évhez képest javulást látunk, mert akkor 2.508 fizetésképtelenséget tartottak nyilván. 1928-ban megint emelkedést tapasztalunk 1.580 fizetésképtelenséggel.

1927-ben 51.297 váltóóvás történt, melyek túlnyomó többsége ugyan 100 és 1.000 pengő körül mozogtak, az érték nagyobbrésze azonban a kétezer pengőn felüli váltókra esett (28 és 30%). Ez a folyamat az 1928. évben is tovább tartott: az ez évi 120.518 váltóóvásból az 1.000 pengőn alóli váltókra csak az érték 37%-a esett. A kereskedelmi körök és a kereskedelmi érdekképviseletek tanúsága szerint a kereskedők üzletük fenntartását illetőleg is nagy nehézségekkel küzdenek és vagyonképződésről szó sincsen már. Az üzletmenet csak úgy biztosítható, ha az árúhitelezést a végletekig viszik és nagy cégek is bevezették a részletüzletet. A tipikus magyar jelenségből: az öngyilkossági járványból a kereskedők számarányukat messze meghaladó arány bán részesednek, ami érthető is, mert a hajdan jobb napokat látott kereskedő sokkal kevésbbé bírja el a nélkülözéseket, mint a fix javadalmazású tisztviselő, aki ezekhez már régóta hozzászokott. A kereskedelem helyzetének romlása azonban a kereskedők számának szaporodásával esik egybe.[23] Állandó és régi a panasz arra vonatkozólag, hogy az árú a termelőtől vagy import-kereskedőtől túl sok kézen megy át addig, míg a fogyasztóhoz jut. Az önálló kereskedők száma, különösen a háború alatt, de a háború után is erősen növekedett és a rendes üzlettel bíró kereskedőkön felül a házalók, vásári kirakóárúsok, ügynökök légiója foglalkozik árúközvetítéssel. Ezek természetszerűleg kisebb üzemi költséggel dolgoznak és adózás szempontjából is könnyen kibújnak az ellenőrzés alól; megértjük tehát a kereskedelmi egyesületek állandó panaszát velük kapcsolatban. Elég magas azonban azoknak a száma is, akik iparengedélyt váltva

folytatnak rendes kereskedelmi tevékenységet. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése szerint csak Budapesten meghaladja a szám a 30.000-et.[24] Ha fel is tesszük azt, hogy a kereskedelem éppen úgy, mint minden más életjelenség Magyarországon központosító irányt követ, és így Budapesten arányt legnagyobb a kereskedőknek az össznépességhez viszonyított aránya, országos átlagban is azt kell mondanunk, hogy a kereskedelem minden valószínűség szerint túlnőtt azokon a kereteken amelyeket csonka országunk adottságai jelentenek.

A drágaságról állandó tanácskozások, állandó hírlapi polémiák folynak. Kétségtelen, hogy a drágaság velejárója a vesztett háborúnak és következménye az egészséges, fejlődésre képes állami és gazdasági egység megbontásának. Az is bizonyos azonban, hogy ugyanakkor, amikor mind nagyobb tömegek nélkülöznek és szegényednek, egyesek gazdagodnak. Az árképződést figyelemmel kísérve, gyakran látunk áremelkedést olyan esetekben is, amikor ezt a világpiac helyzete, a termelési költségek növekedése, vagy az értékesítés fokozódó bizonytalansága nem indokolja. A közönséghez az árú a kereskedelem közvetítésével jut; a legtöbb esetben tudja azt is, hogy a termelő az árúért mit kap, vagy mi annak külföldön az ára. Az átlagembertől nem várhatjuk azt, hogy vasúti tarifa-táblázatot, vámtételeket tanulmányozzon és kiszámítsa azt a hányadot is, amely a feltétlenül szükséges, ki nem küszöbölhető, az árút felkutató és raktározó közvetítőnek szükségszerű jutaléka. Az átlagember abból indul ki, hogy a termelő az almáért vagy szőlőért kilónként néhány fillért kap és ő Budapesten a világpiaci árat messze meghaladó összegekért jut csak gyümölcshöz, hogy a répát a termelők jóformán elvesztegetik, a cukor pedig drága.

Valóban, az élet megdrágult Magyarországon; még a statisztikai indexszámok is, amelyek tudvalevőleg nagy átlagokkal dolgoznak és így többnyire messze elmaradnak az egyes esetek-

ben észlelhető valóságos árképződés mögött, — erős emelkedést tatnak. Ha az 1913. évi nagykereskedelmi árakat pl. l00-al jelöljük, akkor 1924 végén — amikor a defláció következtében legmagasabbak voltak az árak, az élelmicikkek és mezőgazdasági termékek árjelző száma 156 volt, az ipari anyagoké és termékeké 163, a gyártmányoké 154, belföldi árúké 157, külföldi árúké 166.[25] Az összes árúk indexszáma 160. Ezután erős esés következett be: a szanálás átmenetileg az árképződést is kedvezően befolyásolta. 1926-tól kezdődőleg azonban az árak megint emelkednek. 1928. december 31-iki viszonylatban az élelmezési cikkeké és mezőgazdasági termékeké ugyan csak a 13l-es színvonalat érték el, az iparcikkeké azonban a 137-et, a belföldi árúké 133-at, a külföldieké 138-at és az összes árúk indexszáma 135 volt.

Ezzel ellentétben a kiskereskedelmi árak sokkal erősebb áremelkedést mutatnak. Budapesten az 1928. év hónapjainak átlagában az 1913-as indexszel szemben a tojás kiskereskedelmi jelzőszáma 186, a kenyéré 126, a burgonyáé 167, a káposztáé azonban már 187, a ruházati cikkekben pedig egészen meglepő áremelkedéseket látunk, mert míg a munkásing (férfiing) indexszáma 145, addig a női harisnyáé 269, a férfi harisnyáé 322; a fűtő széné 166. A közönség tehát nem egy cikkre vonatkazólag megütődik a nagy- és kiskereskedelem árai között mutatkozó különbségen.

A kereskedelemnél is jobban izgatja a közönséget az a szerep, amelyet az érték- és némileg az árútőzsde játszik, és amely titokzatos fonalakon hozza összefüggésbe ezt a kiegyenlítő szervet a nagybankok és merész pénzemberek működésével.

A budapesti tőzsde ugyanazokat a jelenségeket mutatta fel a háború utáni inflációs időkben, mint a többi tőzsde. Közgazdasági életünk kiegyenlítetlensége és hitelviszonyaink rendezetlensége miatt azonban ezek a jelenségek olykor torzképpé váltak. A tőzsde megszűnt szükségszerű közvetítő lenni: a spekulációnak

lett színtere, amely részben a meglevő vagyon konzerválására részben a meglevő értékel lerontásával új vagyonok szerzésére irányul. A háború utáni első években fehér holló számba ment az az ember, aki nem vett részt tőzsdejátékban. Law ideje óta talán nem volt állam, ahol a szerencsejátéknak ez a faja annyira általános lett volna, mint akkor nálunk. Tőzsdézett a pénzember, tőzsdézett a bank, amely így szerezte meg vagy gyarapította befolyását az iparvállalatokra; tőzsdézett azonban a kereskedő is, hogy a pénz romlásából előállott és az új árúbeszerzés szükségessége révén fenyegető veszteséget ellensúlyozza; főleg és elsősorban azonban az a középosztály rohanta meg a tőzsdét, amelyet a nagy számok teljesen elvakítottak és vagyona roncsaiból, végkielégítése összegéből akart gazdagságot szerezni. Ez, a tőzsdei parkettel nem otthonos tömeg azután többnyire lelkiismeretlen űzérek martalékává lett és az álmodott gazdagság helyett a nyomor lett osztályrésze; ezek joggal átkozzák azt a pénzügyminiszteri nyilatkozatot, amely őket egyenesen csábította a tőzsdejátékra.

A magángazdaságok végsőkig megfeszítésével járó szanálásnak az a jó oldala minden esetre meg volt, hogy a teljesen egészségtelenné vált tőzsdei viszonyokat rendezte.

Ez visszatükröződik abban is, hogy az emberek spekulációk helyett ismét takarékbetétek gyűjtését tűzték ki célul. Annak ellenére, hogy a bankráta aránylag igen magas, és a vidéki pénzintézetek kölcsönei többnyire a bankkamatláb kétszereséig is terjednek, a pénzintézetek betevőiknek elég alacsony kamatot fizetnek. A betétállomány növekedése tehát nem a gyümölcsöző elhelyezés vágyára, hanem a pénz iránti bizalom helyreállására vezethető vissza. A 13 legnagyobb budapesti pénzintézetnél és a postatakarékpénztárnál elhelyezett betétek összege állandóan nő. Az 1924. év december végén még csak a 30 millió pengőt haladta meg, 1925 végén a 143 milliót, 1926. évben a 231 milliót

és 1927. év végén 364.8 millióra emelkedett, 1928 december 31-ére meg éppen 495.9 millióra szökött.[26] Ebből 35 millió pengőt tett ki az idegen valutában elhelyezett takarékbetét összeg; örvendetes ellentét azokkal az időkkel, amikor mindenki dollárban igyekezett pénzét elhelyezni, de figyelmet érdemel az, az előző év végén külföldi értékben elhelyezett tőkék ösz-csak 21.4 millió pengő volt. A külföldről beszivárgó tőke — úgy látszik — takarékbetét formájában is keres elhelyezkedést. Ugyancsak a takarékbetéteket gyarapítják a beruházási kölcsönök fel nem használt részletei is. A takarékbetétek összegének emelkedése ellenére ugyanezeknél a pénzintézeteknél még csak 49.5 százalékát értük el az 1913. évi betétállománynak. Ennek a jelenségnek mérlegelésénél nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy éppen ezek a pénzintézetek terjesztették ki működésüket az egész országra, a területi csonkulás tehát számukra ügyfeleik nagy részének elvesztését is jelentette.

Igen erős a folyószámlabetétek emelkedése. Az 1924. év végén 237.5, egy évvel később 378.2, az 1926. év végén 502.2 és 1927 december végén 682.2, végül 1928 végén 892 millió pengő volt a folyószámla betétek összege. A folyószámlabetéteknél a külföldi értékek részesedése emelkedőben van. A folyószámla betétek álladéka már meghaladja az 1913. évi álladékot, amennyiben az 1928 decemberi állomány az akkori összegnek 104.2%-át teszi.

A tőzsde viharos éveiben a vagyongyarapodások és vagyonvesztések külső kifejezője a részvények és más tőzsdei papírok árfolyamának viharos ingadozása volt. Emlékezünk még azokra az időkre, amikor a spekuláció egészen jelentéktelen vállalatok részvényeit felhajtotta, hogy azután az áresés magával rántsa a megalapozott, komoly pénzintézetek és iparvállalatok részvényeit is.

Közgazdasági életünknek nemcsak az jellemző tünete, hogy

a nagy pénzintézetek, elsősorban a Magyar Általános Hitelbank és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank főleg iparvállalatok ala pítására és pénzzel ellátására törekszenek; ez a jelenség több-kevésbbé világszerte meg van. A mi különlegességünk az, hogy ugyanakkor, amikor a részvények értéke a békebelinek csekély hányada, az intézetek óriási mérvben vagyonosodnak, titkos tartalékokat gyűjtenek, külföldön alig ismert magas igazgatói cégvezetői fizetéseket és igazgatósági tagi tiszteletdíjakat folyósítanak és szindikátusi részesedések által nemcsak önmaguknak szereznek hihetetlen hasznot, hanem ugyanilyen haszonlehetőségeket biztosítanak más pártfogolt egyéneknek vagy fiókintézeteknek is. Az 1927. év december hó végén a részvényes az 1913-ban befizetett 100 pengőből 19.3 pengőt konzervált, vagyis 1913-ban 100 pengőt ért részvénye most 19.3 pengőt ér, míg a bankok tőkéjüknek 29.8%-át konzerválták.[27]

A közgazdasági élet kialakulására és az egyes termelő hivatások fejlődésére mindenütt nagy hatással van az államháztartás helyzete, nálunk azonban, ahol az állam nemzetközi viszonylatban szokatlan mértékben szorítja háttérbe a társadalmat, az államháztartás szilárdsága vagy bizonytalansága döntő szerepet játszik.

Feltétlenül logikus és helyes volt az államháztartás egyensúlyának helyreállítása, a bevételeknek a kiadásokkal arányba-hozatala és a pénz értékének valamely külföldi standardpénzegységgel kapcsolatba hozatala. Ez a művelet volt az, amelyet szanálásnak neveztek el.

A szanálás alapját és jogcímét a Nemzetek Szövetségének közvetítésével felvett külföldi kölcsön adta meg, amely beruházási célokra szolgál elsősorban és amelynek felvétele a jóvátételi kötelezettségek teljesítésének húsz esztendőre való eltolódását vonta maga után. Az 1924-ben felvett kölcsönnel kapcsolatban Magyarország azt a kötelezettséget vállalta magára, hogy legkésőbb 1926 július 1-étől kezdődőleg deficitmentes költségvetést állít be; tehát

bevételeit fokozza, kiadásait pedig csökkenti. Ez az utóbbi kötelezettség azt vonta maga után, hogy számos állami intézményt meg kellett szüntetni vagy méreteiben csökkenteni, sok állami tisztviselőt el kellett bocsátani. Mindezek az intézkedések sok egyéni érdeket érintettek, sok embertől vonták el a létfeltételeket, amiből önként következik, hogy az elkeseredés is nőtt: az államháztartás egyensúlyának helyreállítása ebben a vonatkozásban is számos munkaalkalmat szüntetett meg. Innen ered a közönségnek elkeseredése és az a körülmény, hogy a nyelvhasználat a szanálást idestova egyértelműnek veszi a tönkretétellel. A bevételek fokozása pedig az adók és más közszolgáltatások jelentékeny emelésével járt, ami a magángazdaság erős megpróbáltatását jelentette. A magángazdaság ugyanis az infláció idején hozzászokott ahhoz, hogy különösen az egyenesadók terhe jóformán névlegessé vált és az egyes emberek köztartozásaikat tulajdonképen a vagyoni és jövedelmi dézsma azon primitív alakjában rótták le, amely a koronaromlás útján érvényesült.

A deficitmentes költségvetés már 1924-től megvan és ezt a körülményt az állami zárszámadások is igazolják. Az 1924/25. számadási év — ha az állami üzemek kezdeti deficitjét is beszámítjuk — 99,255.000 pengő többlettel zárult, a következő évi 88,392.000-rel, az 1926/27. évi pedig 151,101.000-rel.

Az 1929/30. évi állami költségvetés az igazgatási ágakra vonatkozólag 920,800.400 pengő kiadást irányoz elő, az állami üzemekre vonatkozólag pedig 507,871.000 pengőt. Feltűnően kicsi a szomszédos államokéhoz képest a hadügyi költségvetés, mindössze 150 millió; ezt is a zsoldos hadsereg fentartásának kötelezettsége okozza. Legerősebb kiadási tételek a belügyminisztériumnál (124 millió), pénzügyminisztériumnál (168 millió) és a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnál (148 millió) fordulnak elő; az agrárjellegű Magyarország földmívelésügyi költségvetése csak a 38 milliót némileg meghaladó összeget tüntet

fel a kiadási rovatban, szociális célokra pedig csak 74 pengő jut és ennek is felét visszatéríttetí a népjóléti miniszter főleg a községek által.

A kiadásoknak részletezését illetőleg utalunk arra a már érintett körülményre, hogy a kiadásoknak nagyobb felét a személyi kiadások teszik; az állami költségvetésben mindössze csat 314 millió, az üzemek költségvetésében pedig 265 millió pengőt meghaladó összeg esik a dologi kiadásokra, 30 millió, illetőleg 18 millió a beruházásokra és 96 milliót meghaladó összeg az államadósságok évi terhe.

A bevételek közül az egyenesadók 187 millió pengővel szerepelnek, a forgalmi adók csaknem 115 millióval, az illetékek 101 millióval, a fogyasztási adók 101.6 millióval, vámjövedék 128.6 millióval, a dohányjövedék 83 millió nettó bevétellel, a sójövedék csaknem 16 millióval. Amint látjuk tehát, a magyar állam bevételeit elsősorban a leggyengébb adóalanyok által fizetett vagy azokra áthárítható közszolgáltatások adják ki (forgalmi adók, fogyasztási adók, vám jövedék, só- és dohányjövedék).

Az állami bevételek ily mérvű fokozása azzal az eredménnyel jár, hogy az állami adók összege már az 1926/27. évi költségvetési évben fejenkint 73 pengőre emelkedett, jóllehet a Nemzetek Szövetsége által elfogadott szanálási tervezet szerint a fejenkinti adóteher csupán 58 pengő lett volna. Az illetékekkel és tárcabevételekkel együtt a fejkvóta már akkor 103 pengő, jóllehet a háború előtt ugyanezen a területen a fejenkinti teher csak 59 pengő volt és a nemzeti jövedelem akkor aránylag nagyobb volt. Az 1929—1930. költségvetési évben már 141 pengő a hivatalos adóstatisztika szerint is a fejenkinti adómegterhelés. Ha a kereső korban levőkre számítjuk át az adóterhet, úgy ez fejenkint a 300 pengőt is meghaladja.[28]

Az adócsavarnak ez az erős fokozása és az adók erélyes, olykor kíméletlen behajtása nemcsak a nagyobb vállalatok és

kereskedők számításait zavarja hátrányosan, hanem a kisemberek életébe is erősen belenyúlik és válságba sodorja őket. A legutolsó rendelkezésre álló zárszámadás arról tesz bizonyságot, hogy a valóban befolyt jövedelmek közül a föld- és házadó, az ingatlanátruházási illeték hozadéka emelkedett a legjobban, vagyis azok a bevételi források, amelyek első sorban sújtják az állandó jellegű, konzervatív népelemeket és az ingatlantulajdonosokat. Ennek az eredménynek elérése csak úgy vált lehetségessé, hogy az adóvégrehajtások száma állandóan szaporodik és az államkincstár kielégítése a kis gazdasági egységek és egyedek rombolásával jár. Ha hozzászámítjuk az állami adóterhekhez a községi és egyéb önkormányzati adókat, az egyházközségi járulékokát, akkor valóban igazat kell adnunk azoknak a panaszoknak, amelyek a magángazdaság túlzott igénybevételére vonatkoznak. A társadalom és gazdasági élet viszonyának vizsgálatát tehát azzal zárhatjuk, hogy úgy a földmívelés, mint az ipar súlyos termelési válsággal küzd, a kereskedelem nemzetközi viszonylatbán gazdagodásunkat, belső viszonylatban a fogyasztónak olcsó árúval ellátását biztosítani nem tudja, az állam pedig a közszolgáltatások nagymérvű emelésével a magángazdaságokat felette gyengíti, talpraállásukat megnehezíti. Ennek a szomorú képnek a sötétségét csak egyes vigasztaló fénysugarak enyhítik: az állatállomány minőségbeli színtjének emelkedése, kísérletezés új művelési ágakkal, egyes iparágak megerősödése és a tőkeképződésnek valamilyen szerény mérvben való megindulása.

T I Z E D I K   F E J E Z E T

A TÁRSADALOM ÉS A SZELLEMI ÉLET

Műveltségi színvonal — Az elemi oktatás — Középiskokáink — Az egyetemek — A szellemi proletariátus — Tudományos egyesületeink — A régi és új irányok harca tudományban és művészetben — A magyar művészet

A MAGYAR társadalom és a magyar szellemi élet, magyar műveltség viszonyának elemzésénél mélyreható bölcseleti, embertani és történelmi fejtegetésekbe kellene tulajdonképpen bocsátkoznunk.

Ezek messze vezetnének, ezért inkább feltételezzük azt, hogy az olvasók az eddigi fejezetekből nyert benyomásaik és saját tudásuk, tapasztalataik alapján ennek a kapcsolatnak a metafizika ködös távlatában elvesző rugóit és ható-erőit ismerik.

Arra kell szorítkoznunk, hogy rövid szemlét tartsunk a magyar iskolaügy, iskolánkívüli népművelés mai birtokállagán, futó pillantást vessünk a tudomány és művészetek állására.

Az oktatást és nevelést illetőleg nézetünk szerint első sorban az elemi iskola jön számításba. Nagyon tiszteljük azokat, akik az egyetemekben, főiskolákban, a kutató intézetekben, a tudományos egyesületekben látják az ország szellemi színvonalának fokmérőjét; nekünk azonban, akik a társadalmi vonatkozásokat, a nemzet nagy tömegeinek életformáit és életlehetőségeit vizsgáljuk, a népiskola és az elsőrendű ismereteknek mindenki által való megszerzése a fontos, mi Széchényi „kiművelt emberfőinek sokaságát” nem a tudósok nagy számában, hanem a kellő isme-

tekkel rendelkező földmívesek, iparosok, kereskedők összességében látjuk.

Az elemi iskolát illetőleg azzal a megállapítással kell kezdenünk szemlénket, hogy a magyar elemi népiskola egyáltalában nem az lett, aminek a magyar törvényhozás eredetileg szánta.

Az 1868-as törvényhozás azt a reményt táplálta, hogy a népiskolák fenntartása hovatovább községi teherré, illetőleg községi feladattá válik és az egyházak a községek javára iskolafenntartási jogukról lemondanak. Ez a reménység egyáltalában nem vált valóra, hiszen a községi iskolák aránya az elmúlt hat évtized alatt sohasem haladta meg az összes elemi iskolák 11%-át. A legutóbbi adatok szerint az elemi iskolák 71%-a az egyházaké és felekezeteké, az állami iskolák aránya 16%, a községieké 11 és a társulati és magániskoláké 2%. Ha jogilag nem is községi vagy állami jellegű a falusi iskola, a terhek szempontjából kétségkívül az. Az állam segélyezi ugyanis az elemi iskolák $^4/_5$-ét, a falu pedig kivétel nélkül a községben lévő felekezeti iskolákat.[1] Ez annyira megy, hogy az 50% pótadó maximum ellenére a tanügyi főhatóság hivatalból állítja be a költségvetésbe a felekezeti iskola fenntartásához szükséges összegeket és a község nem alakíthatja át a felekezeti iskolát községi iskolává, hanem kénytelen azt segélyezni.

Ez a tény minden esetre némileg leszállítja az egyházak és felekezetek iskolafenntartási áldozatkészségének értékét. Említést érdemel, hogy míg a róm. katholikus és a két protestáns egyház — természetesen állami és községi segéllyel — az egyes elemi iskolák 42, 17, illetőleg 6%-áról gondoskodik, addig a tehetős izraelita felekezet a lakosság arányszámánál kevesebb elemi iskolát tart fenn és így az állami és községi, más felekezeti iskolákat használja.

A népműveltség szempontjából jelentős, hogy az iskolában a tankötelesek mit és hogyan tanulnak. Nem szándékunk

pedagógiai kérdések megvitatása, csak megállapítjuk, hogy a vidéki életet ismerő szakértők nézete szerint az elemi iskolákban eddig sok olyan ismeretnek a közlése történt, amely a gyakorlati élet szempontjából jóformán hasznavehetetlen és csak vizsgaeredményt jelent; sok iskola nem adott ezzel szemben elég alapot az önálló gondolkozásra és nem serkentett az ismeretek fejlesztésére.

Feltűnő az is, hogy a törvényesen hat osztályosnak megállapított iskolalátogatási kötelezettség az életben lényegesen módosult. A háború előtti utolsó rendes tanévekben az elemi népiskola 5. és 6. osztályába összesen a tanulók 14%-a járt, a kötelező ismétlő iskolai oktatásból az összeírtak 58%-a maradt ki.[2] Ez annál figyelemreméltóbb szám, mert még a huszadik században is állandóan 16%-on felül volt az évenkénti összeírásból kimaradt és így be nem írt tankötelesek száma. Az 1920-as népszámlálás szerint Magyarországon egy milliót meghaladó (1,090.215) analfabéta volt; ez a szám annyit jelent, hogy ha a hat évüket meghaladott, iskolaköteles korúk bevégzése előtt írni-olvasni megtanuló gyermekeket, valamint az olvasni tudókat leszámítjuk, még mindig 866.000-re, vagyis a hat éven felüli lakosságnak csaknem $^{1}/_{8}$-ára tehető az analfabéták száma.

Az elemi iskoláknál nagy nehézséget okoz az, hogy faluhelyen rendszerint minden egyház fenntartja osztatlan elemi iskoláját ahelyett, hogy közös erővel szerveznék a többtanitós és eredményesebb tanítást lehetővé tévő iskolát. Az 1925—1926. tanévben az elemi iskoláknak éppen fele (3.202) az osztatlan, vagyis egytanítós csoportba esett.

Figyelemre méltó és nem tagadható jelenség egyes falusi iskolák elnéptelenedése, nem hunyhatunk azonban szemet azon sem, hogy az iskolák elosztása meglehetősen ötletszerű és különösen a Nagy Magyar Alföld a művelődési lehetőségektől meglehetősen távol volt. A háború előtti 3.300 állami iskola csaknem teljesen az elszakított területre esik. Pest-Pilis-Solt-

Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, Heves vármegyékben a tanköteleseknek $^{1}/_{3}$-a jóformán kiszorult az; iskolából.[3] Ezen a hiányon akar segíteni a tanya-iskolái és általában új iskola-programm, mely szerint az ország területén Budapest székesfőváros kivételével 5.784 tantermet és 2.778 tanítói lakást kellene építeni. Az 1927. év végéig 3.745 iskolából és lakásból azonban csak 80 épült fel államsegély nélkül, azoknak a társadalmi osztályoknak áldozatkészsége, amelyekre a kormányzat ezen a téren számított, egyáltalán nem jelentkezett.

Az elemi iskolai tanításnak továbbfejlesztése a tömegek számára a polgári iskola. A haladó, városiasodé nagyközségekben polgári iskola felállítására van vágy és ennek a vágynak kielégítéséért áldozatokra is hajlandók.

A polgári iskolának eddig tanügyi rendszerünkben megfelelő gyökere nem volt. Olyan polgári osztály szükségleteit akarta kielégíteni, amely valójában nem is létezett. Hat osztályában az ismereteknek elég széles körét közölte, de nem adott önkéntességi jogot és így kizárta tanítványait az úri társaságból, ahová bejutni mindenkinek törekvése. Ilyen körülmények között az V. és VI. osztály elsorvadt; logikus volt tehát az 1924-ben végrehajtott reform, amely a négy osztályú polgári iskolát teremtette meg, ennek eredményét azonban még nem tekinthetjük át. Sok adat van arra, hogy az új polgári iskolák egy része elnéptelenedik.[4]

Az elemi népiskola valamennyi néprétegé, a középiskola a felsőbb osztályoké. Nem ugyan abban az értelemben, hogy ajtaja zárva volna az alsóbb osztályok gyermekei előtt, hanem azért, mert mindazok, akik elvégzik, a felsőbb osztályokhoz tartozóknak érzik magukat.

Középiskoláink pedagógiai szempontból bírálat tárgyává voltak tehetők: sokan mondják, hogy a szakembereket nevelő német vagy angol intézetek az életnek jobban megfelelnek, azt

azonban mégis nekik köszönhetjük első sorban, hogy közép- és felső osztályaink általános műveltségi színtje elég magas és vidéki városainkban annyi ellenkező tényező ellenére szellem; élet van.

Az 1926/27. tanévben 156 középiskola működött, amelyből 59 állami, 36 r. kath., 22 református, 11 községi, 7 gör. kath míg a többi az ágostai evangélikus egyház, az izraeliták, egyesületek és magánosok között oszlik meg.[5]

Az iskolafenntartást nem kell szó szerint venni; a tényleges iskolafenntartó többnyire az állam; az iskolafenntartók a személyi kiadásoknak legfeljebb 40%-át, egyes esetekben csak 5%-át tudják előteremteni, a hiányt az állam fedezi. Az 1927/1928. költségvetési évben pl. 410.000 pengő középiskolai államsegély és csaknem harmadfél millió pengő fizetéskiegészítési államsegély szerepel,[6] tehát ugyanaz a helyzet, ami az elemi iskoláknál: az állam fizet, de nem rendelkezik.

A középiskolai reform hármas tagozatot állapít meg: a közönség határozottan a reálgimnázium csoport mellett foglal állást, a 121 fiúközépiskola közül 69 ezt a megoldást választotta, az 50.000-ret meghaladó fiúközépiskolai növendék közül pedig a növendékek összes számának több, mint a fele ilyen iskolát látogat. A reáliskolákkal szemben bizonyos ellenszenv mutatkozik, mindössze 22 reáliskola van (18 állami, 3 községi, 1 egyesületi) .

Haladóbb városaink a gazdasági utánpótlásra felső kereskedelmi iskolával is rendelkeznek, amelyet jogrendünk a szakiskolák közé soroz ugyan, a közvélemény azonban régóta, középiskolává minősít. A 30 felső kereskedelmi iskola az utánpótlásra teljesen elegendő, csak az a sajnálatos, hogy végzett növendékeiknek túlnyomó része a hivatalnoki és nem az önálló kereskedői pályára lép.

Városaink szellemi színvonalának emelkedésében nagy sze-

repe van a leányközépiskolának is. Még a közelmúltban a tanítónői oklevél volt a középosztály leányai számára az a fokmérő, mely az átlagosnál valamivel nagyobb műveltséget biztosított. Ezzel szemben 19 26/27-ben 35 leány középiskola csaknem 12.000 növendéke gyarapítja ismereteit.

Nem vizsgáljuk, csupán felvetjük azt a kérdést, hogy a középiskolák száma és a tanulóknak létszáma a csonka ország szükségleteivel és utánpótlási lehetőségeivel arányban van-e. Nem tekinthetjük teljesen alaptalanoknak azokat az aggodalmakat, amelyek ebben a tekintetben felmerülhetnek; nem mellőzhetjük azt, hogy a költséges, hosszú középiskolai előkészítés után olyan funkciók teljesítésére, olyan munkák vállalására kényszerűinek a mindkét nembeli fiatalok, amelyek ellátásához kisebb iskolai képzettség is elegendő. Az is figyelmet érdemel, hogy a szülők foglalkozásának elemzése a gyermekeket illetőleg olyan kapillaritási folyamatra vet fényt, amelynek nincsenek meg a gazdasági előfeltételei.

Vessünk most futó pillantást a tudományos képzés fellegváraira: az egyetemekre és főiskolákra.

Magyarország ma négy teljes egyetemet tart fenn. Egyike legsúlyosabb kultúrpolitikai kérdéseinknek az, hogy négy egyetemre szükség van-e és ha van, úgy azok hivatásuknak teljesen megfelelnek-e.

Hosszú ideig a tudományos képzést és tudományos vizsgálódást csupán egy egyetem szolgálta: a budapesti, amelyhez a kiegyezés utáni években járult a kolozsvári. Noha az utóbbin kiváló tanárok, olykor világhírű tudósok működtek, a második egyetem jelentősége össze sem volt hasonlítható a budapestivel, amely hova-tovább a mammut-egyetemek jellegét öltötte magára.

A viszonylagos túlnépesedés a budapesti egyetem színvonalának csökkenését vonta maga után annál inkább, mert az egyetemi igazgatás akkori állapotában gondolni is alig lehetett

arra, hogy megfelelő szervezeti berendezéssel és tudomány felszereléssel a hallgatók ezrei számára tegyék lehetővé a leltismeretes munkálkodást. Azóta ez megoldott probléma nem eev európai és amerikai egyetemen, amelyeken 8—10 ezer hallgatrészesül ugyanolyan intenzív oktatásban, mintha kis egyetemnek lenne polgára.

Az aránylag kevés hallgatóra berendezett budapesti egyetemi tantermek és intézetek sajátságos típust termeltek ki: az ősjogászt és ősmedikust, akik a legkülönbözőbb módon keresték kenyerüket amíg azután az egyetemi vizsgálati rend hézagain keresztül belopództak a pályavégzettek sorába. Ezek azután természetesen közhivatalokban és szabad pályákon az értéktelenebb elemet képviselték, úgy, hogy érthető volt a színvonal emelésére törekvőknek új egyetemek felállítására irányuló sürgetése.

Ezeket az új egyetemeket azonban anyagi nehézségek és nem utolsó sorban az egymással vetélkedő városok egymással szembenálló igényei miatt csak későn, közvetlenül a világháború kitörése előtt lehetett felállítani és működésüket csírájában fagyasztotta meg a történelmi idők jeges zivatara. Az ország területének megcsonkítása következtében a kolozsvári és pozsonyi egyetemeknek gyönyörű felszerelésük hátrahagyásával kellett menekülniök és évekig tartó bizonytalanság után találtak csak új otthonra Szegeden, illetőleg Pécsett.

A debreceni egyetem befejezésével és a két menekült egyetem elhelyezésével és fejlesztésével, költséges teoretikus intéze[x] teinek megteremtésével járó kiadások erős próbára tették az állami költségvetést és felette *igénybe* vették a beruházási hiteleket.

El kell ismernünk, hogy négy egyetemünk, az önálló egyetemi szervezettel bíró közgazdasági kar, mintaszerű műegyetemünk az életpályákra képesítő hatásától függetlenül a tudományos vizsgálódás és működés megszentelt csarnokai. Az is bizonyos,

hogy ha a 337 egyetemi és műegyetemi tanár között van olyan j_s akiknek tudományos működése csekélyebb értékű vagy aki hajló** kora, elkedvetlenedése miatt hosszabb időn át vagy hosv szabb jdő óta meddő, túlnyomó többségük élénk, érdemes tudójnányos működést fejt ki, amely tudományos intézeteink és egyesületeink életének legbiztosabb alapja.

A tanári kar és az ennek segédkező, munkáját kiegészítő tudományos segédszemélyzet azonban csak egyik elemét adja az egyetemnek, mint tudományos intézetnek életéhez. A másik elem az ifjúság, amely felkeresi az Alma Matert és oklevélszerzési törekvése közben a tudományos gondolkozás és módszer birtokába jut, tudományágának ismereteit elsajátítja.

Tetszetős és megvesztegető az a tétel, hogy egyetlen nemzetnek sem lehet túlsók, magas műveltséggel rendelkező, tudómányos fokozatot elnyert fia. Annak az észrevételnek helyességét is el kell ismernünk, hogy valamennyi élethivatás csak nyer magas műveltségű, az összefüggések feltárására és értékelésére képes, a hivatás emelésére alkalmas egyének tömegesebb odaözönlése által.

Ezzel szemben azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy egyes, tudományos készültséget feltételező hivatásokban az érvényesülés csak nemzeti állam keretein belől mehet végbe és így annak felvevő képessége megadja azt a felső számot, amelyet az illető ágban oklevelet szerzők tömege nem léphet túl. Vannak olyan hivatások is, amelyek akár tudományos működésre, akár megélhetésre az állam határain kívül is módot adnak; ebben az esetben azonban elvész nemcsak a fiatal és életerős állampolgár, hanem annak az erkölcsi és anyagi befektetésnek ellentétele is, amelyet a nemzeti társadalom a kiképzésre fordított.

A négy egyetemnek nemcsak az a veszélye, hogy felállításuk, felszerelésük és fenntartásuk nagyon sokba kerül, hanem az a lehetőség is, hogy hallgatóik nem lelik meg azt a helyet, amelyet

joggal igényelhetnek. A felszerelés becsület és részben hiú - *kérdése* minden egyetemnél; arról hallani sem akarnak, hó valamely teoretikus tanszék laboratóriumáról, *intézetéről* lemond j-on; az illető tanár azzal érvel, hogy ebben az esetben a képzés teljesége szenvedne csorbát és az illető ágban az egyetem *ki** maradna az egyetemek és tudományos intézetek ily irányú munkaközösségéből. Az állam fokozott anyagi igénybevételénél is nagyobb veszély talán a hallgatói anyag túlzott vagy rendszertelen igénybevétele. Nem lehet az *egyetemek* szabad tetszésére bízni azt, hogy esetleg egymással versenyezve igyekezzenek a hallgatók minél nagyobb számának biztosítására: a befogadó képességen felül a végzettek *elhelyezésének* kérdése is figyelmet *érdemel ebből* a szempontból.

Ez az elgondolás volt alapja a numerus clausus törvénynek, amelynek megvalósításában csak minősítő és nem döntő tényező volt az, hogy a proletárdiktatúra bukása utáni irányadó politikai tényezők az *egyetemi,* főiskolai hallgatók számának korlátozásával egyszersmind a zsidóknak egyes szabad szellemi foglalkozásokban észlelhető túlnyomó többségét is fokozatosan meg akarták szüntetni.

Távol állván a napi politikától és tartózkodván attól, hogy a leírt jelenségek bírálatába bocsátkozzunk, megállapíthatjuk, hogy még a numerus clausus-törvény által foganatosított korlátozások is túlságosan enyhék ahhoz a riasztó *képhez* viszonyítva, amelyet az elhelyezkedési lehetőségek korlátoltsága vagyis az évente egyetemet és főiskolát végző fiatalemberek száma és a szükséges utánpótlás mérve közötti különbség mutat.

Nem akarjuk a napi kérdéseket érinteni és ezért egy közelmúlt tanév adatait vesszük elő. Az 1926/27. tanévben — a műegyetemet *és* a főiskolákat leszámítva — a felvehető első éves hallgatók létszámát úgy állapították meg, hogy a hittudományi karokra 150, a jogi és államtudományi karokra 1.100, az orvos-

tudományi karokra 950, a különböző bölcsészettudományi karokra 750 és a közgazdaságtudományi karra 550 első éves hallgató volt felvehető,[7] ami magában véve 3.400-as létszámot ad. Ha hozzávesszük a műegyetem és a főiskolák létszámát, bátran mondhatjuk, hogy a kormányzatunk 5.000-en felülinek tartja ^ évi utánpótlás számát, holott az utóbbi évek tapasztalatai arról győznek meg, hogy a köztisztviselők idősebb rétegeinek a nyugalombahelyezéstől idegenkedése és a szabad pályákon levő idősebb elemeknek a rossz gazdasági viszonyok miatt pályájukon az utolsó percig való megmaradása lehetetlenné teszi évente ennyi fiatalembernek elhelyezését.

Számolnunk kell azzal, hogy egyetemeinken és főiskoláinkon olyan létszám kavarog, amelynek tagjai tudják, hogy tudományos készültséget feltételező pályán elhelyezkedésük merő esetlegességektől függ és számításba kell venniök azt is, hogy esetleg két kezük munkájával kell fenntartaniuk magukat.

Rendkívül nehéz tudományos működést fejteni ki olyan egyetemeken és főiskolákon, tudományos irányítást adni olyan ifjúságnak, amely a legsúlyosabb anyagi válsággal küzd, elsőrendű életszükségleteinek kielégítésére alig képes és emellett azt sem tudja, hogy a tudományos előkészülés éveinek eredményét felhasználhatja-e. Alig érthető, hogy ilyen gátló körülmények mellett is az előadások látogatottak, a vizsgaeredmények kielégítők és az összesen 213 egyetemi intézetben és szemináriumban, valamint a műegyetem és főiskolák hasonló alakulásaiban intenzív tudományos munka folyik.

Megállapíthatjuk azt, hogy az összeomlás utáni első években az ifjúság, amely elsősorban kenyeret akar és csak másodsorban szenteli magát a tudomány szolgálatának, főleg a nagyobb elhelyezkedési lehetőséggel kecsegtető orvosi, mérnöki pályákat rohanta meg. Még 1922/23-bán is az első félévben 5.532 volt az orvostanhallgatók és 4.820 a műegyetemi hallgatók száma.

Amikor azonban a gazdasági válság a szabadkereseti lehetőségeit is csökkentette, mind kevesebben gondoltak ár hogy ezeket válasszák, illetőleg, hogy tanulmányaikat folytassál/ *1924/25-ben* az orvostanhallgatók száma a második félévben *mi* leszállóit 3.382-re, a műegyetemi hallgatóké 2.213-ra. E?>ei szemben az 1922/23. tanév első felében a joghallgatók szarna — az egyetemeket és a jogakadémiákat egybeszámítva ~_ 4.661 volt, két évvel később pedig a második félévben 4.254, vagyis számbavehető csökkenést nem látunk, ami annak a jele, hogy egyéb elhelyezkedési lehetőségek hiányában az ifjúság ismét a fix jövedelmet nyújtó állásokra képesítő jogászkodás felé fordul. Ezt megerősítik az 1927/1928. évi adatok is. Jogás? 4.120, orvos 2.381, mérnök 1.568.[8]

Tekintettel arra, hogy egyetemeink is minősítést nyújtó intézetek, a főiskolákat velük egyenlő elbírálás alá kell vonnunk, annál inkább, mert a főiskolák közül több a tudománynak éppen annyira gócpontja, mint bármely *egyetemi* kar. Világhírű állategészségügyi főiskolánk, szépmúltú gazdasági akadémiánk, a jelenleg Sopronban működő és egykor egész Európában vezető szerepet betöltött bányászati és *erdészeti* akadémia az alkalmazott tudományok terén sok találmánnyal és eredménnyel gazdagították az irodalmat és az *életet,* igazi kutató szellemnek váltak otthonává.

Egyetemeink és főiskoláink bizonyosfokú önkormányzattal bírnak, amely előmozdítja úgy a tudományos szellem ébrentartását, mint az akadémiai közérzést. A tanári kar és az ifjúság között azonban a legutóbbi időkig csupán igen gyenge kapcsolatok voltak és az ifjúság sem mutatta fel azt az összetartást és testületi érzést, amely a legtöbb külföldi egyetemen otthonos. Egyes főiskolákról terjedt át az egyetemre az az irányzat, amely először a szemináriumok és gyakorlatok révén létesít erős kapcsolatot a tanár és hallgatója között, azután az ifjúságnak szabad társulásokba szervezése által tömöríti az egyetemi és főiskolai

hallgatókat. A bajtársi egyesületeknek — amelyekkel szemben egyes körökben annyi ellenérzés mutatkozik — éppen az a jelentőségük, hogy a kollektív- öntudat érvényesülése korában az addig teljesen széttagolt diáktársadalmat hatékony egységgé formálják.

A hivatalos és három tagozatú iskolai rendszer mellett az utóbbi években mind erősebben érvényesült az a törekvés, hogy adjuk meg a tanulás lehetőségét mindazoknak, akik azt bármilyen okból iskolaköteles korukban elmulasztották, és juttassuk hozzá a csak magasabbfokú (közép- vagy felső-) iskolában elsajátítható ismeretekhez mindazokat, akik tehetségük és törekvésük révén kiemelkednek az általuk végzett iskolák által adott keretek közül.

Nagyszabású szabadoktatási tevékenység indult meg az utóbbi években. Ez messze meghaladja méreteiben és hatásában {ízt a félig-meddig műkedvelő és némileg jótékonyság számba menő működést, amely már a múlt század utolsó évtizedétől kezdve megmunkálta a talajt a rendszeres szabadoktatási mozgalom számára.

Éppen a rendszerben van azonban némi veszedelem. Ha a szabadoktatási vagy hivatalos nyelven iskolánkívüli népművelési tanfolyamok szorosan megállapított tanrendjét olvassuk és a hivatalos jelentések számadatait vizsgáljuk, önkéntelenül az a gyanú merül fel bennünk, hogy lassankint elvész a mozgalomnak az egyéni tetterőből és az érdeklődők szükségérzetéből fakadó lendülete; hova-tovább új iskolatípussá, a kényszer unott mesgyéjén haladó működéssé válik.

Már az egyetemek leírásánál utalás történt arra, hogy az egyetemek tanszemélyzete hivatásszerűleg a tudományos életnek legerősebb alapja. Az egyetemi tanszemélyzet és a tudományos intézetek tisztviselői játsszák a vezérszerepet a tudományos egyesületekben is.

A magyar tudományos egyesületek két csoportba oszthatók. Vannak olyanok, amelyek a közönséggel és a közönséget érdeklő

gyakorlati célokkal az összeköttetést jóformán teljesen megsz kították, akár azért, mert céljuk, működésük természete csat kisszámú szakértőt érint, akár azért, mert az „Odi profanum vulgus” álláspontjára helyezkedtek. Vannak ismét tudományos egyesületek, amelyek a tudományos színvonal leszállítása nélkül a tárgyalt kérdések ügyes megválasztásával, az érdeklődés felkeltésével nagy népszerűségre emelkedtek. Az elsőre példa a Magyar Tudományos Akadémia, amely a legutóbbi évekig előkelő és zárt magányban élte üvegházi életét és olyan kiadmánysorozatokat támogatott, amelyek az illető tudományág néhány művelőjén felül senkiben sem ébresztettek lelkesedést. Az utóbbi típusra példa a Kir. Természettudományi Társulat, amely sok ezer főnyi tábort nevelt és több évtizedes munkájával nagyban hozzájárult a természettudományok fejlődéséhez. Kétségtelen, hogy tudományos egyesületeink egy részének az élettől elfordulása, a napi szükségleteknek általuk semmibe vétele a magyar szellemi élet kialakulására hátrányos befolyással volt, mert hozzájárult áltekintélyek, téves nézetek érvényesüléséhez és a közönség tudományos érdeklődésének csökkentéséhez. Semmi esetre sem kívánatos, ha előkelő tudományos egyesületek felolvasó ülései 10—12 hallgató előtt folynak le, holott tudjuk, hogy az Akadémia és a többi tudományos egyesület alapítását osztatlan lelkesedés vette körül *és* működésüket sokáig nagy érdeklődés kisérte.

Ha a tudomány, sőt a szépirodalom berkeiben levő állapotokat vizsgáljuk, arra is figyelemmel kell lennünk, hogy a fiatalok és öregek, maradiak és újítók közötti ellentét nálunk különös élesseggel robbant ki, és míg az öregek évtizedeken át mereven zárkóztak el az új irányok tehetséges követőivel szemben is, és inkább a szürke középszerűséget pártolták, addig a fiatalok túlzásaikban olykor a teljes tagadás álláspontjára helyezkedtek, egyes csoportjaik pedig a magyar leiektől idegen húrokba csaptak be.

Figyelemreméltó, hogy a legutóbbi időkben határozott

javulást látunk ezen a téren: az elzárkózott tudományos egyesületek új tájékozódásra törekszenek; a közönség pedig mind nagyobb érdeklődést mutat a tudományos irodalom iránt.

A tudománnyal párhuzamosan halad a szépirodalom és a művészet fejlődése. A szépirodalom, a nemzeti nyelv, nemzeti színház műveli az elméket, teszi fogékonnyá az embereket magasabb eszmék, gondolatok befogadására.

Akkor tehát, amikor az ismertetett tudományos tényezők munkássága mellett is a folyóiratok fenntartása nehézségekbe ütközik és a nem elvont tudományos fejtegetéseket tartalmazó, hanem a magyar közélet vagy múlt mindenkit érdeklő jelenségeivel foglalkozó komoly művekből is kb. csak annyi példányt lehet eladni, mint amennyire rúgott az ilyen könyvek olvasóközönsége a múlt század harmincas-negyvenes éveiben, akkor a szépirodalom terén is bizonyos visszásságokat vagy hiányokat kell sejtenünk.

Ez így is van.

Kétségtelen, hogy olyan író, különösen drámaírói gárdával dicsekedhetünk, amely nagyobb nemzetnek is becsületére válnék. Ez azonban még nem minden. Ha meg is állapíthatjuk azt, hogy íróink jelentős része a tárgy megválasztása, művészi kidolgozása, a műgond, az ihletettség tekintetében méltó utódja nagyjainknak és szerencsés kézzel egyesíti az általános emberi eszmények szolgálatát a legutóbbi különleges magyar szempontok érvényesítésével: viszont nem tagadhatjuk azt sem, hogy akárhány írónk tisztán napi sikerre, regénynél, novellánál kelendőségre, drámánál a színszerűségre és hatásvadászatra törekszik. A neoromanticizmustól a .verizmusig minden árnyalat képviselve van irodalmunkban, mindegyiknek vannak jeles művelői, de kontárai is. Feltűnő, hogy az ország területének megcsonkítása és a régi nemzeti állam összeroppanása aránylag milyen kevés költőt és írót ihletett meg a csonkaországban. Közönségünk — úgy látszik

— fásulttá és fáradttá kezd válni, szórakozást keres. Ugyanakkor, amikor jazz operettek sorozatos előadásokat érnek meg, az ország első színháza kénytelen levenni a műsorról egyik legkiválóbb írónknak gyönyörű, az ország megcsonkításával és középosztály romlásával foglalkozó szimbolikus darabját. Közkönyvtárainkban a vidéken még legerősebb a Jókai regényeknek és Mikszáthnak a forgalma; a fővárosban és a fővárosból kiterjedőleg mind erősebben foglal tért a ha?ug romantikájú, a felsőbb társadalmi körökben játszó szentimentális, a napigondoktól elvonó, többnyire rosszul fordított fantasztikus regény és az erotikum.

A könyvtennelés ma is nagymérvű, — 1928-ban 3.138 könyv[9] — a könyvek és folyóiratok száma imponálóan nagy. A túlnyomó többség azonban selejtesebb termékekre esik és a folyóiratok lapszáma, terjedelme — egyes kivételektől eltekintve — a háború előtti évekhez képest határozottan visszaesést mutat.

Már utaltunk arra, hgy társadalmunk olvasó rétegeinek fokozatos szegényedése maga után vonta az időszaki sajtó, különösen napisajtó befolyásának erősödését, amely hovatovább átveszi a szépirodalom és tudományos irodalom nevelő szerepét is.

A sajtó már rég kinőtt azokból a keretekből, amikor inkább buzdítás, mint elismerésként hatodik nagyhatalomnak nevezhető. A nagyhatalmak száma azóta változott, a sajtó pedig döntő *tényezője lett* az *életnek.* Magyarországon ugyan részben a nem kifogástalan közlekedési viszonyok, részben műveltebb osztályaink sokoldalúsága miatt a sajtó nem egyedül uralkodó és nem befolyásolja annyira olvasóközönségét, mint pl. az angolszász államokban, ahol bárkiről megállapítható pár percnyi beszélgetés után az, hogy mely lapot szokott állandóan olvasni, — amily mértékben csökken azonban egyéb szellemi táplálék élvezetének lehetősége és súlyosodnak a kenyérgondok, nő a napilap jelentősége, amely a fáradt, agyonhajszolt egyénnek mindenből juttat valami morzsát.

Ez a magyarázata annak, hogy nálunk nagyon magas példányszámú napilapokkal nem találkozunk; az egységes közszellem később tárgyalandó fogyatékossága, az egymást felváltó, egymással szemben álló két párt hiánya hozzájárul ahhoz, hogy az olvasóközönség is elaprózódjék és kevesebb erősebb napilap helyett több gyengébbet tartson fenn. Az időszaki sajtótermékek aránylag nagy számát okozza továbbá az is, hogy most már a legszerényebb városiasodé község is igényt formál saját lapra, sőt — amennyiben egymással viaskodó helyi nagyságok vagy csoportok vannak, — azok mindegyike igénybe veszi a sajtót eszméinek terjesztésére, céljainak megvalósítására.

Természetes, hogy óriási a különbség valamely budapesti nagy lap és a vidéki kisváros heti újságjának szerkesztősége között. *Az* egyikben lázas munka folyik a kora délutáni óráktól kezdve, sürgés-forgás: riporterek rohannak be és mondják gépbe tudósításukat, csilingel a városközi távbeszélő, tucatjával jönnek a panaszosok és a honmentők, a főszerkesztőnél egymásnak adják a kilincset tekintélyes politikusok, a különleges helyzetben lévő és a többi munkatársnál rendszerint önállóbb közgazdasági rovatvezetőnél tanácskozás folyik; ha kirobban valamely szenzáció, hirtelen dobják ki a már tördelt vezércikket és írnak helyébe másikat; az egész gépezet az agyvelők megpattanásig, az író- és szedőgépek töréséig hajszában van, hogy azután az esti órákban fokozatosan lassuljon az ütem és éjfél után az éjjeli szerkesztő is nyugalomra térjen.

A saját palotában vagy fényes bérelt helyiségben lévő budapesti szerkesztőséggel alig hasonlítható össze a vidéki kis hetilapnak többnyire a kiadó nyomdatulajdonos üzlethelyiségében szorongó redakciója, amely kényelmesen végzi munkáját és csak arra ügyel, hogy az esetleg már a hét közepén esedékes lapzárta után bekövetkezett események teljesen ki ne maradjanak a lapból.

Bármily eltérő azonban ezeknek a szerkesztőségeknek külső

képe, van valami, ami csaknem minden időszaki sajtóvállalatot-egybefon: ez a kiadónak és a szellemi vezetőnek a viszonya Bármennyit írjanak ugyanis erről a kérdésről, a helyzet lényegileg változatlan marad, a kiadó üzleti vagy politikai érdeke mindig erősebbnek bizonyult az újságíró nézeténél és törekvéseinél; ha a kettő között ellentét merül fel, az utóbbinak kell engednie, mert a sajtó nálunk is, épp úgy, mint külföldön üzleti vállalkozás jellegétől nem vonatkoztatható el.

Éppen ezek alapján a 934 újság szerepét együtt taglalhatjuk, noha tudjuk, hogy az 1925-ben postára adott 82.2 millió újság-példányból több mint 70 millió példány 24 budapesti nagy lapra esett. Megemlíthetjük, mint érdekes részletet azt is, hogy az újságok közül 218 Budapesten jelent meg; a napilapok száma 72 volt; a nyelv tekintetében jellemző, hogy ?22 csak magyarul, 10 pedig csak németül jelent meg.[10]

A tudomány és irodalom mellett meg kell emlékeznünk a művészetről is.

A képzőművészetekben is észrevehetjük ugyanazokat a jelenségeket, amelyek a tudományt és az irodalmat jellemzik. A képzőművészetben azonban az akadémikusok és az újítók valahogy könnyebben és hamarabb találták meg egymást, mint a szellemi életnek többi ágazataiban. Része lehet ebben a művészek nagyobb megértésének, engedékenységének, de annak a körülménynek is, hogy az új vevőközönség közelebb állván az újítókhoz, ezek megtalálták hozzá az utat és így az anyagi érdekellentét éle csorbult, az újítók is megélhetéshez, dicsőséghez jutottak.

A képzőművészeti törekvések homlokterében állami múzeumaink állanak. Ha van valami, ami a magyarságnak a környező népekkel szemben való felsőbbségét bizonyítja, úgy Szépművészeti Muzeumunk, a magyar képzőművészet fejlődésének csodás gaz-

jagságú tárháza feltétlenül ezen tényezők közé tartozik. A magyar festészet és szobrászat épp úgy rövid múltra tekinthet vissza, roint a tulajdonképpeni nemzeti élet; letargikus álmából Széchényi korában ébredt fel. Az a művészet azonban, amely a nagy pleneristákkal egyidőben keltett életre magyar őstehetségeket és az egyik legtökéletesebb impresszionista iskolával — a nagybányaival — ajándékozta meg az egyetemes művészetet, még abban az esetben is tiszteletet érdemelne, ha legújabb kiágazásai, gyümölcsei nem lennének annyira értékesek.

Képzőművészetünk fejlődésére döntő hatással van az, hogy megtalálta *a.* kapcsolatot a néppel és az anyafölddel. A nagy bányaiak mintájára most már az ország számos városában alakultak művésztelepek, amelyek tagjai a környezet hatása alatt törekszenek egyéniségük kifejlesztésére. Az Alföld lelkének megérzéséhez pl. a szépirodalmon kívül nem utolsó sorban a szolnoki művészek vezettek, akiknek meglátásán keresztül ismerkedett meg a művelt magyarság az alföldi levegővel, napfénnyel, a Holt-Tisza fényhatásaival, a tiszavidéki magyar típusokkal.

Természetes, hogy a gazdasági válság a képzőművészeti alkotások terén és a művészek körében is nagyon érezteti hatását. A szűkjövedelmű emberek először az élvezetek terén korlátozzák magukat; azt vetik el, ami életüket szebbé és tartalmassabbá teszi, és csak azután kerül az elsőrendű életszükségletek csökkentésére a sor. Minthogy pedig hazánkban a képzőművészeti alkotásokra való igény még amúgy sem lehetett erős, kézenfekvő, hogy az eddigi műpártolók jó része — semhogy társadalmi kiadásait csökkenteni kelljen, — inkább a kép- és könyvvásárlást szüntette meg. Ezen a tényen nem sokat változtat az államnak és egyes önkormányzati testületeknek az a törekvése, hogy a művészeknek munkaalkalmat adjon. A művész éltetője a mecénás és az ezerfejű nagyközönség; addig tehát, amíg az általános rossz gazdasági helyzetben, annak irányzata ellenére

fölfelé törő rétegek művészeti igénye meg nem nyílik, képzőművészetünk anyagi kérdései alig lesznek rendezhetők.

E szomorú perspektíva ellenére megelégedéssel kell meg. állapítanunk azt, hogy már a középosztály fogadószobáiból js az egy emberöltő előtt még annyira népszerű ízléstelen olajnyomatok tűnőben vannak, a tanácstermekben igazi művészek által festett arcképeket vagy történelmi képeket láthatunk és a világháború áldozatainak emlékét a legtöbb község művészi színvonalon álló művel örökíti meg.

A művészetek közül külön helyet foglal el az építészet és a zene.

Azon törekvések után, amelyek külön magyar építőstílus kialakítására irányultak, az újabb építészet ismét többféle megoldási lehetőséggel kísérletezik és különböző eszményeket tűz maga elé. Sajnálatos körülmény, hogy hazánk építészeti emlékei túlnyomó részükben az elszakított területen vannak és a megmaradt terület épületeinek megőrzése terén sok mulasztás történt. Az az állam azonban, amely ma is dicsekedhetik a budai vár barokk épületével, a Halászbástya román folyosóival és amelynek fia tervezte és *építette* a világnak egyik legszebb gótikus épületét, nem mondhatja magáról azt, hogy a monumentális épületekre fordított áldozatok által polgárainak ízlését nem igyekezett volna finomítani.

Az építések elmaradása és a háborús és háború utáni években a takarékosság kényszerű alkalmazása nem volt kedvező arra, hogy építészeink új megoldási lehetőségekkel kísérletezzenek, a megváltozott anyag szellemét *teljesen* felkutassák. Nem lehet azonban tagadni, hogy a nagyobb városainkban épült vasbeton házak architektonikus szempontból sokkal szerencsésebb megoldásokat tartalmaznak, mint azok a gipszoromzatu és palotákat mímelő bérházak, amelyekkel egy letűnt kor építészeinek elkép-

zelésbeli szegénysége pl. a budapesti Nagykörút hatását tönkretette.

Feltűnő, hogy a legutóbbi években nemcsak középületek, főleg iskolaépületek emelése történt, hanem a városokban számos templom is épült, ami alkalmat adott arra, hogy — a pénzügyi helyzet által vont korlátokon belül — művészeink a gyakorlati célokon túlmenő feladatokat is megkísételjék.

A magyar építészek sikerével vetekszik, sőt méreteiben azt messze meghaladja az a diadalút, amelyen a zene művelői haladnak.

Hazánk régóta részt vett a világ zenei életében és nem egy világhírű előadó művésszel gyönyörködtette a közönséget határainkon kívül is. Zenei életünk azonban aránylag későn fejlődött ki; komponistáink vagy a részvétlenség és ismeretlenség homályában maradtak, vagy teljesen a külföldre voltak utalva. A műveltebb osztályok érdeklődését és igényét is teljesen kielégítette a cigányzene, amely Lavotta, Csermák magyar műzene törekvéseit is lassankint feledésbe szorította. A szabadságharc utáni időkben eltűntek a virtuózok is, és a népdal, főleg cigányosított vagy színpadra hozott alakjában, foglalt el magának minden érdeklődést. A század elején egyetlen operaházunkban gyakori volt a félig vagy alig telt ház; a híres külföldi művészek ellátogattak ugyan hozzánk, hangversenyeik azonban inkább társadalmi esemény jellegével bírtak.

Nem vélünk tévedni, ha a mostani magas fokú zenei kultúrát elsősorban a zenei főiskolák működésének és az ott nevelt oktatók eredményeinek számlájára írjuk. Ebben az irányban sokat tett már a magántörekvések nyomán keletkezett Nemzeti Zenede is, a döntő lökést azonban a Zeneakadémia, most Zeneművészeti főiskola adta meg,[11] mely 187 5-ben kezdette meg működését s amelynek első elnöke Liszt, első igazgatója Erkel Ferenc volt, most pedig olyan művész áll az élén, mint Hubay

Jenő. Amilyen mértékben bocsátotta ki ez az intézet növendékeit, annyira erősödött mindenütt a zenei műveltség és vált népszerűvé a klasszikus zene. Az egykori részvétlenség helyett most az operaháznak csaknem összes helyeit bérletben kötik le és még ezelőtt egy-két évvel nagy pártfogás kellett ahhoz, hogy valaki filharmonikus bérlethez jusson. A fővárosban második operaház, vidéken operai előadások gyönyörködtetik a közönséget; az egyetlen zenekar helyett csak a fővárosban négy-öt, hasonlóan sorozatos hangversenyeket adó zenekar, számos kamarazene társaság működik és minden nagyobb vidéki városban meg van már a mód arra, hogy a zenekedvelő a helyszínén is megtalálja igényének kielégítését.

Bizonyos szegénység volt tapasztalható a magyar zeneszerzők működésében. Ez is megszűnt. Néhány magyar operaíró működését nem említvén, büszkén hivatkozhatunk Bartóknak, Kodálynak, Dohnányinak az egész művelt világot diadalmasan meghódító műveire. Nagy probléma, hogy a klasszikus zene nemes tartalmát miként ontsuk hozzáférhető és népszerűségre számot tartható edényekbe. Sokan félnek attól, hogy a magyar dal a megváltozott viszonyok között nem tarthatja fenn magát, ha nemcsak a könnyű, hanem a klasszikus zene versenyével is kell küzdenie.

A magyar dalnak gyökere olyan mélyen van, hogy azt csak a nemzeti életet teljesen megingató zivatarok gyomlálhatják ki a néplélekből. Az idegen könnyű zenével szemben pedig a klasszikus zene kétségkívül léleknemesítő és művelő hatással lesz. Ha a magyar legény már nem akar száz szál gyertyát az asztalra és nem kér száz itce bort, akkor talán mégis üdvösebb, ha Dohnányi magyar elemekből szövött szimfóniáját, vagy Schubert dalait hallgatja, mint a „Lesz maga juszt is az enyém” című örökbecsű művet.

Ezt a kérdést egyébként éppen úgy a rádió és mozi fogja eldönteni, mint művelődésünk irányvételének egyéb kérdéseit is.

A rádió és a mozi körülbelől azt a szerepet játsszák a hangversenyek és színházak mellett, mint a hírlapok a tudományos és szépirodalom mellett.

Bármily kevéssé szívesen látott egyesek előtt az a változás, amely az élet központi tengelyébe egyes technikai vívmányokat és kényelmi berendezéseket helyez, ez olyan tényező, amellyel mindenkinek számolnia kell.

A mozi könnyű hozzáférhetősége, üzemének aránylagos olcsósága, szemet gyönyörködtető, olykor kápráztató lehetőségei a nép számára nélkülözhetetlenné tették ezt az intézményt. Hatása kiírthatatlan nyomot hagy a fejlődésben: nemcsak a városi diákgyerekek, hanem a falusi legények és leányok is nem egy esetben már úgy viselkednek és értékelnek, ahogy ezt a moziban látták, még abban az esetben is, ha eljárásuk a hagyományokkal, környezetük elveivel ellentétben áll.

Most a mozikban túlnyomóan teljesen idegen viszonyokat visszatükröztető, idegen népiéleknek megfelelő darabokat lát a néző és a zene, amely az előadást kíséri, részben magyar népdalokból, főleg azonban idegen modern zenéből áll. Ha több magyar tárgyú darab állana rendelkezésre, döntően befolyásolná a néplélek változását, és a mozielőadások kísérő zenéjének klaszszikus darabokkal tarkítása éppen úgy hozzájárulna ezek dallamának megismertetéséhez, mint ahogy ez pl. az Egyesült Államokban végbemegy.

Addig is azonban, amíg ennek a tényezőnek és a vidéken mind erősebben terjedő rádiónak ilyen átalakítására gondolhatnánk, meg kell elégednünk azzal, hogy zenei életünknek nagy és fokozatos fejlődéséről adhatunk számot. A rádió elterjedése különben részben összefügg a középosztály elszegényedésével;

csak így érthető, hogy a 168.000 rádióengedélyből a relatív többséget Budapestre adták ki.[12]

A mozi és rádió érezhető kárt okoztak egyik szép múlttal bíró művészetünknek: a színművészetnek.

A nemzeti nyelv és irodalom apostoli lelkű munkásai, a nemzet napszámosai, az Egressyek és Megyery Károlyok a túlvilágról büszkén tekinthettek utódaikra. A Nemzeti Színház és ezt követve a többi színház, a művelődés valódi gócpontjává vált. A Nemzeti Színház Shakespeare és Moliére előadásai színvonalban elérték, sőt meghaladják az ezeknek a szellemóriásoknak hazájában bemutatott előadásokat; a színházban és a színpadon keresztül érvényesült sok igazság, vált népszerűvé sok tétel.

Ezen az sem változtat, hogy egyes színpadok mellékcélok szolgálatába állottak és az üzleti mozzanatot tolták előtérbe.

A nagy országos műintézetek hivatásukat teljesíthetik is. A vidéken azonban a közönség ellanyhulása, a fizetőképes közönség meg nem értése, a mozi igen problematikussá tette a színtársulatok megélhetését, amelyeknek helyzetét még az is nehezíti, hogy a magyar színészet erre a kis területre szorult. A színészek tömegesen hagyják el a pályát. Az 1927/28. színi évadban már csak 18 vidéki színtársulat működött 582 színésszel;[13] ezek is mindjobban összevonják műsorukat, amely hiányt a műkedvelők — utóbbi években örvendetesen fejlődő működésük ellenére — teljesen pótolni nem tudják.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

A HIVATALOS MAGYARORSZÁG

Az államforma és az államfő — A kormány befolyása a törvényhozásra — A képviselőház: a választások eredménye, a képviselőház személyi összetétele — A felsőház — A végrehajtó hatalom jellege — A magyar közigazgatás jellemzése

HAZÁNK a két forradalom viszontagságai után visszatért a királyság ősi intézményéhez;. Az alkotmányos élet helyreállításáról szóló 1920. évi I. törvénycikk félre nem érthetően tett tanúságot amellett, hogy a nemzet akaratát megtestesítő nemzetgyűlés a királyság intézményéhez ragaszkodik és az azóta szerepelt kormányok csaknem mindegyike talált módot arra, hogy a törvénynek ezzel a kijelentésével a nyilvánosság előtt azonosítsa magát.

A köztársasági államformával 1918-ban tett tapasztalatok nem voltak alkalmasak arra, hogy a lakosság többségének rokonszenvét számára megnyerjék. A pártatlan írónak számot kell vetnie azonban azzal, hogy a köztársaság úgy 1849-ben, mint 1918-ban kétségbeesett helyzetet talált és előző korszakok hibáinak kiküszöbölésére, függő kérdéseinek megoldására lett volna hivatva. A királyság mellett tehát egyesek és tömegek bizonyos, a hagyományokon alapuló eszmei tartalmon felül azért is tettek hitvallást, mert a nem csupán a köztársaságok által felidézett, de a köztársaságokkal egybe eső zavarokat, nyomasztó helyzetet és nélkülözéseket a királyság megelőző, boldogabbnak látszó korszakaival hasonlították össze.

Csakis így érthető a királysághoz való ragaszkodás, noha az utolsó négy évszázad számos esetben látta ellenfelekként nemzetet és az uralkodót, és a Habsburg ház ismételten helye^ kedett szembe a nemzet érdekeivel, akaratával, hiúsította meg a nemzeti állam teljes kiépítését és állandóan olyan gazdasági rendszer bilincseibe verte hazánkat, amelyek az ország igazi gazdasági és ennek következtében művelődési fejlődését is erősen hátráltatták.

A törvény szavai szerint monarchikus Magyarország külpolitikai események hatása alatt 1921-ben megfosztotta a tróntól azt az uralkodó családot, amellyel szemben ezt az eszközt már 1707-ben és 1849-ben önként is igénybe vette. Az ellentétek elsimítására vagy legalább csökkentésére előnyös volt a külpolitikai nyomás, bármilyen megalázóak is voltak kísérő körülményei.

A királyi széket a nemzet a trónfosztás ellenére sem töltötte be, hanem már a trónfosztást megelőzően, az állami élet folytonosságának helyreállításakor kormányzót választott, amire a múltban szintén volt példa. A kormányzó csaknem az összes királyi jogokat gyakorolja; a királyi jogkörből mindössze azok a jogosítványok maradtak el, amelyek a király személyével kapcsolatosak. Különbség továbbá a vétójog korlátozása is. A kormányzó azonban éppen úgy megtestesítője az ezeréves állami lét folytonosságának és éppen úgy élő lelkiismerete az országnak, mint a király; az ő elhatározásán, az érveknek általa történő elbírálásán fordul meg a kormányzat iránya és eredménye. Mindezt a kormányzó szigorúan alkotmányos módon végzi; a nemzeti lét megszilárdulásában az általa képviselt kilenc esztendős államfői gyakorlatnak nagy, szinte döntő része van.

Az államfő és az országgyűlés két háza együtt gyakorolják a törvényhozói jogokat. Tőrvényhozásnak azonban a napi nyelvjárásban csak az országgyűlés két házát, vagyis a képviselőházat és felsőházat nevezzük.

Az 1918 előtt közjogunk szerint működött képviselőház és főrendiház helyébe, — miután az első az októberi forradalom kitörése után önként mondotta ki feloszlását, a második pedig felfüggesztette működését és az állami élet folytonosságának helyreállítása után összehívásuk nem látszott célszerűnek — nemzetgyűlés lépett.

Az általános, titkos választójog alapján megválasztott nemzetgyűlés a nemzeti akarat letéteményesének és a főhatalom birtokosának nyilvánította ugyan magát, azonban túlnyomó többsége megakadályozta egyes pártoknak, jobban mondva párttöredékeknek azt a törekvését, hogy alkotmányozó nemzetgyűléssé váljék. Úgy a két évre választott első nemzetgyűlés, mint az azt követő és szűkebb körű, részben nyílt szavazással választott második nemzetgyűlés számos olyan törvényt iktatott a törvénytárba, amely mélyreható változást idézett elő ugyan magán- és közjogi rendünkben, azonban a gyökeres átalakítástól tartózkodott. Meg lehet állapítani, hogy a nemzetgyűlésekkel szemben a hirtelen és merész változtatásokat illetőleg táplált aggodalmak nem bírtak tárgyi alappal: ha végig lapozzuk az 1920—1926. évi törvényeket, azt kell látnunk, hogy a törvényesített reformok terjedelme és tartalma semmi esetre sem haladja meg azt a mérvet, amelyet a megváltozott viszonyok közepette bármilyen alapon egybehívott országgyűlésnek, akár a régi országgyűlésnek is szem előtt kellett volna tartania.

A második nemzetgyűlés megbízatásának vége felé alkotta meg a törvényhozás azokat a törvényeket, amelyek az országgyűlésre és két kamarás rendszerre való áttérésre vonatkoztak. Az 1926. évi december havi képviselőválasztások és az egyidejűleg foganatosított felsőházi választások után alakult meg az országgyűlés két háza.

Mielőtt a házak összetételét és működését vázolnánk, rá kell mutatnunk arra, hogy a törvényhozásnak az említett két tör-

vényes tényezőn: az államfőn és az országgyűlésen kívül van mé egy harmadik tényleges tényezője, amelynek súlya és befolyása nálunk is, éppen úgy, mint Európa legtöbb államában, állandóan nő. Ez a tényező a kormány.

A kormány tulajdonképpen a végrehajtó hatalom birtokosa és célbeli rendeltetése az, hogy a törvényhozás akaratát az életbe átvigye, valóra váltsa, a közigazgatás segítségével gondoskodjék a közszükségletek kielégítéséről. Ezekben a vonatkozásaiban a kormánnyal a végrehajtóhatalom leírásában foglalkozunk. Itt az a viszony igényel megvilágítást, amelyben a kormány az államfővel és az országgyűléssel van.

Elvileg a kormány mindenütt az államfőnek a kormánya; a parlamentáris rendszer fejlődésével azonban a kormányok hova-tovább az államfők rovására is terjesztik érvényesülési körüket; az államfő kénytelen arra, hogy vagy a képviselőházi többség vezetőjét, vagy pedig az országgyűlés mellett, vagy esetleg ellene érvényesülő leghatalmasabb társadalmi- vagy tömegerő képviselőjét bízza meg kormányalakítással. Minthogy pedig az államfőnek tényei csak miniszteri ellenjegyzéssel érvényesek, kötve van kormánya hozzájárulásához, sőt kezdeményezéséhez és a kormányt éppen a kormány által képviselt országgyűlési, társadalmi vagy tömegerőre tekintettel nem cserélheti ki.

Még jobban erősödik a kormány befolyása az országgyűlésre.

A törvénykezdeményezés joga gyakorlatilag csak a kormányt illeti meg. A kormány állapítja meg az országgyűlés munkarendjét; ha a kormány nem látja el megfelelő törvényjavaslatokkal a két házat, azok kénytelenek működésük felfüggesztésére és elnapolják magukat. A kormány felelős ugyan az országgyűlésnek, főleg az alsóháznak, ezt a felelősséget azonban az interpellációs jognak világszerte észlelhető fokozatos csökkentése enyhíti; e mellett figyelmet érdemel még az is, hogy a felsőházban való leszavaztatás éppen olyan kevéssé jár politikai követ-

kezményekkel, mint az ujabb gyakorlat szerint az, ha nem a kormányt, hanem csupán egyik tagját szavazzák le a képviselőházban részletkérdésben. Végül szoros kapcsolatba kerül az országgyűlés a kormánnyal azon a réven is, hogy a kormány elnöke egyszersmind a parlamentáris rendszerben vezetője a többségi pártnak is.

Mindezek a mozzanatok igen nagy mértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy a parlamentáris kormányrendszer elmélete a gyakorlatban lényeges módosulásokat szenvedjen és a kormány ellenőrzése többé-kevésbbé a kormány általi vezetettséggé váljék.

Ami már most az országgyűlés működését illeti, az első pillanatban szembe tűnik az, hogy úgy a nemzetgyűlés, mint az országgyűlés rendkívüli szorgalmat fejtettek ki. Ez nemcsak az országos törvénytár vaskos köteteiből derül ki, hanem az országgyűlés naplójából is, amelynek egy-egy ülésszakra vonatkozó számai jóval testesebbek, mint a háború előtti országgyűlések naplói.

Ha azonban átnézzük a naplókat, elsősorban azt kell megállapítanuk, hogy feltűnő sok helyet foglalnak el benne az interpellációk és a személyes kérdések megvitatása. Az interpellációk és napirendelőtti felszólalások oly nagy számmal fordulnak elő, hogy ez a körülmény a kiegyezés utáni országgyűlésekre emlékezteti az olvasót. A személyes kérdések túltengő tárgyalása pedig főleg arra vezethető vissza, hogy a forradalmak utáni idők nem egy embert térítettek el kitűzött céljától és hoztak nem várt olyan helyzetbe, amely támadási felületet nyújt és magyarázatot igényel.

További megfigyelésünk, hogy az országgyűlés egészében nagyon szorgalmas, tagjai azonban kevésbbé. Lépten-nyomon látjuk a határozatképesség megállapítására irányuló kérelmeket és olvassuk a naplóban a határozatképtelenséget megállapító elnöki kijelentéseket. Általában azt mondhatjuk, hogy a képviselői

állással járó terheket, az ülések folytonosságának biztosítását mintegy 30—40 képviselő vállalja, akik a névszerinti szevazásoknál csaknem mindig jelen vannak. Ugyanez a helyzet a felsőházban is.

Nincs meg az a folyosói élet sem, amelyet Mikszáth aranyos humora tett halhatatlanná. A folyosók csak akkor népesednek be, ha nagy politikai esemény szaga van a levegőben: a miniszterelnök, pénzügyminiszter, vagy valamelyik ellenzéki vezér készül felszólalásra. A folyosói anekdotázók kara erősen megfogyatkozott; hírlapírók kérdeznek ki egy-egy közlékenyebb államférfit, különben protekciót kérő képviselők és nem-képviselők foglalják le a soros minisztereket.

A dunaparti fényes gótikus palota még mindig az érdeklődés gócpontjában áll. Képviselőnek vagy felsőházi tagnak lenni megtiszteltetés, amely számos előnnyel jár és csaknem minden ajtót kinyit a mandátum vagy felsőházi meghívó boldog birtokosa előtt. Az átlagember, különösen a fiatalabb nemzedék azonban már nem törekszik feltétlenül arra, hogy politikai pályára lépjen és nem ambíciója az azon való érvényesülés. Ha Daudet még joggal írhatta ezelőtt néhány évtizeddel azt, hogy minden francia tudós előtt az Akadémia kupolája testesíti meg a legfőbb jót, az eszményt, akkor mi most már több joggal mondhatjuk, hogy a dunaparti kupola nem veri már vissza a magyar vezetőrétegnek és a magyar léleknek minden sugarát, és főleg nem gyűjti egybe ezeket a sugarakat.

Vizsgáljuk meg, kik és hogyan kerülnek be az országgyűlés két házába.

A magyar országgyűlés képviselőházának 245 tagja van. Ez feltűnő nagy szám, hiszen a legtöbb európai államban, a nálunk gazdagabbakban is, nagy átlagban minden 50.000 lakosra esik egy képviselő. Ebben az arányban nálunk legfeljebb 180-nak kellene lennie. Ha a többlet okát vizsgáljuk, akkor azt látjuk,

hogy az 1914-ben megállapított, sőt a nemzetgyűlési választások alapjául szolgált beosztással szemben egyes kerületeket személyi okokból is osztottak ketté. A kerületek arányát rontja továbbá az, hogy a csonka vármegyék csonka területei lényegtelen kiegészitésekkel önállóságukat megtartották, így azután olyan aránytalanságok állanak elő, hogy míg 1926-ban számos 12 ezer választón felüli kerület volt, addig pl. az abaúji garbócbogdányi választókerület névjegyzéke csak 2.168, a felsőgagyi 2.201 nevet tartalmazott, a Bács-Bodrog vármegyei tompái választókerületben csak 849 választó volt, Biharban a kismarjai választókerület 2.368 választót számlált, az ország legkisebb választókerülete: a Csonka-Torontálba eső kiszombori meg éppen csak 676 választóval rendelkezett.[1]

A rendi világban nem volt feltűnő az, hogy a kis Torna vagy Esztergom ugyanazokkal a jogokkal és befolyással bírt, mint a vezérmegye vagy Bácska. Most azonban, amikor a felsőházi tagválasztásoknál a törvényhozás egyes vármegyék nagyságát erősen tekintetbe veszi, visszásnak tűnik fel az, hogy a kiszombori kerület 676 választója a törvényhozás mérlegén ugyanannyit nyomjon, mint a celdömölki 17.092, vagy az ugodi 14.849 választó és az a képviselő, aki néhány száz ember bizalmának köszönheti ebbéli minőségét, a nemzeti akarat kialakításában ugyanúgy vegyen részt, mint az, aki ezrek meggyőződésének letéteményese.

A cselekvő választójog elég széleskörű, hiszen az országgyűlési képviselőválasztások alapjául szolgált névjegyzékben 2,229.806 egyén szerepelt, vagyis az ország lakosságának jó negyede. A cselekvő választójog kellékeinek elemzésébe nem hatolunk, kerülni óhajtván a napi politikával határos kérdéseket. Meg kell azonban említenünk azt, hogy a 245 képviselő közül 199-et nyílt szavazással, 46-ot pedig titkos szavazással választottak meg. A nyílt szavazással választó kerületek mindegyiké-

ben egy képviselőt választanak, az abszolút többségi elv alapján amely sok esetben pótválasztás alkalmazását teszi szükségessé Titkosan és többnyire lajstromosan történik a szavazás az iparos kereskedő jellegű városokban és Budapest környékén, úgy, hogy a 46 titkos szavazással választott képviselő 11 választókerület között oszlik meg.

Anélkül, hogy a legutóbbi választások eredményét illetőleg értékelő bírálatba bocsátkoznánk, meg kell ragadnunk azt a körülményt, hogy a titkos és nyílt szavazás a kerületek kétféle neme között éles elválasztóvonalat húzott.

Az utolsó általános választáson 170 egységespárti, 35 keresztény gazdasági párti, 9 nemzeti demokrata, 14 szociáldemokrata jelöltet választottak meg, míg a többi a pártonkívüliekre és kisebb törmelékpártokra esik. A jobboldali pártokhoz tartozott a jelölteknek csaknem %-része (72.3%) és ezek közül — főleg az egységespárti egyhangú választások miatt — 56.8%-ot választottak meg országgyűlési képviselővé; a kifejezetten baloldali pártokhoz a jelölteknek csupán 21.9%-a tartozott és ezek közül is csak 21.2%-nak törekvését koronázta siker. A jobboldali pártok a nyíltan szavazó kerületekben értek el nagyobb sikert, a baloldali pártok csak a titkosan szavazó kerületekben. A baloldali pártok nyíltan szavazó választókerületben egyáltalán nem jutottak mandátumhoz.

A megválasztott képviselők formailag valóban a közbizalom letéteményeseinek mondhatják magukat, mert a választások alkalmával a szavazóknak több, mint háromnegyede (76.8%)) szavazott érvényesen és az érvényes szavazatoknak %-e esett a jobboldali pártokra. Ennek az eredménynek megítélésénél figyelembe kell azonban vennünk azt is, hogy az egyhangú választások kerületeinek összes választóit a megválasztott képviselők javára kell számítani; nyílt szavazási rendszernél pedig esetleg egyik jelölt könnyű szerrel biztosíthatja magának megfelelő moz-

gékonyság esetén a többséget már a jelölés során és ezzel a kisebbséget a szavazati jog tényleges érvényesítésétől elzárja.

Ezek lévén a szavazási eredmények, nem habozhatunk annak kijelentésével sem, hogy a jobboldali pártoknak a jelenlegi választójog keretein belől a statisztikai adatok szerint valóban túlnyomó többsége volt. Az 191Oes választások alkalmával például a mandátumok 61%-át birtokába vevő nemzeti munkapártra az összes érvényes szavazatok csupán 47%-a esett, míg a 39%-nyi ellenzéki képviselők joggal hivatkozhattak arra, hogy a nemzet febizalmával tulajdonképpen őket ajándékozta meg, mert a választók 53%-a rájuk szavazott.

Ha azt is vizsgáljuk, hogy milyen összetételű választókerületekből került ki a többség, akkor azt látjuk, hogy főleg a mezőgazdasági vagy az iparos jellegű, de nyíltan szavazó kerületek a támaszai.

A megválasztott képviselők elfoglalják helyüket, beadják megbízó levelüket, megkezdődik az igazolási eljárás és gondoskodás történik mindjárt arról is, hogy az új honatyák személyi adatai a nyilvánosság számára hozzáférhetők legyenek.

A nagymúltú és régen annyit említett Sturm-féle országgyűlési Almanach nem méltatlan utóda, rendkívül érdekes olvasmány.[2]

A korosztályok tekintetében a képviselőházat forradalminak igazán alig lehet nevezni. Már a megalakuláskor, a korjegyzők kijelölésénél fel kellett menni egészen a 30-as évek közepéig.[3] A túlnyomó többség meghaladja a 45 évet, vagyis olyan korban van, amelyben érett elmével lehet a tapasztalatokat értékesíteni, azonban az élet új problémáival való kapcsolat már nem olyan erős.

A képviselők foglalkozását és társadalmi beidegződését illetőleg jellemző, hogy — ha a volt főispánokat is ide vesszük — a létszám $^{1}/_{6}$-a: 42 viselt hosszabb-rövidebb ideig vármegyei tiszt-

viselői állást; ha a pótválasztások eredményét is figyelembe veszszűk, a megyei és állami tisztviselők száma éppen 100-ra emelkedett.

A vármegye évszázadokon át pótolhatatlan és érdemes iskolája volt a közéleti pályákra készülőknek és kialakítója a közszellemnek. A vármegyei tisztviselők azonban a vármegye közéletének csupán egyik oldalát: az igazgatást képviselik, a keretet, amelyet az életnek kell tartalommal kitöltenie. A törvényhozásban ily nagy számban elhelyezkedésük annál feltűnőbb, mert a községi jegyzői karból csupán kettő és a városi tisztviselők közül is csak néhány lett tagja a képviselőháznak.

A jogász elem általában aránylag legerősebb a házban. A tagoknak több mint Va-3- jogvégzett, ami magában véve — ha a többi élethivatás is megfelelő képviseltetéshez jut — nem hátrány, mert a jogászt átfogó gondolkodása és rendszerező képessége az egyéb életjelenségek megértésére is alkalmassá teszi. A háború előtti országgyűlésekhez képest feltűnően csökkent az ügyvédek száma; ma már ügyvéd-parlamentről nem beszélhetünk.

Feltűnő már az első nemzetgyűlés összeülésétől kezdve a papképviselők aránylag nagy száma, (14) akik különböző pártkötelékekben, főleg azonban a keresztény gazdasági pártban olykor vezetőszerepet játszanak. A nemzetgyűlések és az országgyűlés legmarkánsabb alakjai jóformán közülük kerülnek ki. Említést érdemel az is, hogy a választók igen kevéssé éltek azzal a lehetőséggel, amelyet az összeférhetetlenségi törvény az egyetemi tanárok és országos intézeti igazgatók képviselővé választhatóságára vonatkozólag teremtett. Alig néhány egyetemi és műegyetemi tanár tagja a háznak, a tudományos intézetek igazgatói közül pedig egy sem. Ez minden esetre a képviselőház tanácskozásainak színvonala és szakszerűsége szempontjából kevésbbe előnyös körülmény és ellentétben látszik állani a törvényhozásnak

a századforduló alkalmával elfoglalt álláspontjával. Alig néhány műszaki szakértő lett képviselő, a nagykereskedelmet egy-két ember, a nagyipart alig néhánnyal több képviseli. Általában a magasabb rendű működést feltételező gazdasági pályák kevéssé jutottak szóhoz az országgyűlés alsóházában: a volt megyei tisztviselőket a különböző birtokkategóriákon gazdálkodók egészítik ki, akik közül elkülönül a kisgazdáknak mind inkább fogyó és a hatalmi mozzanat szempontjából is csökkenő csoportja.

Ha a demokrácia szempontjából vizsgáljuk a képviselőházat, kielégítő eredményt látunk, hiszen mindössze 22 gróf és báró tagja van és ezek közül többen a hivatalnoki és katonai arisztokráciához tartoznak, néhány pedig annyira a közélet vagy tudományos élet vezetői közé emelkedett, hogy született arisztokrata voltuk teljesen háttérbe szorul. Azt sem tagadhatjuk, hogy az alsóbb osztályok is aránylag sokat küldöttek be tagjaik közül; nemcsak a kisgazdaképviselők, hanem a szociáldemokraták nagyrésze is sokáig keze munkájával tartotta fenn magát, és nemcsak a törvényhozói szék magasságából, hanem alulról is ismeri az életet. Mindamellett nem hallgathatjuk el azt az észrevételünket, hogy a sok megyei tisztviselő, az életrajzokban többnyire előforduló huszárönkéntesség a képviselőház pártkülönbség nélkül számított többségére mégis határozott jelleget üt; az állásfoglalásokban, a társas érintkezésben, a beszédek meghallgatásában és a közbeszólásokban gyakran felismerhető az a határvonal, amely a képviselők között is az úgy nevezett jó társaságbeli embereket a társaságon kívüliektől elválasztja. Ezt a határvonalat érdekből, mulatságból, olykor rokonszenvből egyesek vagy csoportok átlépik, azonban az árok két partján állók kölcsönös bizalmatlansága ezzel igen kevéssé enyhül és a képviselőház nem gyakorolja az olvasztótégely szerepét, sőt működése gyakorta hagy tövist egyik vagy másik résznek, még inkább egyes társadalmi osztályoknak szívében..

Talán a második nemzetgyűlés szintén meglehetősen egyoldalú összetétele indította a kormányt arra, hogy a felsőházról szóló tőrvényjavaslat benyújtása alkalmával a műveltségi színvonalat és a különleges szakképzettséget, élettapasztalatokat fokozott figyelembe vegye.

A magyar felsőház nem jogutóda annak a fényes, azonban munkaképesség és munkakészség szempontjából eredményesnek nem mondható arisztokratikus testületnek, amelynek főrendiház volt a neve. Bármennyire törekszik is azonban az új törvény a rendi jellegnek a névből kiküszöbölésére, az új felsőház sokkal inkább érdemelné meg a főrendiház nevet, mint elődje.

A felsőház tagjainak első csoportja azokból áll, akik méltóságuk vagy hivataluk alapján tagjai a második kamarának. Ezt a csoportot a múlthoz képest a reform felette kibővítette. Nemcsak az ország zászlósai és a két koronaőr maradtak tagok, ami némileg az anakronizmus színével bír, hanem az ország öt nagy bírája is, sőt a koronaügyész, a honvédség főparancsnoka és a magyar nemzeti bank elnöke, vagyis törvényhozásunk ezek felsőházi tagságának megállapítása alkalmával szembehelyezkedett azzal a nagy alkotmányiam elvvel, hogy a bírót és az aktív katonát az általuk képviselt egyetemes nemzeti érdekekre tekíntettel ki kell hagyni a politika játékaiból. Bővült a vallásfelekezetek képviselete is.

Amint látjuk tehát „hivataluk vagy méltóságuk alapján” számosan tagjai a magyar felsőháznak, amely ezen a réven rendkívül képzett és értékes elemekhez is jut ugyan, azonban bennök olyan törzset bír, amely a fennálló társadalmi és vagyoni rend fenntartásához minden körülmények között ragaszkodik.

Ezt az elemet a dolog természete szerint más érdekek szóhoz juttatásával kellene ellensúlyozni. Vizsgáljuk tehát, hogy a felsőház tagjainak többi csoportjai milyen érdekeket képviselnek és milyen eszméket testesítenek meg.

A felsőház; többi tagjai három csoportra oszlanak: az örökös főrendiházi tagság jogával felruházott főnemesi családok köréből kikerülők; a törvényhatóságok és az élethivatás! érdekképviseletek és szervezetek által választottak; az államfő által kinevezettek.

Sajátságos, hogy a törvény az örökös jogú főrendi családok közé sorozza be a trónfosztott uralkodó családot is, amelynek bizonyos feltételeknek megfelelő nagykorú férfitagjai személyes jogon tagjai e felsőháznak.

Az örökös főrendiházi tagsággal bíró főnemesi családok nagykorú férfitagjainak, amennyiben megütik a vagyoni cenzust, választójoguk van arra, hogy önmaguk közül fele annyi felsőházi tagot válasszanak, mint amennyi a törvényhatóságok által választott felsőházi tagok összes száma. A törvényhozás ezzel a rendelkezéssel tekintetbe vett egy megszűnt jogot, az örökös főrendiházi tagságot és akkor, amikor a felsőház megalkotásánál határozottan érdekképviseleti és önkormányzati tájékozódást keresett, erre a rétegre vonatkozólag visszatért a feudális-patrimonális elvhez, kimondván azt, hogy a főnemesi családhoz tartozás, amennyiben bizonyos vagyon élvezetével jár együtt, külön élethivatásnak számít. Az elmaradt személyes ülési és szavazati jogért pedig ezt a társadalmi osztályt azzal kárpótolta, hogy önmaga rendi képviseletként küldheti ki kebeléből megbízottait.

A törvényhatósági megbízottakat a törvényhatóságok közgyűlése választja, még pedig a törvényhatóság által választott országgyűlési képviselők számának arányában. A törvényhatóságok tehát, az 1848 előtti követküldéssel ellentétben, nem egyenlő számú felsőházi tagot választanak; a népesebb törvényhatóságok fokozott előnyökhöz jutnak, még inkább azonban azok, amelyek már a törpe választókerületek révén is kedvező elbírálásban részesültek. Csonka Abaúj-Torna vármegye pl. két felsőházi tag-

hoz jut, míg nála népesebb törvényhatóságok kénytelenek eggyel megelégedni.

A törvényhatóságoknak a felsőház összetételébe való bevonása általános rokonszenvvel találkozott, különösen a vármegyei vezető körök fogadták örömmel a befolyásuk növelésére szolgáló ezt az eszközt. Volt azonban olyan szakértő is, aki aggodalmának adott kifejezést azért, mert így a pártpolitika intézményesen vonul be a közgyűlési terembe, ahol elvileg nem lenne helye.[4]

A felsőházba tagokat küldő szervezetek és intézmények közül a törvényjavaslat megalkotóinak céljára és gondolkozására jellemző az, hogy a felsőházi törvény szerint kifejezetten gazdasági természetű érdekképviseletek összesen 13 tagot, a szellemi foglalkozásúak érdekképviseletei és a tudományos, valamint művészeti intézetek pedig 22 tagot választanak. Ezzel akarta a törvényhozás főleg elérni azt, hogy az alsóházban szóhoz kevésbbé jutó és a szellemi élet terén értéket jelentő kiválóságok a törvényhozás munkájából kivehessek részüket.

Végül lehetővé tette az új felsőházi törvény is azt, hogy a különböző pályákon működő és kiváló érdemeket szerzett honpolgárok államfői kinevezés alapján váljanak a felsőház tagjaivá; a törvény azt az utasítást tartalmazza, hogy ezeknek kiválogatása alkalmával különös figyelemmel kell lenni azokra az élethivatásokra, amelyek országos szervezet hiányában vagy egyéb okokból törvényes képviseltetéshez nem jutottak. Ezzel a kijelentéssel a törvény tehát nyíltan kifejezésre, juttatja az új rendiség szellemét, amely különben legtökéletesebben az olasz fascista nagy tanácsban érvényesül. Valóban, ha végig olvassuk az ebbe a csoportba tartozó kinevezett tagok névsorát, a Magyar Lovaregylet volt elnökétől és a világháború hadvezéreitől kezdve diplomatákon, írókon, művészeken, közgazdasági vezetőkön keresztül egyszerű kisgazdáig minden állású és hivatású embert találunk.

Ami már most a felsőház; tagjainak színvonalát, megelőző tapasztalatait és ismereteit illeti, úgy meg kell állapítanunk azt, hogy a felsőház ebben a tekintetben a képviselőházat messze meghaladja. Ezzel természetesen nem gyakorlunk bírálatot a képviselőházon, csak annak a tényállásnak vonjuk le a következtetését, hogy ha a képviselőház tagjai is aránylag idősek, úgy a felsőház tagjai csaknem kivétel nélkül átlépték az öregkor küszöbét, érdemes és hosszú működést fejtettek ki választott pályájukon és így valóban szenátussá minősítik a második kamarát. A 35 éves korhatár még az örökös főrendi családok köréből választottakat illetőleg sem érvényesül, Az ebből a csoportból választottak közül mindössze kettő van a 40 éven innen.

Feltűnő a felsőházban a gazdasági képzettséggel bíró és a közgazdasági téren eredményeket elért egyének nagy száma. Nemcsak a főnemesek közül van több, aki pénzintézetekben, mezőgazdasági mozgalmakban, iparvállalatok vezetésében vezető szerepet játszik, hanem a törvényhatóságok választottjai és a kinevezett tagok között is. Ezt a számot: a közgazdasági elemet szaporítja a kifejezetten közgazdasági jellegű érdekképviseletek kontingense is.

A felsőház tagjai között elég nagy számmal szerepelnek továbbá tudósok. Szinte úgy látszik, hogy mindazok, akik az alsóházban elhelyezkedni nem tudtak, idekerültek. Az egyetemek, tudományos intézetek felsőházi képviselőin kívül több világhírű tudós van a kinevezettek között és a törvényhatóságok képviselői között is akad néhány nemcsak gyakorlati, hanem elméleti téren is kivált egyén.

Míg az alsóházban egyetlen olyan képviselő ül, aki külügyi szolgálatban volt, addig a felsőházban a számos külügyi vonatkozású nemzetközi kapcsolatot fenntartó egyházfő, közgaz-

dasági vezető ember és tudós mellett volt nagykövetek és követek ülnek.

Ilyen körülmények között nem lehet csodálkoznunk azon, hogy a felsőház tárgyalásai valóban magas színvonalúak és élénkség tekintetében sem maradtak az alsóház mögött.

A felsőház tagjainak egy része felül van az élet apró küzdelmein és így szenvedélytelenebbül, többek között osztályelfogultságtól is mentesebben ítélheti meg a politika kérdéseit, mint a képviselő, akinek rövid lejáratú mandátuma nem egy esetben megélhetési lehetőséget is jelent. *A* képviselők többségéről különben is megállapítottuk, hogy többségük egy bizonyos társadalmi körből származván, annak érdekeit védenie, irányát és előítéleteit osztania kell. Ezzel szemben a társadalmilag legmagasabban álló felsőházi tagok részéről a társadalmi megértés, béke és haladás figyelemreméltó szavait halljuk.

A második kamarának világszerte az első kamarákhoz képest csökkenő befolyása és a felsőház tagjainak előkelő zárkózottsága megakadályozza azonban azt, hogy ez a magasabb rendű világ- és életszemlélet, az osztályönzéstől ment osztálytudat lefelé vagy a végrehajtó hatalomra komolyan hasson.

Amint már említettük, a végrehajtóhatalom, a közigazgatás mind erősebben érvényesül a törvényhozás rovására is. Ez még a jogszabályalkotásokban is visszatükröződik: a háborúk utáni évtized átvette a háborús törvényhozásnak azt a szokását, hogy széleskörű felhatalmazást ad a kormánynak a rendeleti szabályozásra olyan kérdésekben is, amelyek azelőtt törvényi szabályozás tárgyai voltak.

Még erősebben érvényesül a végrehajtó hatalom az egyes polgárok életében, az átlagember nézőpontjából. Törvénnyel ritkán kerül ellentétbe vagy kapcsolatba, a rendeleti szabályozás, a hatósági intézkedés ellenben minden lépését ellenőrzés alá vonja.

A magyar közigazgatást három tulajdonság jellemzi: az állami

igazgatásnak az önkormányzat felé emelkedése, a tisztviselői elem kidomborodó szerepe és a túlzott központosítás.

Gyönyörű beszédeket mondunk és cikkeket írunk az önkormányzat előnyeiről, nemzetnevelő hatásáról. Ezzel szemben a tény az, hogy az utolsó évtizedekben rohamosan veszítette a teret; ma komoly önkormányzatról sem a területi, sem az élethivatási önkormányzatban nem beszélhetünk.

A területi önkormányzat szervei közül a köztudat még ma is a vármegyében látja az önkormányzat megtestesítőjét. A vármegyétől azonban egymásután vették el az igazságszolgáltatást, a pénztári és számviteli szolgálatot, végül még az adóztatási jogot is. A vármegye kifelé hatalmat sejtet; annak azonban, aki a viszonyokat ismeri, a szabad akaratelhatározás feltételeinek hiányát is észre kell vennie. Minden fontosabb határozat kormányhatósági jóváhagyást igényel, a többi határozatokat pedig fellebbvitel útján lehet a miniszterhez vinni. A pártkormány megbízottja: a főispán elnöke az önkormányzati képviseletnek és minden fontosabb bizottságnak. Az általa kijelölt vagy kinevezett tagok révén többsége van a kijelölő választmányban, a fegyelmi választmányban, ő nevezi ki a közigazgatási gyakornokokat és így az utánpótlás kiválasztódásában is döntő szerepe van.

Nem csoda, ha ilyen körülmények között a vármegye ügyei iránt érdeklődés nincs: életbevágó fontosságú, nagy anyagi következményekkel járó határozatok meghozatalánál gyakran két-három tucat bizottsági tag van csak jelen, akiknek fele tisztviselő. Hozzájárul a gyűléstermek elnéptelenedéséhez és az önkormányzati szellem elsorvadásához az is, hogy csaknem minden vármegyében az uralmat tulajdonképen szükkörű társaság tartja a kezében, amellyel szemben — ha a főispán is támogatja őket — a szervezetlen és csupán néha a megye székhelyén megjelenő bizottsági tagok tehetetlenek.

A vármegye vitalizálására komoly kísérlet az 1929: XXX. törvénycikk, amely a rendiség elemeit újból beviszi a közgyűlési terembe és mozgékonyabb ügyintéző szervet: kisgyűlést állított be. Az alapfogyatkozásokon azonban ez a törvény sem segített: megmaradt a főispán túlhatalma, a tárgyilagos közigazgatási intézkedést megnehezítő és az érdeklődést az önkormányzati ügyektől elterelő politikai hatáskör. E mellett aggodalomra keltő az, hogy ez a törvény is mindenféle mesterséges és bonyolult eszközökkel igyekszik a közhatalomnak az eddigi gyakorlók kezén rögzítésére és a lakosság igazi többségének az önkormányzati ügyek intézéséből kizárására.

Ha a vármegyéknél látjuk az önkormányzat háttérbe szorulását, úgy még fokozottab mértékben tapasztalhatjuk ezt a községeknél, ahol lenne a közügyek iránt érdeklődés, a túlzott és társadalmi nézőpontoktól is befolyásolt állami és megyei ellenőrzés azonban őket a szabad fejlődésben gyakran gátolja. Még leginkább megközelítik — megkötöttségük ellenére — az önkormányzat ideálját a városok, ahol többnyire van a közügyek iránt érdeklődés és áldozatkészség.

Az önkormányzati szellem hanyatlását és az államtól való függést látjuk a területi önkormányzat mellett kivált az utóbbi időkben fellépett hivatási önkormányzatnál is. A kereskedelmi és iparkamarák régi élénkségükből sokat veszítettek. Az új mezőgazdasági kamarák nehezen izmosodnak meg és túlságosan veszik igénybe az állam támogatását, fogadják el az állam irányítását. A társadalombiztosítás teljesen állami igazgatássá vált; kinevezett elnök és állami tisztviselő jellegű tisztviselői kar hajtják végre azokat a határozatokat, amelyek nagyrészt szintén minisztéri jóváhagyásra szorulnak.

A társadalom szabad elemeinek meggyengülése, a még életképességet mutató elemeknek vagy alulról feltörekvő egyéneknek a közügyektől távoltartása azután olyan tisztviselői túltengést

teremtett, amely külföldön már alig található. Hogy ismét csak a vármegyére hivatkozzunk, elég arra utalnunk, hogy az új törvény ismét sok, eddig testületi szerv által intézett ügyet utalt át a tisztviselők hatáskörébe.

Szegény Neményi Ambrus egy emberöltővel ezelőtt még félreverte a harangokat akkor, amikor észrevette, hogy az állami tisztviselők száma elérte a tízezret. Mekkora lehetett a becsületes Smith Jeremiás meglepetése, amikor azt kellett jelentenie, hogy Nagymagyarországon 1913-ban 28.543 képesítéssel bíró állami tisztviselő volt, 1924/25-ben pedig ezek száma már 33,883-ra emelkedett[5] és — az üzemeket is beleszámítva — most is 42,87 3 ;[8] ha hozzá vesszük ezekhez a területi és hivatási önkormányzat tisztviselőit, valóban ijesztő szám tárul elénk.

Említést érdemel az is, hogy az állami költségvetésben — a sok menekült nyugdíjasra is tekintettel — a személyi kiadások állandóarri-az 50%-on jóval felül vannak.

A magyar tisztviselőről sok jót mondhatunk: szakképzettsége és egyéni becsületessége messze meghaladja a tőlünk délre és keletre található színvonalat. Alapfogyatkozása az, amit a középosztály leírásánál már kiemeltünk: úrnak érzi és képzeli magát, úri hagyományokat ápol, amelyek nem egy esetben fintorrá válnak, csupán visszásságaikban jelentkeznek. Minthogy nincs igazi önkormányzat, nincs polgári önérzet, a tisztviselők jelentős része a közönség urának érzi magát és — ha idejét, idegeit őszintén és igazán a közönség szolgálatára bocsátja is — ez a tudattá sűrűsödő érzés az érintkezés módjában a közönség kényelmi igényeinek figyelmen kivül hagyásában erősen visszatükröződik. Ez az a mozzanat, amelyet a külföldi vagy külföldről jött magyar leghamarabb vesz észre a csonka országban és legjobban ütődik meg rajta.

A tisztviselők aránylag nagy száma és helyzeti energiája a XVIII. század német államaira emlékeztető bürokratikus rend-

szert tart fenn. Az ügyiratkezelés és ügyintézés módja, a reszort-elfogultság, az egyéni felelősségtől való irtózás és a felelősségnek másra hárítása, az intézményes bizalmatlanság mindenkivel szemben nemcsak a tehetséges és jóakaraté tisztviselő munkakedvét őrli meg, hanem pótolhatatlan károkat okoz az egyeseknek és népszerűtlenné teszi a közigazgatást, amely oly gyakran csupán hónapok múltán, a fél számtalan megidézése után intézi el az ügyet. A fél csak azt látja, hogy az állami gépezet forog: folyton iktatnak, mutatóznak, leírnak, elintézési tervezetet készítenek, jegyzőkönyveznek, vizsgálnak, felülvizsgálnak, kiadmányoznak, fellebbezést intéznek el és az ügy mégsem halad előre. Nem csoda tehát, ha sóhivatali rendszerről beszél és tele van panasszal.

Amíg a területi önkormányzat tagozatainál inkább látjuk a szükségletekhez alkalmazkodást és legfeljebb bizonyos önkényeskedési hajlamot kifogásolhatunk, addig egyes szakigazgatóságoknál az elfogultságot és a gyakorlati szempontok figyelmen kívül hagyását kell észrevétel tárgyává tennünk. Vezet ebben a tekintétben az adóügyi igazgatás, amelynek bonyolult rendszerében, az adófőkönyvek útvesztői között a szakember sem találja meg a kivezető utat. Ma nagyobb adóhivatalnál jóformán lehetetlen megtudni azt, hogy az adóalany mit köteles fizetni, követelése van-e az állammal szemben vagy tartozása. Természetes, hogy a bosszankodó fél önkéntelenül is összehasonlítást tesz a kereskedelmi könyvvezetéssel dolgozó magánüzemekkel.

Részben a tisztviselői elem felülkerekedése, részben a politikának a közigazgatásba betörése okozza a harmadik jellemző vonást: a túlzott központosítást. A legjelentéktelenebb ügyeket is a minisztériumban intézik el. Mindegyik minisztérium ügyforgalma százezres számokban fejezhető csak ki. A politikus miniszter bizalmatlan az önkormányzattal szemben, a tisztviselő mindenkivel szemben, egybeesik tehát törekvésük arra, hogy lehető sok konkrét ügyre gyakoroljanak befolyást.

A Csonkaországhoz hasonló kis államok központi kormány hatóságai vagy együttesen húzódnak meg egy nagy palotában, vagy villaszerű házakban találnak otthonra. Nálunk ellenben óriási paloták lépcső- és folyosó-útvesztőjében kavarog a fél, míg az illetékes ügyosztályt megtalálja; a hivatalos óra végén százszámra hagyják el az alkalmazottak az épületet.

A központosítás két oka közül a politikai talán erősebb. Míg a Bánffy- és Széli-kormányok idejében a minisztereknek egy-egy titkáruk volt, aki a levelezést is intézte, most hatalmas titkárság áll rendelkezésükre, mert nemcsak a főispánok, hanem a képviselők, sőt minden befolyásosabb ember minden ügyben a miniszterhez fordul, aki jelzőlapot bocsát ki, jelentést kér olyan kérdésekben is, amelyek talán nem is tartoznak az ő ügyintéző hatáskörébe, így aztán köztudattá vált az, hogy a miniszterhez kell fordulni mindenben és az ő kegyétől függ valamely szükséglet kielégítése vagy kielégítetlenül hagyása. Az érdeklődés nyomán érvényesül a protekció nemcsak személyi, hanem tárgyi kérdésekben is és válik a hivatalos Magyarországnak el nem törölhető jellegzetes vonásává.

ÖSSZEFOGLALÁS

A MAGYAR LÉLEK

Az eddigiekben áttekintettük azokat a változásokat, amelyeket az ország területi megcsonkítása és az utolsó tíz év eseményei Csonkamagyarország társadalmának összetételében, műveltségében okoztak. Hátra van annak a vizsgalata, hogy a néplélek: a társadalmat alkotó és formáló tényezők egyik leghatalmasabbika milyen átalakuláson ment át.

Erre a mozzanatra figyelemmel voltunk már az egyes társadalmi osztályok leírásánál, a társadalom szellemi és anyagi hátterének vizsgálatánál is. Szükségét látjuk azonban annak, hogy a néplélek állandó és újabb elemeit élesebb megvilágításban is bemutassuk.

Első megfigyelésünk az, hogy míg a trianoni határokon túl a magyar néplélek nagy változásoknak nyomait mutatja, addig ezeken a határokon belől a két alapvető jellemző régi tulajdonság szinte korlátlanul érvényesül.

A magyar népléleknek — számtalan erénye, felemelő tulajdonsága mellett — nemzetünk nagy tanítómesterei által állandóan kifogásolt, olykor korlátok közé szorított, de mindig érvényesülő alaptulajdonsága és alapfogyatkozása a szalmalángszerű lelkesedés és a változásoktól való irtózás.

A magyar szalmaláng olykor-olykor nagy tetteire, hősies elhatározásokra indította nemzetünk fiait, de történelmünk egész folyamán visszatérő jelenségként számos egészséges eszmét tett

tönkre, számos helyes elindulást hiúsított meg. Elég ebben a tekintetben az utolsó évtized történetére visszatekinttenünk. Anélkül, hogy a napipolitika útvesztőjében eltévednénk, meg kell állapítanunk azt, hogy a keresztény nemzeti egység, kérésztényszociálizmus, agrárdemokrácia, fajvédelem, legitimizmus, szabad királyválasztás, konszolidáció egymásután, olykor egy mással versenyezve indultak rohamra a lelkek uralmáért; mindegyik áramlatnak hatalmas átütő ereje volt, mindegyik dicsekedhetett lelkes és elszánt hívekkel és egyik sem teljesítette hivatását, egyik sem jutott hozzá ahhoz, hogy eszméjét gyakorlatilag megvalósítsa. Legfeljebb annyi sikerre mutathat egyik-másik irányzat, hogy programmjából egyes részeket — nem is a leglényegesebb követeléseket — valósíthatott meg, minden esetre jóval kevesebbet, mint amennyi az ideál és valóság, az elmélet és gyakorlat közötti különbség maradékaként természetszerűleg jelentkezik.

Hogy ez így történt, abban kétségtelenül része van annak is, hogy minden, átértékelést, a szellemi, társadalmi vagy anyagi javak új csoportosítását hirdető áramlatba az opportunisták nagy tömege kapcsolódott bele, olyanok, akik mindig birtokon belől akarnak lenni és egy irányt, egy eszmét sem vesznek komolyan, saját érdekeik szempontjából mindegyiket kiforgatják valójából. Különösen kedvező volt ennek az elemnek kifejlődésére a 67-es rendszer, amelyben közkeletű igazsággá vált az, hogy a boldogúlás előfeltétele a hirdetett elvek megtagadása, amikor kormányzati programm volt évtizedeken át a kényszerű megalkuvás, olyan államjogi szervezetnek elfogadása, amelyet lelke legbelsejében a kormányt támogató éppen úgy elitélt, mint a függetlenségi tigris. A hazugságra épített rendszer szükségszerűleg vonta maga után a nemzeti akaratnak erőszakkal meghamisítását, az állandó kormányzathoz fűződő érdekből a pártszempontok egyoldalú figyelembevételét, jogos osztály és egyéni érdekek meghiúsítását.

Egy évtizeden belől ennyi irányzatnak kudarca vagy ter-

mészetellenes módon összeolvadása azonban egyedül ennek az elemnek hatására nem vezethető vissza. Szerepe van ebben a magyar néplélek másik alap jellem vonásának: a Pató-Páloskodásnak, a kényelmes várakozásnak, a változásoktól való irtózásnak is. Ebben az alapjellemvonásban kétség kívül sok egyéni és osztályönzés is felismerhető: akkor is látjuk azonban ennek a tényezőnek hatását, amikor ilyesmiről szó sincs. Ez az a tűrő erő, amelyről Széchényi beszél akkor, amikor a cselekvő erők hiányát kifogásolja; ez az a bizalmatlanság a kockázatvállalással szemben, amely ezer év tapasztalataira támaszkodva csak a megadott nyomon akarja biztosítani a nemzeti élet folytonosságát.

Bármily veszélyei is vannak tehát a szalmalángnak és a megmerevedésnek, nem hunyhatunk szemet azon, hogy mégis a szalmaláng is indít nagy tettekre és állandó feszültséget semmiféle élő szervezet sem bír el, másrészt figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a változásoktól való irtózás — ha meg is nehezíti a szükséges változások keresztülvitelét — fékje egyszersmind a könnyelmű, időelőtti újításoknak is. Éppen az a nagy probléma, hogyan lehet a szalmaláng-lelkesedést kisebb tűzzel égő, de állandóbb kitartássá nemesíteni és hogyan lehet a társadalmi béke és az átalakulást is magában rejtő fejlődés nézőpontjából a merev és önző várakozást józan konzervatív iránnyá szélesíteni.

Az alaptulajdonságok ezen megváltoztatását illetőleg döntő jelentőségűek azok a jelenségek, Eynelyek az utolsó évtizedben léptek fel.

Első sorban szemünkbe ötlik a nem állandó tulajdonságok közül az a feltétlen fásultság, közömbösség, amely ma mindenkit elfog. Az egymást követő, olykor egymást keresztező irányok és mozgalmak kudarca által okozott csalódás, a nyomasztó gazdasági helyzet, a kenyérgondok, munkanélküliség egyaránt hozzájárultak ennek a lelkiállapotnak a felidézéséhez, amely messze meghaladja a szalmaláng ellobbanása után szokásos ki-

ábrándúltságot. Amint erre az egyes helyeken utaltunk is, a közügyek iránt érdeklődés csak ott van, ahol a helyi kapcsolatok vagy hivatási adottság nagyon erősek.

Feltűnik továbbá az egységes közszellem hiánya. Míg a háború előtt — a politikai pártok és társadalmi osztályok küzdelmei ellenére — többnyire egységes állásfoglalást láttunk a nemzettagok részéről, addig most a társadalomnak a régi egyensúlyi helyzetből kilendült és új egyensúlyi helyzetbe még nem került elemei alapvető kérdésekben sem tudnak azonos álláspontra helyezkedni. Amint meg van az egyes társadalmi rétegek között a kölcsönös lenézés és kölcsönös idegenkedés, éppen úgy folynak szét a nézetek is.

Egyetlen kivétel van: az integritás, illetőleg békerevizió kérdése. Ennek részleteiben, a követendő eljárás módozataiban eltérnek a vélemények; nincs azonban olyan szervezet, társadalmi osztály, élethívatási rend, sőt nincs olyan egyén sem, aki a mai helyzetbe belenyugodnék. Külföldieknek ez a jelenség tűnik fel első sorban és ez adja kifelé azt az előnyös látszatot, mintha az ország lakossága minden tekintetben egységes lenne.

További, az utóbbi években homloktérbe került és a népleiket módosító mozzanat a fiatalabb korosztályok szereplése. Nálunk is meg van a mély szakadék az öregek és fiatalok között és azt látjuk, hogy az öregek a közéleti érvényesülés, tisztviselői boldogulás, gazdasági hatalmi helyzetek tekintetében mereven ragaszkodnak helyükhöz; a legkülönbözőbb társadalmi osztályokhoz tartozó fiatalok méltán panaszkodhatnak visszaszorítottságuk miatt. Ennek ellenére szembeszökő az, hogy a még forrásban levő új közvéleményben mennyi olyan eszme kavarog, amelyet csak a fiatalok hirdetnek és a különböző társadalmi, gazdasági, műveltségi jelenségek értékelése mennyire kezd az ő ízlésük szerint kialakulni.

A fiatalabb korosztályok, — ha nem is foglalják el az őket megillető helyet az országos politikában, az önkormányzatban, a gazdasági élet irányitásában, tudományban, irodalomban, művészetben — nagy befolyást gyakorolnak és új színeket hoztak a szürke közéletbe. A háború és háború utáni évek forgataga edzettekké és a viszonyokhoz alkalmazkodókká tette őket. Sajátságosan egyeztetik össze a materialista felfogást a tiszta ideálizmussal. Az előbbi megnyilvánul abban, hogy a dolgok gyakorlati vonatkozásait nézik elsősorban; a fiatalabb gazda jobban törekszik a haszonra, a fiatalabb munkás könnyítésekkel tör az eredményre, a fiatal diplomás ember kevésbbé hajlandó ingyen szolgálatra — de ezzel szemben a fiatalok azok, akik városban és falun az eszmei irányokat fenntartják, akik rendőrattakokat tűrnek, akik a jövőbe szegezik tekintetüket és a magyar jövőért olykor hősi önfeláldozásra és önfegyelmezésre képesek. Kétségtelen, hogy az ipari munkásság szakszervezetei mellett a levente- és cserkészszervezetek a legerősebbek Csonkamagyarországon és a fiatalokat magukba foglaló irodalmi, tudományos körök a legélénkebbek.

A szalmalángos, Pató-Páloskodó, kiábrándult, nagyrészt közönyössé vált, de hazája sorsán még mindig aggódó, fiatalságával új utakat kereső, többségében idejüket múlt értékítéleteket fenntartó, a múltból örökölt intézményekhez olykor vakon is ragaszkodó csonkamagyarországi magyarsággal szemben állanak a trianoni határokon túl élő és esetleges elnyomatásuk mellett is a világáramlatokba közvetlenebbül belekapcsolódó magyar tömegek. A határokon innen lényegében az 1918. év előtti Magyarország van, az akkori viszonyok által indokolt vagy akkor is már meghaladott álláspontokkal, berendezéssel. A határokon túl olyan új világ, amelynek fuvalmai — akár áldást hozzanak, akár átkot, — az új határokon még alig hatoltak át. A néplélek tehát — amint láttuk — itt az 1918. előtti tulajdonságokat tükrözteti

főleg vissza, míg ott valószínűleg az új helyzet, új szükségletek által életrehívott tulajdonságokat fejlesztette ki.

Az egységes magyar nemzetnek, amely csak részben él állami életet, arra kell törekednie, hogy népi mivoltában, társadalmilag izmosodjék meg és alakuljon ismét egységgé. Választanunk kell tehát végérvényesen és félre nem érthetően a kínálkozó utak között; ügyelnünk arra, hogy az út az egység és ne a további széttagolódás felé vezessen. Hozzunk meg minden áldozatot azért, hogy a helyes célhoz érhessünk.

Schiller Wallensteinjában áll az a mély értelmű tétel, hogy a végzet nemzeteknek és embereknek egyszer ad alkalmat a döntő akaratelhatározásra. Sokan úgy érezzük, hogy a magyar társadalom számára most van ez az alkalom; ha ezt az alkalmat elszalasztjuk vagy rosszul használjuk fel, állásfoglalásunk végzetessé válhat a magyar társadalomra, a magyar népre, a magyar nemzetre.

JEGYZETEK

ELSŐ FEJEZET

[1] Czettler: A tanyakérdés magyar feltámadás. Magyar Gazdák Szemléje 1921 június—júliusi szám, 444—445. old.

[2] Cserháti: Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja. Budapest: 1907. 7. old.

[3] Kaán K.: A magyar Alföld. Budapest: 1927. 135. old.

[4] Gesztelyi Nagy: A magyar tanyakérdés. Kecskemét: 1922, ?. old.

[6] Magyar Statisztikai Szemle I. évf. 300. és köv. old.

[6] Gesztelyi Nagy: A magyar tanya. III. kiadás. Kalocsa: 1928 19. old.

[7] Szeberényi: A parasztok helyzete Magyarországon. Budapest: 1902. 32. old.

[8] Gesztelyi Nagy: A magyar tanyakérdés. 126. old

[9] Cserháti: Id. m. 14. old.

[10] Gesztelyi: Id. m. 126. old.

[11] Lázár Dezső: Magyar Gazdák Szemléje 1921 június—júliusi szám 467. old.

[12] Benisch: Néptanítók Lapja. 1924. dec. 20.

[13] Gesztelyi: Id. m. 120. old.

[14] Fodor: Magyarország gazdasági földrajza. Budapest: 1924 89. old.

[15] Kaán: Id. m. 216. old.

[16] Kaán: Id. m. 143. old. ;

[17] Kaán: Id. m. 99. old.

[18] Treitz: A szikes talajok javítása. Budapest: 1924. 206. old.

[19] Ecsedi: A Hortobágyi-puszta és élete. Debrecen: 1914. Különösen 49., 94. és 291. old.

[20] V. ö. a „Társadalomtudomány” -l928. évf. 3—5. és 6—8. számaiban folyt vitával.

MÁSODIK FEJEZET

A FALU

[1] Milotay: Tíz esztendő. Budapest: 192 T. 25^. old.

[2] Lukács: Magyarország állami adórendszere és községi pénzügye. Városi Szemle 1928. januári szám.

[3] A Községi és Körjegyzők Országos Egyesületének 1927. és 1928. évi elnöki jelentése.

[4] Konkoly Thege Gyula: Magyarország földbirtokviszonyai. Budapest: 1925. 21. old.
[5] Rapp G. dr. Jánoshalma története. Budapest: 1927.
Gábor D.: Csököly község monográfiája. Budapest: 1926.
Ifj. Nagy Ferenc: Bisse község monográfiája. Budapest: 1926.
Csikesz L.: Sándorfalva község leírása. Budapest: 1926.
Csizmazia Gy.: Nova község monográfiája. Budapest: 1926.
[6] Koncz J. dr.: A község-jegyző szociális hivatása. Budapest: 1912.
[7] Bene L.: A magyar falu társadalma. Budapest: 1925. 61. old.
[8] Bene: Id. m. 61. és 127—128. old.
[9] Váradi: Egy magyar falu egészségügyi rajza. Népegészségügy 1928. évf. 1282. old.

HARMADIK FEJEZET — A VÁROS

[1] Egy vidéki város jó szociográfiájára példa Asztalos: Pécs szellemi élete. (Magyar Szemle, 1929 márc.)
[2] Ecseri: Az alföldi munkáskérdés. Budapest: 1898. 15. old.
[3] Jung S.: Nedves, egészségtelen lakások Szeged sz. kir. város belterületén. Szeged: 1927. 10. old.
[4] Kovács A.: Pécs lakosságának összetétele. Magyar Statisztikai Szemle 1928. április.
Debrecen lakosságának összetétele. U. o. 1927. május.
/í”í([5] Schneller: Magyarország városi és vidéki népessége. Pécs: 1925.
-,-* [u] Bernát I.: A népesedés problémája. Budapest: 1914. 14. old.

NEGYEDIK FEJEZET — AZ ORSZÁG SZIVE

[1] Thirring: Budapest befolyása a környék népesedésére. Magyar Statisztikai Szemle 1926 márc.
[2] Budapest székesfőváros 1928. évi statisztikai évkönyve 71. és 72. sz. táblázat. (55. és 56. old.)
[3] Budapest székesfőváros statisztikai zsebkönyve IV. évf. Budapest: 1929. 20—21. old.
[4] Budapest székesfőváros 1928. évi statisztikai évkönyve 77. sz. táblázat. (65. old.) Az 1920-as adatok részletes elemzését 1. Laky: Budapest székesfőváros népességének fejlődése. Budapest: 1929.
[5] V. ö. Dr. Bolgár Elek: A szociálpolitika c. tanulmányát a „Negyvenéves Budapest” (Városi Szemle 1913. okt.—dec.) című műben 1434. és köv. old.
[6] Budapest székesfőváros 1928. évi statisztikai évkönyve. 33. táblázat 26. old.
[7] U. o. 51. táblázat 37. old.
[8] Nagyiványi Fekete Gy.: A munkásság helyzete. Budapest: 1908. 51. és köv. old. . . . .

ÖTÖDIK FEJEZET A KISPOLGÁR

[1] Szeberényi: A parasztok helyzete Magyarországon. Budapest: 1902. 26. old.
[2] Bene: Id. m. 5., 6. old.
[3] Szeberényi: A parasztkérdés hazánkban és külföldön. Békéscsaba: 1907. 111. old.
[4] Stinecker: Községpolitika. Budapest: 1926. 127. és 134. old.
[5] Szeberényi: A parasztkérdés. 103.
[6] Návay L.: Budapesti Szemle: 1901. évf. szept.
Ormos: A szocializmusról. Hódmezővásárhely: 1896. 32. old.
[7] Kovács A.: Lakásviszonyaink a közegészségügy szempontjából. Magyar Statisztikai Szemle 1925. évf. 655. old.
[8] Surányi: Adatszerzés a falu közegészségügyi viszonyairól. Népegészségügy 1927. évf. 763. old.
[9] Kovacsics S.: A falu egészségügye. Népegészségügy. 1927. évf. 1632. old.
[10] Laky D.: Magyarország tuberkulózis halandósága. Budapest: 1925. 14. old.
[11] Soós A.: A magyar földmívesnép táplálkozásáról és szakácsművészetéről. Népegészségügy 1927. évf. 487. old.
[12] Leopold L: Elmélet nélkül. Budapest: 1917. 153. és köv. old.
[13] Soós: Id. m. 490.
[14] Konkoly Thege Gy.: Magyarország földbirtokviszonyai. Budapest: 1925. 26. old.
[15] Kenéz B.: Gazdák és mesteremberek pusztulása. Pécs: 1909. Különösen 8—9. old.

HATODIK *FEJEZET* *A* KÖZÉPOSZTÁLY

[1] Buday D.: Magyarország honoratior osztályai. Budapesti Szemle 1916. februári szám.
[2] Gidófalvy: A hivatalnok. Budapest: 1907.
[3] Farkas Geiza: Az urirend. Budapest: é. n. 7. old.
[4] Lippay: A magyar birtokos középosztály. Budapest: 1919. 36. old.
[5] Concha: Jelszavakról. Budapest: é. n. 22. old.
[6] Mocsáry: A régi magyar nemes. Budapest: 7. old.
[7] Szekfű: Három nemzedék. Budapest: II. kiadás, 443. old.
[8] Lippay: Id. m. 35. old.
[9] Szekfű: Id. m. 251. old
[10] Mocsáry: Id. m, 236. old.
[11] Grünwald: A régi Magyarország. II. kiadás, 120. old.
[12] A zsidókérdés Magyarországon. Budapest. Társadalomtudomány kiadása: 1917. A kötetből különösen figyelemre méltók Bíró Lajos, Beregi A., Hatvány Lajos br., Buday Barna és Concha Győző hozzászólásai.

HETEDIK FEJEZET A FELSŐ NÉGYEZER

1 Concha: Politika.I. kiad., 162—163., 356. és köv. old.
[2] Leopold L.: A presztízs. Budapest: é. n. 12. old.
[3] Keyserling: Das Spektrum Europas, 239. old.
* és [5] Keltz: Konzervatív világrend. II. kötet, Nagykanizsa: 1924. 27. és 39. old.
[6] Szemére Miklós: A gentry. Budapest: 1922. 2. old.
[7] Kerék M.: Az új nemzedék problémája. Új élet. II. évf., 4. szám.
[8] Szentiványi K.: Falusi programmok. Budapest: 1920. 269. old.
[9] Mocsáry: A régi magyar nemes. 209. old.
[10] Polónyi G.: Birtokpolitika. Budapest: 1916. 49. old.
[11] Polónyi: Id. m. 52. old.
[12] Sebess Dénes: gróf Bethlen István. Budapest: 1928. 199. old.

NYOLCADIK FEJEZET A SZEGÉNY EMBER

[1] Méhely K. (ifj.): A munkáskérdés lényege. Budapest: 1916. 88. old.
[2] Mailáth I. gróf: Studien über die Landarbeiterfrage in Ungarn. Wien u. Leipzig: 1905. kül. 31. és köv. old.
[3] Vadnay A.: Tiszamellékről. 51. old.
[4] Orsz. Mezőgazd. Kamara 1929 febr. havi helyzetjelentése.
[5] Oláh Gy.: A falu szegénye. Magyar Szemle I. évf. 1. sz.
[6] Buday L.: Agrárpolitika. Budapest: 1922. 261. old. Oláh Gy.: Három millió koldus. Miskolc: 1928 I. és IV. fejezet.
[7] Kovács N.: Az öregségi stb. biztosítás statisztikai megvilágításban. Magy. Statisztikai Szemle 1928 márc. szám.
[8] Budapest székesfőváros Statisztikai és Közig. Évkönyve 1928 736. old.
[9] Kovács N.: Munkanélküliség és munkapiac. Magy. Statisztikai Szemle 1928 jan. A munkanélküliség és munkapiac az 1928. évben. Magy. Statisztikai Szemle 1929 április.
[10] A szakszervezeti mozgalom Magyarországon 1923—1925. A Szakszervezeti Tanács jelentése.
[11] Id. m. 28. old. szellemi foglalkozású munkanélküliekről 1928-ban készült felvétel adatai még nem ismeretesek.
[12] Jelentés az Orsz. Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről. Budapest: 1924.

KILENCEDIK FEJEZET A TÁRSADALOMÉS GAZDASÁGI ÉLET

[1] Konkoly Thege Gy.: Id. m. 11. old.
[2] Konkoly Thege Gy.: Id. m. 13. old. A „La reforme agraire en Hongrie” (Budapest: 1929.) c. röpirat szerint 19. old. az ezer holdnál nagyobb birtokok 3,970.000 kát. hold szántóföld, rét és legelő területéből 640.000 kát. hold lett az 1928. év végéig igénybe véve. Igaz, hogy ez a

számítás a vagyonváltság földekre is figyelemmel van, amelyek részben régi tulajdonosaiknál maradtak.

[3] Sajóhelyi: A korlátolt forgalmú birtokok Magyarországon. Magy. Statisztikai Szemle 1926 január.

[4] Buday L.: Agrárpolitika. Budapest: 1922. 50. old. Polónyi G.: Birtokpolitika. Budapest: 1916. 78. old. Kenéz: Nép és föld. Budapest: 1917. 28., 47., 137. old.

[5] Sajóhelyi: Magyarország földbérleti viszonyai. Magyar Statisztikai Szemle 1926 február.

[6] Fodor F.: Gazdasági földrajz. Budapest: 1924. 72. old.

[7] Sajóhelyi: Mezőgazdasági termelésünk. Magy. Statisztikai Szemle 1928 március.

[8] Konkoly Thege Gy.: A kereskedelmi forgalomba kerülő búza és rozs mennyisége. Magyar Statisztikai Szemle 1928 február.

[9] Állatállományunk 1928-ban. Magyar Statisztikai Szemle 1928 július.

[10] Takarmánytermelésünk. Magyar Statisztikai Szemle 1928 május.

[11] Balkányi: Magyar mezőgazdasági export. Közgazdasági Szemle 1928 február.

[12] Sajóhelyi: Az 1927. évi szüret. Magyar Statisztikai Szemle 1928 június. Az 1928. évi szüret. U. o. 1929 január.

[13] Szőllőssy: Gyümölcstermelésünk. Magyar Statisztikai Szemle 1928 ápr.

[14] Szőllőssy: Erdőgazdaságunk. Magyar Statisztikai Szemle 1928 január.

[15] Bodor A.: Magyarország termőföldjének értéke és terhei. Magyar Statisztikai Szemle 1927 május.

[16] KonkolyThege: A magyar földbirtokosok jelzálogilag bekebelezett terheinek összeírása. Magyar Statisztikai Szemle 1928 november.

[17] Farkasfalvi: A vas- és gépipar. Magyar Statisztikai Szemle 1927 október. /

[18] Közgazdasági Szemle: 1927 nov.—dec.

[19] Bene: A magyar textilipar 1926-ban. Magyar Statisztikai Szemle 1927 szeptember.

[20] Farkasfalvi: A gyáripar 1926-ban. Magyar Statisztikai Szemle 1927 augusztus.

[21] A kisipar 1921/24-ben. Magyar Statisztikai Szemle 1926 március. E cikk szerint 1927. évben 343 ipartestület volt. Az ezekben tömörült mesterek 175.133 segédet és 81.119 tanoncot alkalmaztak.

[22] Kádas: Magyarország külkereskedelme. Magy. Statisztikai Szemle 192S aug. Magyarország külkereskedelmi forgalma az 1928. évben. U. o. 1929 február.

[23] Szőnyi Gy.: 1927. évi árstatisztikái és pénzügyi jelzőszámok. Magyar Statisztikai Szemle 1928 január.

[24] Kemény: Ungarisches Wirtschaftsjahrbuch, 1927. 163. old. „Kereskedelmünk és iparunk az 1928. évben” címmel a budapesti keresk. és iparkamara (Budapest 1929) kiadta hivatalos jelentését is. Itt (26. old.) kisebb létszámról történik említés.

[25] Szőnyi Gy.: Az 1928. évi árstatisztikái és pénzügyi jelsószámok. Magyar Statisztikai Szemle 1929. január.
[28] U. o.
[28] U. o.
[28] Kállay T.: Ungarisches Wirtschaftsjahrbuch. 1927. 237. old. és 1929. május 14-iki képviselőházi beszéd. Napló. 257. old.

TIZEDIK FEJEZET A TÁRSADALOM ÉS A SZELLEMI ÉLET

[1] Magyar Népoktatás. A vallás- és közoktatásügyi miniszter kiadása. Budapest: 1928. 95. old.
[3] U. o. 15. és köv. old.
[3] U. o. 41. old.
* Az adatokat 1. Asztalos: Polgári iskoláink az 1925/26. tanévben. Magyar Statisztikai Szemle 1927 október.
[5] Asztalos: Középiskoláink az 1926/27. tanévben. Magyar Statisztikai Szemle 1928 szept.
[6] Kornis Gy.: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Budapest: 1927. 138—139. old.
[7] Magyary Z.: A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest: 1927. 43. old.
[8] A főiskolai hallgatók az 1927/1928. tanévben. Magyar Statisztikai Szemle 1929 ápr.
[9] Magyar Statisztikai Szemle 1929 február. 208. old.
[10] Elekes D.: Az időszaki sajtó statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle 1927 március.
[11] Kornis Gy.: Id. m. 427. old.
[12] Várszeghy L: A rádióvevő berendezések Magyarországon 1928-bán. Magyar Statisztikai Szemle 1929 február. .
[13] Kornis: Id. m. 546. old.

TIZENEGYEDIK FEJEZET A HIVATALOS MAGYARORSZÁG

[1] A számadatok Konkoly-Thege Gy.: Az 1926. évi képviselőválasztások eredménye. (Magyar Statisztikai Szemle 1927 január) c. értekezéséből valók.
[2] Kun—Lengyel—Vidor: Országgyűlési almanach.
[3] Antal István: Felsőház és alsóház. Magyar Statisztikai Szemle I. kötet, 1. szám.
* Ereky István: A magyar felsőház, Budapest. Társadalomtudományi füzetek 2. sz.
[6] A Nemzetek Szövetsége Magyarországi Főbiztosának III. jelentése. Budapest: 1924. 12. old.
[6] Kimutatás az állami alkalmazottak létszámáról. Budapest: 1929.

TÁRGYMUTATÓ

IRODALOM

Ágoston P.: A zsidók útja. Nagyvárad, 1917. — *Kalló.* A.: A magyar országgyűlés története; 1867—1927. Bp., 1927. — *Bem L.* dr.: Budapest székesfőváros iparosai. Bp., 1929. — Beiril W. B. Forster: Hungary and the Hungarians. London, 1908. — *Buday* B.: Magyar fényképek. Bp., 1927/28. — *Buday* L.: Magyarország küzdelmes évei. Bp., 1923. — Czettíer J.: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Bp., 1914. — *Czibula* A.: A gazdag város szegénysége. Szeged, 1928. — *Czirbusz* G.: Magyarország a XX. évszáz elején. Temesvár, 1902. — *Dubosq,* A.: Budapest ét les hongrois. Paris, 1913. — *Elekes* D.: La situation de la Hongrie avant ét aprés la guerre. Bp., 1929. — *Éhen* Gy.: Városaink közélete. Bp., 1906. — *Farkas* Geiza: A kisgazda. Bp., 1912. — Gonnard, R.: La Hongrie au XX.-iéme siécle. Paris, 1908. — *Győrffy* L: Az alföldi kertes városok. Bp., 1928. — *Heller* F.: A városba tömörülés. Bp., 1908.
— *Imre* S.: Nemzetnevelés. Bp., 1912. — *Keleti* K.: Hazánk és népe. II. kiad. Bp., 1873. — *Kovács* Gy. Kultúra és politika. Bp., 1928. — *Kovács A.: A* zsidók térfoglalása Magyarországon. Bp., 1922. — *La.ky* D.: Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Bp., 1923. — *Laky D.:* Budapest székesfőváros népességének fejlődése; 1900—1920. Bp., 1929. — *Lőherer A.: A* többtermelés nemzeti organizációja. II. kiad. Bp., 1908. — *Lukács Gy.:* (szerk.): Magyarok a kultúráért. Bp., 1929.
— Nékám L.: Egyetemi problémák. Bp., 1904. — *Olay* F.: A magyar kultúra válságos évei. Bp., 1927. — *Pásztor-Kelle:* A mi városunk. Bp., 1913. — *Polten:* lm Lande dér Magyaren. Zürich, 1927. — *Prinz* Gy.: Magyarország földrajza. Bp., 1914. — *Sávoly:* Miért jutott koldusbotra a magyar középosztály? Esztergom, 1925. — Street: Hungary and democracy. London, 1923. — *Szandtner* P.: A magyar főiskolai ifjúság válsága. Szeged, é. n. — *Tanulmányok* az Alföld mezőgazdasági viszonyairól. Orsz. Magyar Gazd. Egylet; I—IV. Bp., 1906/7. — *Tomcsányi* M.: Önkormányzat és decentralizáció. Bp., 1911. — *Trócsányi* D.: A modern gimnázium. Pápa, 1924. — Weis I: A múlt és jelen közigazgatása. Bp., 1920.

Az egyes kérdések behatóbb tanulmányozására vágyó olvasót első sorban a fejezetek szövegében idézett művekre és a Központi Statisztikai Hivatal kiadványaira utalom. A fenti címjegyzék a felhasznált irodalomból csupán egyes jellemző művek címét tartalmazza.

T A R T A L O M

H I B A I G A Z Í T Á S

/

A IX. fejezet címe a 161., valamint a következő oldalakon helyesen: A társadalom és a gazdasági élet